МОЇ БРАТОВЕ ДЕРЕВА

Я був сьогодні в гостях у карпатської ночі, сидів біля її ватри, і вона вділила мені з правічних комор, де сховані в бербениці з білими опришківськими сороківцями прадідівська ясна зброя і мудрість поколінь, що давно спочивають під зеленою муравою цвинтарів,., уділила мені ніч жбан добрих чарів.

Тепер я пан над панами.

Схочу — надіп'ю з жбана писаного й обернуся в птаха, щоб з високої високості оглянути зором отчу землю;

схочу — пригублю з писаного жбана й стану оленем-биструном, бо лише йому одному дано напитися води з заповітного лісового джерельця, яке випливає з серця землі;

схочу — і виросту ялицею; і тоді всі вітри карпатські віятимуть у мої груди, всі пахощі світу білими хмарками осідатимуть на моїй кроні, і всі близькі й далекі калатальця, дзвоники й поважні дзвони розвішу на своєму пагіллі.

А може, нап'юся добрих чарів із писаного жбана і стану лісо-поклонником? Гадаю, що це не дуже великий гріх прилюдно молитися лісові... хоч, врешті, пощо згадую гріх, якщо поклоніння лісові — це завжди доброчинство й свято. ї їй-бо, кожному з нас не завадить бодай один раз на рік вириватися з душних і гамірливих міст і поспішати до зеленого храму. Чуєте: тобі не завадить... тобі... вам... мені... Усім нам.

Ви, можливо, деякий час будете стояти на порозі храму трохи розгублені й мовби придавлені величчю смерекової колонади, яка силу свою черпає з надр землі, а кронами підпирає небо, і котра, здається, не має ні кінця ні краю.

Колонада смерекова — як зелений чутливий дзвін: кожний ваш крок — це гарматний постріл, кожне ваше слово тут дивним чином дужіє, множиться устократ, а ваш крик — то це вже ціла ланцюгова реакція або ж млинове коло, що, зірвавшись з своєї осі на якійсь узвиши-ні, дедалі набирає розгону... і вже відгомін-колесо шаленіє, мчить лісовими дебрами, як буревій, аж поки не пригасить його долина або ж не спинить лету глибокий ізвор. Але навіть там, на дні ізвору, відгомін б'ється ще й борсається, як поранений кінь.

А потому він вмирає...

А потому в первозданній тиші дзвінко, мов лита із чистого срібла, зривається з дерева крапля роси:

— Дзі-і-іньШ

Крапля розбризкується на тисячі скалок, скалки виблискують, мерехтять, переливаються на мережаних віялах папороті, як коштовні діаманти, і якщо в цю хвилину ліс прострілюють сонячні промені... А сонячні промені в лісі, як натягнуті півмітки ниток... то ви мимоволі стаєте свідками казкового дійства — на ваших очах розквітає папороть: росяні скалки спалахують то малиновим, то зеленим, то синім сяйвом. Виявляється, що від вас і від сонця залежить: зацвісти, а чи зостатися пустоцвітом лісовій папороті.

А потому купається у сонячному літеплі, лопотить на вітрі кований з позеленілої мовби бронзи буковий листок...

А потому напливає хор пташиний...

А потому туркочують мирні скорострільці дятлів.

І знову роса:

— Дзінь-нь-нь!!!

Це починається чародійство. Ви самі не помічаєте, як зливаєтеся з пралісом, розчиняється в його тиші і його звуках.

І настає очищення від буденної суєти, дрібних помислів; для вас стає рідною і близькою кожна бадилинка, вінчик косиці, пагілля дерев. Вас проймають високі думи про вічність і незнищенність життя, про плодючість і розмаїття природи. Ви ніби меншаєте у своїй людській гордовитості, вас нема, ви зникли... ви в пошумі лісовому, в темній лавині мохів, в стовбурах... в горбатому переплетінні кореневищ. Не лякайтеся цієї хвилинної слабості, вона швидко минеться, на її місце прийде тверде розуміння, що лісова сила і краса беззахисні перед вами, ліс залежить від вас, бо ви Людина.

Мабуть, лише в лісі серед велетнів-дерев людина в повній мірі осягає свою силу; і, мабуть, тільки в лісі, де контраст буяння соків і спорохнявілої мертвеччини пнів по-особливому разючі, вона відчуває свою відповідальність за майбуття зеленого вбрання планети. Тому зазивно волають трембіти...

Тому кличу вас під зелені склепіння на побачення з самим собою, на думу-роздуму, на весільну красу й на здибання з казкою...

Чого смієтеся? У наш раціональний, заснований павутинням дротів час і раптом казка? А чом би й ні? їдьте собі до порога зеленого храму автобусом, електричкою або й летіть літаком, але на лісовому порозі таки признайтеся, що в кожного з нас десь глибоко сидить жадання казки, ми тільки не завше знаємо, в які двері постукати і сказати:

— Сезам, відчинися...

Тим часом кожна казка починається дуже просто. Пам'ятаєте: "За високими горами, за далекими морями в одному королівстві був собі й

жив собі..." В простоті карпатської казки я переконався, коли всю ніч просидів біля ватри, а на ранок володів уже цілим даром — писаним жбаном із чарівним трунком. Ніч у Карпатах — це не просто певна кількість годин від заходу до сходу сонця, це ціле таїнство, збурене й покликане до життя полонинським ватагом: в такі ночі виходять з вертепів щезники, бісиці, лісовики, мавки... в такі ночі по-людському розмовляють дерева й перешіптуються трави... в такі ночі оживають легенди й у синьому полум'ї очищаються бозна-ким і коли закопані скарби... в такі ночі на найвищих полонинах засіваються, ростуть і тужавіють зела, що повертають людям здоров'я.

І хіба після цього дивно, що й звичайнісінька вода з мого писаного жбана обертається в чар-трунок?

Я уявляв, що сидимо біля гірського чуркала. Наші похідні кеди, намети, рюкзаки, фляги лежать розкидані й забуті, а я підставляю свій жбан під струмінь води, і мій писаний жбан переходить з рук в руки, жадібні вусаті вуста припадають до його крис: і п'ють, і п'ють...

Так починається моя казка.

І я після ковтка гірської води вже достеменно знаю, що ви прийшли у гірський край не просто нудьгуючими туристами, ви прийшли сюди синами своєї землі, щоб пізнати її красу, збагатитися її багатством, намилуватися нею — і ще більше полюбити.

І вже для вас, залюблених, ліс — не тільки гурмище дров, стоси майбутніх дощок і купи трачиння, а цілий таємничий і звабний світ.

І вже для вас ота нависла скеля — не тільки дикий камінь, а деталь у храмі краси, різьблений дощами і вітрами портал, а, може, й заклята ворожбитом зла людина?

І вже для вас ріки й потоки — не лише плин води, засіб сплаву дараб, а ціла музика звуків, живі істоти з буграми м'язів, із синіми очима-заплавами.

А коли так, то хіба варто дивуватися, що лісник Юрій Юрійович Миронюк, який стрінеться вам на розгойданому мості через річку Пістиньку, скаже:

— Я за дерево горов стою, як за брата рідного.

Ну певно, цей лісник — уже не рядовий робітник Косівського лісництва, який одержує зарплату, їздить на виробничі наради, слухає нотації лісничого, турбується про прозаїчне виконання планів. У вашій уяві він виростає на лісового жерця, мольфара...

— А таки-м мольфар,— каже Юрко Миронюк.— Маю, чуєте, сорок років, з них половину стратив-м у лісі, бо ліс кличе тебе в будний день і в свято, в сніг і в дощ, в ясний день і в густу нічку. Таку вже потребу має ліс бачити повсякчас коло себе людину. Йому мовби безпечніше за твоїми плечима. Та й, правду кажучи, і я без нього баную. Коли трапляється, що не буваю на своєму урочищі "Кам'янистому" день або ж два, то чоловік аж нудить собою, як відлучена дитина. Якщо тверезо розсудити, на хлопський, як колись казали, розум, то ніби нема й чого: ні пошанівку особливого, ні аж дуже файної зарплати. Але думаю си, що суть не в грошах, хоч без них чоловікові буває несолодко, гадаю си, що тут суть в корені. Один рід, чуєте, в маржині кохається, другий в ремеслі, третій коло землі упадає, а рід Миронюків здавна коло дерев: прадід наш був, переповідають, лісником, дідо Микола камеральні ліси пильнували, тато мої Юрій Миколайович, змолоду лісникували в дідича Яворського, а на старість — у Косівському лісництві. Ну, і я тією ж стежкою пішов. Тому й мольфар я лісовий. А що, не вірите?

Чого ж, віримо. Хоч і не схожий Миронюк на Мольфара: ані ростом могутнім не вдався, ані голосом, очі теж звичайні, не такі, які б наскрізь

проштрикували. Та все ж є щось в цій людині, такій звичайній і неспокійній. Може, це плавність, неквапливість рухів? Може, філософський спокій, що промениться з обличчя. Або ж господарська статечність?

Ось він стоїть на розгойданому підвісному мостику через річку Пістиньку, рушниця на плечах мовби аж горбить його, чоботи зброджені, поруділі, втомлений він, в очах вмістився цілий світ: і крутий правий берег Пістиньки, кореневища ялиці, що мов гадюччя впилося у каміння і глину,— стоїть ялиця над самою пропастю... ця ще стоїть, а інші впали; і хаос кам'яних брил на луці ріки; і бані старої церковці, котрі визирають з-поміж смерекового верховіття; і далеку перспективу лісів, і хати рідного села Пістинь, що то порозбігалися на пагорбах, то збилися купно, як молодиці у білих сорочках на ярмарку. Враження таке, що Юрко Миронюк може бути й орлом, бо бачить далеко й зірко, і одночасно він уміє ходити по землі низько...

— Е, добре вам жартувати, а в мене ноги гудуть.— І пішов. Хитається під ним місток.

Місток через Пістиньку гойдається, як колиска. Дзвенять-подзвонюють наструнені троси. По асоціації, мабуть, спадає на думку, що десь у гуцульській хаті в таку ось призахідну пору, коли все навкруги барвиться і грає малиновим вогнем, а в кожному вікні, на кожній шибці повторюється-множиться сонячний диск, молода гуцулка колише свою дитину. Спершу я не чую її співанки, уявлена картина мовби зійшла на мене з екрана німого кіно, я бачу тільки молоде обличчя матері, рух її руки, різьблений торець колиски... а на торці — сонечка й трилисники — дуже давні символи світла й життя, і тільки згодом напливає до мене колискова мелодія. Мелодія пливе мовби з сивих віків, з незбагненної глибини землі, і я думаю, що нема на світі древнішої мелодії, ніж колискова. Вона передається від покоління до покоління — і нема їй, простій, невибагливій початку і не буде кінця; на ній виростали усі люди... люди добрі і злі... люди великі і маленькі... і будуть виростати, поки світа й сонця.

Годі в колисковій розрізнити слова, але це, мабуть, й не дуже важливо, колискова прядеться однією протяжною нотою, рівною і спокійною, як нитка на веретено. Але я чую в ній, і ви, що відпили по ковтку трунку з писаного жбана, теж вловлюєте: у ній є шум карпатських пралісів, передзвін дзвонів, далеке рокотання трембіт, похоронні плачі і зблиски весільної троїстої музики. Кінець-кінцем, так воно повинно бути, і так воно є, бо колискова співанка — це завше материнські роздуми про життя. Від колиски починаються всі наші дороги, і хто знає, чи не від того, скільки у тих співанках було вкраплено і переткано дум про отчу землю, залежить — а чи ходимо ми по землі її синами.

О, будь благословенний трунок з писаного жбана! Ти дав нам ясне бачення світу, мудрість поколінь, завдяки тобі згадуємо давні перекази, що матері, жадаючи наперед уготувати долю своїй дитині, клали до колисок тому, що мав сіяти і жати, зерно... тому, що мав розписувати жбани і миски, клали грудку масної глини... тому, що повинен зводити хати і різьблені ворота,— клали сокиру... тому, що мав воювати за народну волю,— прадідівський пістоль... тому, що мав розвеселити людські гур-мища музикою,— клевчики від цимбал.

А що поклала до Юркової колиски стара Миронючка?

— Та що, чуєте, повинна би класти лісникова жона лісниковому синові? — питанням на питання відповідає Миронюкова, що сидить на порозі свого ґанку... сидить вона пряма, зморшкувата, натруджені руки на колінах.— Клала-м зілля ружне, лісове, аби пахло...

Ось з чого виростають мольфари... виростають, виходить, з маминої співанки, з різьбленої колиски, з лісового зілля. Як усе просто, поетично і водночас суворо... суворо, бо мати сама обирає синові часом нелегку долю. Ось ти, молода, уявна, що колишеш у призахідному черленому вогні свою дитину і прядеш свою однотонну колискову, чи мене чуєш? Скажи, ким хочеш бачити свого сина, як виросте?

Ким?

Нема відповіді. Лише прядеться протяжна мелодія... прядеться, як нитки з кужелі,— і немає їй кінця, нема краю. Нитка губиться, сходить у ніч.

Смеркає...

Ніч для трудової людини завжди коротка: ще й не наспався, а вже піють півні. Починається ця вранішня пробудка від Миронюкового курника, її підхоплюють у сусідніх, і через хвилю-другу цілий Пістинь кукурікає, б'є крилами, проганяючи темряву. Завжди, коли слухаю півнячу побудку, то в моїй уяві чомусь постає білий леґінь на білому коні, що сурмить досвіток. А може, цей білий леґінь з сурмою і є зримим образом світанку? Іще сонний його кінь, іще світанок борсається в клубищах темряви, і борсання його нагадує переправу через ріку, але сурма світанкова голосна, зазивна.

І вже розквітли світлом Миронюкові вікна. І сусідські теж розквітли — близькі й далекі. В цю пору село подібне на величезний лан, на якому ростуть зірчасті косиці.

Скриплять Миронюкові двері. Він виходить з хати лише в сорочці і прямує на луги понад рікою Пістинькою, на яких пасеться його кінь. В лузі разом із спутаним конем блукають гурми білих туманів. Миро-нюк стоїть над Пістинькою... бистрий плин ріки підхоплює його, і вже йому здається, що разом з рікою, з кам'янистими берегами, з кучугурами дерев пливе й він, і пливе його кінь, то виринаючи, то зникаючи у тумані. І так триває доти, доки кінь не піднімає високо голову й іржe. Лісник плеще його по мокрій шиї.

— А здоров був, приятелю,— каже.

А потім, вже одягнутий, він сідлає коня. На порозі Анна з рушницею в руках.

— Пора, Анно,— говорить, беручи від неї рушницю. Якось несміливо притискає жону до грудей і, ведучи коня за вуздечку, прямує до воріт.

Так починається кожний трудовий день лісника. Різниця тільки в тому, що не завжди бере з собою коня і рушницю, інколи просто засуває за черес сокиру. Однак завше обнімає на прощання жону. Бо ліс є лісом: трапляється, що стежку лісника перебігає дикий вепр або ж, особливо зимою, голодна вовча тічка. І тоді від тебе одного залежить: жити або ж... Хіба не буває, що часом лісників приносять додому на зелених марах? Хіба минулорічної зими не ходив по його слідах старий вовцюга? День при дні він висліджував мольфара, Миро-нюк бачив мигтіння його свічок-очей, які запалювалися то за тим, то за цим корчем. Вовк не нападав: чи то він лякався залізного духу рушниці, чи не чувся в силі боротися з мольфаром? Але його чатування мовби нагадувало, що в лісі треба бути обачним, сторожким, бо тут свої порядки і свої закони.

Тому завше, прощаючись з Юрою, Анничка зітхає:

— О Господи, ніч відганяє чоловіка від хати і ніч приганяє...

— А ти як гадала? — заперечує їй Юрків дєдя, який також вийшов проводжати сина.— Ліс, зозулько, любить кожного дня бачити біля себе лісника. По собі знаю...

Молодий Миронюк тим часом сягає своїх зелених володінь. Ось він зупинився на узліссі, дерева гнуться йому навстріч, немовби шлють поклони:

— Добридень, газ-до-о-о! — пливе лісом лагідне шамрання. Воно множиться, повторюючись устократ; тепер стовбури вже не подібні на колонаду античних храмів; до Миронюка біжать згори то поодинці, то

гуртами молоді смерічки, тонкостанні і граціозні, як дівчата, вони оточують його, кружляють в танку, а він простягає до них долоні і гладить їх, як нерозчесаних школярок, і говорить до них, як до живих істот:

— Як ся спало, дівки і легіні, га?

Не було б для нас, мабуть, ніякої дивини, коли б раптом лісовий гурт обізвався до нього людським голосом. Адже ми напилися трунку з писаного жбана... тут жбани видзвонюють під кожним стовбурцем, тут казка... Тим більше нічого дивного не зобачив би в цьому і Юра Миронюк: для нього дерева давно стали мовби рідними братами.

Він не обожнює їх, бо добре знає, що настане час... він уявляє той час... він бачить його щодня на своєму обході... час лісових жнив. Тоді лісову тишу сплескують уривчасті людські голоси, бурмотання тракторів, стрекотіння бензопил. Миронюк стоїть сумний посеред зрілого лісу, він міряє очима смереки,., він підходить до тієї смереки... до тієї... він радий би підійти до усіх смерек, яким прийшла пора вмирати, і попрощатися з ними.

І він таки прощається з ними...

І його долоні поплескують пружні стовбури дерев...

А за ним йдуть лісоруби. Одні за одними під їхніми зубатими пилами лягають дерева. Стогін чується в лісі, кряхтіння, тріск — зляканий крик.

Він не пробує їх боронити, бо смішно боронити дерева, які віджили в лісі свій вік, і тепер настала для них пора послужити людині. Але навіть у цю скорботну смертну пору, коли стогнуть і зітхають смереки, коли сокири, мов похоронні дзвони, вителенькують сумну мелодію, коли десь далеко-далеко ревно плачуть трембіти, казка для нас кінчається.

Він сидить на узбіччі гори... гора, як застелений уквітчаний косицями килим... і дивиться мольфар, як потужні трактори трелюють* вже оголені від пагілля стовбури, і бачить перед собою...

Спершу Миронюк видить перед собою звичайнісіньку ватру: язики полум'ям розпукуються і ростуть вгору поволі, неохоче. Але так триває лише мить, полум'я раптом стрельнуло вгору, весело загоготало, і похоронний передзвін сокир, тужливе рокотання трембіти, мовби настроюючись на веселий лад вогню, вибухнуло радісною октавою.

І до ватри простягуються десятки долонь. Люди мовби черпають од неї іскрометне тепло і силу. Це настала священна хвилина, коли дерева, згоряючи, віддають людям сповна і поділене колись з ними, деревами, тепло людських сердець, і всмоктане листям або ж хвоєю сонячне світло, і вечірній легіт, і росяні ранки. Дерева згорають дотла, на попіл. Дерева інакше не вміють вмирати.

Потому лісовий мольфар видить зблиски сокир, мигтіння тріcок, маяння закосиченого китайкою "деревця". З цього хаосу поступово випливає на пагорб нова хата... хата випливає на пагорб, як корабель.

Потому мольфар не може відвести очей від спритних рук славнозвісного майстра випалювання по дереві Івана Грималюка, який на білих клепках бербеничок карбує вогнем чорні трилисники, чорні сонечка, чорні ромбики і кривульки. Власне, не карбує, а мовби творить на чистому листку дивну співанку, бо вже німе дерево, сухе і дзвінке, ожило під його руками, дістало знову живу душу.

Потому вибухає, як вулкан, різноколірний і різноголосий розгойданий косівський ярмарок. Вище людських голосів на дужих плечах бочівки і бербенці, цебри й діжки... пливуть ці прості і прекрасні в ужитковій красі вироби гуцульських бондарів. Бондарські витвори водночас подібні на білі прапори і на голосні бубни.

Бо хтось, сміючись, луснув кулаком по днищі бочівки.

І ще луснув...

І ще...

І...

Згук пішов базаром, як вічевий згук бубна.

А де озивається бубон, там мають бути цимбали, скрипки і сопілки. В своїй лісовій казці мольфар зобачив цілий ряд сопілкарів, що сидять плече об плече на воринню і грають, аж день сміється навколо. Сопілкарі чомусь здаються Миронюкові намистом щебетливих ластівок, що колишуться на телефонних дротах.

— Отож-то,— каже задумливо Миронюк,— чудо яке — дерево. Коновочки Грималюкові... різьблені шкатулки Шкріблякові... бочівки на косівському ярмарку... нові хати... новий стіл... деревище цвинтарне... сопілка — все це ті ж смереки, дуби, явори, буки. Вони, чуєте, під сокирою вмирали і під сокирою наново ожили, але уже у витворах людських рук.

— Е, бо не дурний казав,— вторить йому старий дєдя,— що ніц у наших горах не зникає безслідно. Понесуть людину на цвинтар, за нею зосталися поміж нами її діла, сліди отже. Дерево теж зоставляє по собі слід.

Як же після цього не повірити, що дерева — таки справді наші братове?

І віриться...

Не від сьогодні і не від учора Юра Миронюк розмовляє з деревами, як з людьми, пестить їх і сокотить, мов дітлахів. Лісовим жерцем, мольфаром він став від того дня, коли, малим будучи, підглянув, як одного ранку його дєдя нипав поміж рядами деревець у шкілці і, нагинаючись до смерічки, обгортав стовбурець глиною... обгортав і примовляв:

— А я тобі, гаджуго, корінці землею присипаю, бо всохнуть корінці без землі.

А другій смерічці підставляв під бік кийок... підставляв і примовляв:

— А я тебе, гаджуго, підіпру, бо кривишся на один бік. Кому ж ти, кривобока, будеш потрібна?

І так нипав старий Миронюк від смерічки до смерічки, жодної не обминав, для кожної знаходив ласкаве слово.

Коли ж старий закінчив свій обхід і витер з чола піт, дістав з торбини скрипку, припасував її до підборіддя, повів смичком по струнах...

Заграв.

Грав він щось задумливе, протяжне, може, якусь з тих мелодій, яку запам'ятав з сільських весіль, нині Юра Миронюк не може татову мелодію пригадати, хоч вона й звучить у ньому... і ми теж її чуємо... ми мусимо чути, бо знаходимося в самій середині лісової казки... іще має над нами силу чар-трунок з писаного жбана. Але Юра Миронюк до того ще чує свій дитячий голос, що немовби лягає пластом на тремтливий фон скрипкової співанки:

— Нащо ви, дєдю, землю на корінці нагрібали?

— Бо всохли б корінці гаджуги.

— А пощо гаджугу підпирали?

— Бо розхитав би її лютий вітер.

— А пощо пальцями розчісували їм гілля?

— Аби файними були.

— А пощо їм граєте, як весільним гостям?

— Аби їх потішити.

— А пощо з ними балакати, як зі мною? Ніби вони розуміють?

— Го, а ти як гадав, небого? Гаджуги, як дітлахи в колисці, і боляче їм, і страшно їм, і їсти хочуть. І за вушка їх треба потормосити, аби росли швидше.

— Правда? — дивується малий Юрко.

— Свята правда,— статечно відповідає старий Миронюк.— Навіть правда, синку, й те, що смереку, приміром, так само важко виростити, як людину.

Замовкає скрипка старого Миронюка, бо не до музики зараз лісникам: жнива у їхніх володіннях. Власне, жнив таких, до яких ми звикли, в лісі немає. Є тільки поляни, осяяні осіннім сонцем, і є на полянах статурні розлогі смереки.

Це матері лісів.

Вони стоять горді, пишнокоронні.

Навколо однієї смереки розставлені білі-білі верети. І коло тієї смереки — теж верети... і біля тієї.

Сивий гуцул Танасій Григоришин тугіше переперізує черес, попльовує в долоні і, ступаючи по білих веретах до смереки-матері, кидає через плече дівчатам і молодицям, котрі взяли смереку в коло:

— Не бійтеся, зозульки, не впаду. Я, аби-сте знали, не від ниньки врожай у лісі збираю. Тим насінням, яке-м зібрав на віку, Мироню-ки, може, ціле "Кам'янисте" лісом засіяли. То-то...

Ще раз попльовує в долоні і легко, звинно, не дивлячись на свої руки, пнеться по стовбуру вгору.

— Який ниньки врожай, вуйку Танасію? — питає його, задерши вгору голову, Юра Миронюк.

— Та не дуже,— відповідає з смереки старий. Але на білі верети таки рясно падають шишки: старий Танасій трусить смерекою, як бур-вій.

Юра Миронюк тим часом теребить на долоні шишку; чорні ядерні зеренця пересипає з руки в руку. Його обличчя аж промениться лагідною втіхою. Він, мов той хлібороб на краю пшеничної ниви, що дозріла, кладе одне зеренце на зуб.

Гай-гай — коли з цього зеренця вистрілить пагінець... коли з пагінця виросте смерека?

Але таки виросте.

Спершу, правда, набиратиметься смерічка сили у шкілці, а вже потім...

А вже потім оці таки дівчата й молодиці з лісопосадочної бригади Параски Саверин будуть довбати посеред каміння ямки... а потому будуть вони носити з долів на кам'яні схили кошики з землею... Робота ця мозольна, трудна. Бо це не жарт — на собі двигати кошіль з землею і, зігнувшись, відсапуючись, дертися все вгору і вгору.

Попереду з кошиком Юра Миронюк...

За ним Параска Саверин...

За ную гуськом — дівчата і легіні...

Один крок...

Другий...

Третій...

Ось тут на ділі перевіряється любов до лісу. Бо замало на словах твердити "люблю ліс", замало також зітхати, що, мовляв, не дуже густо залісені круті схили Карпат. Тут вимагається більшого: взяти на плече кошик з глиною і понести його крутою стежкою вгору. Тут, власне, чи не найзриміше переконуєшся в правдивості слів старого Мироню-ка, що "ох як важко виростити бодай одну смерічку". Це насправді наочне підтвердження примовки лісників, котрі говорять, що ліс росте на людському горбі. А що зробиш? Сюди, на карпатські схили, на руді розсипи каміння не випнеться ні кінь, ні трактор; сюди може принести пухкої землі під молоде коріння смерічок лише людина, і то людина неабияка. Мусить це бути мольфар, зачарований лісом його жрець. Тільки тепер, дякуючи трункові з писаного жбана, ми розуміємо, що лісопоклонники — це не релігія і навіть не романтична забава з рушницею на плечі. Це, насамперед, великий повсякденний труд. Писаний жбан, сьогоднішня сувора казка, в якій люди носять на кам'яні

розсипи землю, мовби привідкрила нам тайну, джерело любові лісників до лісу. У цих смереках, у буках розкронюється їхня праця.

О, будьте славні, люди в кашкетах із зеленими околичками!..

Ми врешті осягли просту мудрість і ваших недоспаних ночей, і ваших щоденних мандрів по лісових стежках, і вашу настороженість, чи бува не озвалася десь в лісі злодійська сокира або пила. Коли ж

вони таки озиваються, то Миронюк кидає свого коня, зриває з плеча рушницю і біжить на злодійський шабаш, біжить, може, просто на небезпеку, бо хто дасть гарантію, що із-за куща не плюне йому в вічі дробовик порубників. Це, правда, трапляється рідко, порубники, як правило, зачувши лісника, залишають свої сокири і пили й дають ногам знати, бо будь ти Миронюкові сват або брат, а суду й штрафу тобі не минути. Він, Миронюк, тут відповідає за все: за птаха в небі, за оленя в нетрях, за щойно посаджені смерічки. І відповідає за кожний свіжий пеньок. Так велося з правіку, так й буде повік, поки існують ліси і лісники.

Тому ніч виганяє його з хати до лісу...І ніч приганяє...

Він повертається додому, коли сонце — а сонце нині червоне, стигле, як груша,— торкається призахідного пруга, В усій Юриній постаті відчувається втома, мовби він оце дибає з молотьби або й з оранки. Крок за кроком... крок за кроком... в'ється кривулькою стежка... вибігають на пагорби білі хати, в яких призахідне сонце підпалило вікна.

Червоно довкруж... червінь ця однак уже передвечорова, неяскрава, а мовби приглушена, вона подібна на золоту запаску, в яку повплітано чорні смужечки.

Назустріч Юрі діти його біжать. Двійко їх, хлопчик і дівчинка. Юра бере одне дитинча на руки, втома мовби спала з його плечей, він несе дитинча на коркошах і питає:

— Ти маму нині слухав?

— Бігме-м слухав...

— А ти? — Це вже до дівчинки.

— І я...— дрібоче дівча.

— Ну, то ви нині в мене красні та гожі...

— А то правда, тату, що під тією смерекою тато вашого тата похований?— перебиває його дівчинка, бо стежка біжить через церковне подвір'я.

За їхніми спинами хрести стоять у червоному полум'ї.

— А правда,— зупиняється перед крайньою смерекою Юра Миронюк. — Тут його поховали... був колись... хрест... та зігнив. На могилі смерека виросла.

— А може, це не смерека, може, це... тато нашого діда? Ми собі думаємо, що він помер, а він живе. Тільки в іншу, смерекову одіж убрався. Га?

— Може, й так... а може, й ні...— замислено відповідає їй Миронюк.— Фантазерка ти, Марічко, як бачу,— гладить дівчинку по голові.— Ну, пішли, мама на нас чекає.

Вони спускаються ізвором униз до Пістиньки, минають церкву і виходять на розгойданий місток.

— Та… а ти хотів би, щоб я на твоєму гробі смереку посадила? — морщить лоба дівчинка. Миронюк озирається на неї, йому трохи дивно і страшно від дитячих слів.

— Ет, не думай про це, Марічко. Ще нам жити та жити. Та й не вмру я. Буду жити в смерековім шумі, як прадіди наші.

Собі він це сказав, а не доньці. І не є це ні утіхою, ні розрадою, ні навіть не є його слова просто красними. Бо таки житиме він у зеленому шумі, у білих стінах нових хат, у звуках цимбал, у співанках сопілок. Це, мабуть, і є найсправжнісінька людська вічність.

Темніє…

Ох, як у темряві грізно і тривожно шумить смерековий бір. Дощ у вікно…

Миронюк стоїть біля темного вікна, склав руки на грудях. Думає. Чи думає про свої посаджені сьогодні смерічки? Чи згадав металевий сплеск злодійської сокири? А може, живе ще у ньому давня мелодія татової скрипки? Чи мо роздумує над наївним запитанням Марічки?

Тук-тук…

Бігає човник у повних руках його жони Аннички… тче Аннич-ка килим…

Мала донька, що досі сиділа біля стола, водила пальчиком по книжці й про себе вишіптувала вичитані з неї слова, раптом запитує:

— Татусю, то правда, що дідо кажуть: нібито ліс має очі і серце? Посміхається Юра Миронюк...

І тут мусимо кінчати нашу казку... кінчати не тому, що минулися чари з писаного жбана, а тому, що вже пізня година, а завтра вранці знову в курнику обізветься півень, і Миронюк знову сідлатиме коня...

РУДИЙ ОПРИШОК

Усі казки починаються так: жив собі, був собі... Отже, був собі хлопець, якого Тато, Мама і сестра Оленка кликали Михаськом.

Однієї днини сестра Оленка попросила Михаська віднести Мамі до Залізної Пастки, де вона доглядала небачених у цих краях звірят, полуденок.

Михасько мав того дня "вихідний". Він вилежувався у садку під грушею, міркуючи, кого б з вірних приятелів кликнути, щоб гайнути скупатися у Чорній Бистриці. На сестрину просьбу навіть бровою не моргнув.

— Чуєш, що тобі кажу? — огнівалася Оленка.

— Чую, але не хочу,— відповів Михасько спроквола, як дорослий.— Чоловік має вихідний... чоловікові треба відпочити. Сама й неси.

Він не любив ходити на величезну поляну посеред Лісу, обнесену високою дротяною сіткою, і в думці називав її Залізною Пасткою. Кожного разу, коли був змушений там бувати, його проймав незрозумі-

лий сум; у сумі зароджувалося потаємне бажання понівечити довгі рядки кліток, котрі тут називалися шедами, щоб срібні лисиці, норки і песці, які в них сиділи, повтікали на вольную волю. Михасько добре пам'ятав день, коли в його душу закралося це дивне, нав'язливе

жадання. Було це торішньої зими, бо на снігу карбувалися із скрипом глибокі сліди від чобіт вуйка Гарасима, який кривуляв від клітки до клітки, торкався якимось електричним приладом голівок звірят, і вони стріпували лапками, скошені струмом. За вуйком Гарасимом залишалися пухнасті трупики, довгий шед із сотнями трупів ставав страшним цвинтарищем.

Михасько не розумів потреби цих смертей, нуртував у ньому супроти них бунт. Якби його воля, то зупинив би Гарасимову косовицю, але він міг лише втекти від цього жаского видовища.

А ввечері, ще приголомшений ним, докоряв Мамі:

— Цілу весну і літо пестуєте звірят, годуєте, а припорошить сніг — лупите їх, як фашисти.

Мама пробувала розтовкмачити, що звірят на те й годують, аби мати з них хосен, їхнє хутро по цілому світі у великій ціні. Михасько не слухав, його не обходили хосен і потреба, жила в ньому добра душа, яка жадала, щоб усе народжене не піддавалося змарнінню і смерті. Мама казала, що яблуко від яблуні не відкотилося, його Тато теж здобув у селі славу дивного дивака, який ані курці голову не скрутить, ані зайця не підстрелить, ані птаху не скривдить, ані дерево намарно не зрубає. Сусіди посмішковувалися, що Михаськів Тато в косовицю бере в долоні лугові косиці, мовби перепрошує, що виклепав на них косу.

— То підеш чи ні? — далі наступала на Михаська Оленка.

— Ні,— мовив уперто.— Не піду.

— Мой, Михаську, будь розумний,— сестра присіла біля нього.— Мама голодні будуть. А я і корову маю подоїти, і в хаті попрятати, і твої сорочки випрати. Тато з колгоспу прийдуть... Послухай мене, Михаську, — пестила солом'яний чуб. Михаськові завжди було приємно, коли

Мамина або Оленчина рука перебирала лоскотно його чуб.— У тебе ніженьки, мов крила: одна нога тут, друга — там.

Таки дав себе умовити. "У тих дівках,— думав,— закладена якась зваба, якою вони вміють користуватися: то попестять, то поцілують, то пообіцяють зайву копійчину в кіно".

Побіг…

Входив у дротяні ворота якраз у ту мить, коли дідо Конопелька гамселив залізним прутом по гарматній гільзі, сповіщаючи робучий люд Залізної Пастки про настання полуденка. Помітивши Михаська, Конопелька покинув свою дзвінку роботу й пошкутильгав до ослона під прохідною будкою.

— Гляди мені, козаче,— попереджував і хмурився, а в примружених очах світилися веселі скалки,— звірину з койців не повипускай.— І сварився жовтим карлючкуватим пальцем.

Конопелька завше перестерігав на воротах Михаська, і хлопець знічувався, угадуючи, у кого старий вартівник вивідав про його потаємне, навіть для нього самого невиразне жадання. Чи бачив його наскрізь, чи пам'ятав про дивацтва Михаськового Тата?

Мама, ледь угледівши Михаська, зірвала з плечей халат і поправила під хустиною коси, Михасько задивився на неї… Михасько любив Маму в цій білій хустині і в білій, помережаній червоними і чорними хрестиками сорочці. Без сірого халата вона знову ставала домашньою, доброю і усміхненою, непричетною до тієї жінки, яка годує і пестує звірят, наперед приречених на смерть.

— Що-с, мій кормильче, нині приніс? — питає вона. Хлопець розв'язує хустину, розкладає на ній, як на обрусі, наготовлене Олен-кою, і Мама заходжується полуднувати. Вони обоє сидять під дубом; дуб старезний,

крислатий, тінь од нього розпласталась на землі — густа й чорна; дуб стиха ворушить листям, шепче про щось своє, потаємне, а може, він банує, що люди його теж полонили, відокремивши від Лісу дротяною сіткою?

Огорожа поділила світ навпіл. На вольній половині потріскувало на сонці лісове зело; зрідка від подиху вітру, що появлявся несподівано, зривалася шелестлива хвиля; хвиля обмивала прохолодою кожен листок і стеблинку. На вольній половині квітли і сіялися трави, шаруділи хвостами лисиці, витоптували стежки бистрі олені; на волі пахло волею, грибами, пилюкою далеких доріг...

А по цей бік, у Залізній Пастці, поміж шедами — довгими дротяними будиночками під шиферними дашками, смердючо плавився на доріжках асфальт, холодно мерехтіли мільйони дрібненьких кілець, з яких виплетено клітки, тхнуло падалиною і гноєм. Зрідка спросоння або ж із переляку скрикував вартовий песець, дзявкотіли лисенята...

Мама, попоївши, дрімала. Тепер Михасько міг повертатися додому, хлопець, певно, так і вчинив би, коли б припадком не помітив, що між шедами скрадався вуйко Гарасим. Завгосп ступав обережно, пригинцем, за ним тягнувся вуживкою довгий батіг.

— Чого б це він? — зацікавився Михасько.— Стежить за кимсь, чи що?

А-а-а... Тепер зрозуміло.

Біля шедів на майданчику бешкетував ведмідь; ведмідь був молодий, призвичаєний до людей. Михаськова Мама казала, що він ще й імені не має. Ведмідь, та й уже. Щоб порятуватися від спеки, він здогадався якось відкрутити кран, що стирчав на водогінній трубі,., вода лилася срібним струмком, ведмідь то качався, як лоша, в прохолодній калюжі, то підставляв спину під струмінь води. Купання,

видно, сподобалося, він сопів і радісно попирскував, Гарасима з батогом, звичайно, не помічав. Першим здогадався, що зараз скоїть лихо, Михасько. Він було скрикнув перестерігаюче, але вже було пізно, батіг свиснув у повітрі, з Гарасимового горла вирвався крик:

— Купаєшся, опришку?! Воду розливаєш, болото місиш? А на тобі, на!!!

Михасько зацiпенів, ховаючи в долонях обличчя. Гарасимів батіг краяв ведмедя безжально, звір від несподіванки плюхнувся в болото, і лежав безпомічний, приголомшений, не відаючи, чому це раптом вода стала пекучою. Потім, зобачивши Гарасима і його батіг, звівся на ноги. Не втікав... він взагалі ніколи не втікав від людини, відколи себе пам'ятає, людина не спричиняла йому зла, вуйко Гарасим теж не спричиняв.

— Гей, втікай, ведмедю! — благав звірину Михасько. Михасько благав, а ведмідь чипів загалюкано і цим дорешти роззлостив Гарасима. Періщив батогом наосліп, ведмідь крутив головою, намагаючись второпати, за що його карають... хіба тільки карають за оцю воду, але ж бо він не раз спостерігав, як Гарасим сам скидав сорочку і підставляв голову під кран.

Удари сипались частіше... удари допікали до живого... удари якоїсь хвилини немовби роздерли навпіл пітьму, і він доглупався, що дотепер жив у Залізній Пастці квадратовим дурнем, вважаючи людину істотою ласкавою, тим часом люди непривітні, кусючі, тільки зло своє притрушують пестливими словами. Гарасим, щоправда, пестливими словами не бавився, але тричі на день приґощав-м'ясом... пригощав, поки не виплів свій батіг.

Батіг краяв йому спину... батіг розсік вухо, бризнула червона кров. Михасько вхопив обома руками за пужално, крикнув Гарасимові у вічі ненависно і благально:

— Досить, вуйку Гарасиме, серце майте! Аж плакав.

Гарасим, який у Залізній Пастці служив Завгоспом, блимав затуманеними глипаками. Він, певно, здивувався, зобачивши напроти себе зблідлого, аж зеленого Михаська, бо говорив щось про порядок і дисципліну в господарстві, але Михасько не випускав пужално з рук, і він, витираючи з чола піт, забрався таки геть.

Ведмідь жадібно хлептав воду й думав, що поквапився з першим відкриттям, бо люди, виходить, бувають різні: одна людина б'є, а друга рятує від бійки... люди загадкові і складні, а він звик до ясності: сон, їжа, прогулянка, сон...

"А ти дурний, Рудий Опришку,— з першого слова охрестив Михасько ведмедя. Присів поряд на камінь й пригортав Опришкову морду до себе. — Коли, чоловічку, б'ють, то треба тікати, це вже всі звірі засвоїли, окрім тебе..."

"Може, я й дурний,— погоджувався Опришок,— але хто ж мене вчив розуму? Сам я не міг здогадатися, що в Гарасимові клубиться стільки злості. Дотепер він жартома крутив мені вуха та обдаровував м'ясом. Я сприймав світ таким, яким він мені здавався".

"Бо ти, неборе, не "розкусив" Гарасима. Він такий, що палець йому в рот не клади".

"Кому тепер можна класти палець в рот? Таж я нічого лихого не скоїв. Гарасим хлюпочеться у воді, мені теж забаглося".

"Закарбуй собі, братку, на носі: те, що дозволено людині, заборонено звірині. Людина — пан над природою, зрозумів?"

Рудий Опришок, мабуть, ні краплини не второпав із Михаськової нотації, в його голові билися дві істини: люди є добрі і люди є злі.

Гарасим — лютий, Михасько — добрий. Біда лише, як розпізнати, у котрій людині сидить добро, а в котрій гніздиться зло.

Михасько тим часом гамував Рудому біль студеною водою, змивав з нього піт і болото. Рудий жмурився від насолоди, Михаськова долоня мовби знімала Гарасимові удари, гоїла їх.

"Треба тобі вухо полікувати,— сказав Михасько.— Підемо до моєї Мами, у неї, може, є під рукою йод".

Полуденок ще не скінчився; ще на Конопельчиній прохідній не вихопилась із старого дзигарка облущена від давності зозуля, і ще Дідо не квапився з металевим прутом до гарматної гільзи. Михаськова Мама йоду роздобула, хлопець фарбував квачиком Опришкове розпухле вухо, ведмідь стиха попискував, як боязлива дитина, але терпів як міг і з вдячності лизав Михаськові руки. Мама беззвучно посміш-ковувалася з синового припадання біля ведмедя, питала:

— Тобі від завгоспа часом не перепало? — Михасько заперечливо крутив головою, Мама несподівано згребла його в обійми й поцілувала, як маленького.

— Рости мій, Михаську, таким і далі,— бринів гордощами її голос.

Михасько крадькома витирав мамині поцілунки, бо навколо гло-тилися жінки; жінки по-своєму переповідали пригоду біля крана, в їх переповідках Михасько виростав на великого зуха. Рудий Опришок теж підморгував своєму оборонцеві й ловив себе на думці, що і йому хочеться, аби жінка, яка пестить Михаська, погладила його по загривку.

Потім біля воріт ударив, як на сполох, у гвалтівливу гільзу старий Конопелька. Залізна Пастка зароїлася людьми.

Лишився під дубом тільки Михасько з Опришком; ведмідь ласував хлібом, а хлопець, який ще, певно, не вихлюпав мамину ласку, спитав його:

"А де твоя мама, Опришку?"

"Мама? Моя мама? А що означає "мама"?"

Ведмідь посмутнів, згірк йому людський хліб, дотепер ніхто не розпитував про його маму... він і сам дотепер її не згадував, жив бездумно, легко, як птиця. Ні, не так, як птиця, бо птиці мають свій рід і плем'я, мають матерів, корінь на цій землі.

Хіба ж він виріс без кореня?

Хіба росте щось без кореня й без насінини?

Михасько по-своєму витлумачив Опришків смуток, думав, що йому пригадалася Ведмежа Пуща... тепла гавра під кореневищем старої смереки... материна ласка і смачний запах дикого меду.

"На волю забаглося, Опришку, правда? — шепнув на вухо ведмедеві. — Ти не сумуй. Слово честі, виведу тебе з цієї неволі. Через прохідну, га? А діда Конопельку не бійся, його рушниця, як бузинова пукавка, що розсохлася".

Опришок не пам'ятав ні шуму Ведмежої Пущі, ні тепла маминої гаври, ні навіть смаку дикого меду.

"Нащо мені Пуща? — відповів він.— Я, Михаську, Лісу остерігаюся, темний він і небезпечний... там запахи чужі, ворожі, вони струм-ляться до мене з усіх боків, і тривожать, і мучать, я жодного запаху розпізнати не можу. Краще вже лишуся з людьми... людські запахи мені знайомі. Тільки навчи мене розпізнавати поміж людьми гарасимів".

Тепер брався смуток Михаська, він ще сам не вмів упізнавати поміж людьми гарасимів, бо справа це нелегка. Смутно йому було й від того, що Рудий Опришок зводить нанівець й толочить Татову науку. А Тато вчить: "Усе, що вільним у лісі народилося, мусить вільним жити, бо не буде йому ні росту, ні життя, у неволі плодяться лише раби та пристосуванці. Невже й ти, Рудий мій Опришку, пристосовуєшся, припасовуєшся і задовольняєшся малим, як пес дворовий, або кінь тягаровий, або віл плуговий? Чи, може, не кожному воля смакує і не кожному вона конче потрібна. Рудому Опришкові теж, певно, сподобалося жити поряд із людьми, як подобається стерегти хату якомусь там Бриськові, хоч далекий Бриськів предок вибрикував пущами вільний, як вітер?"

"Ну, то будь з нами, Опришку,— сказав Михасько невпевнено.— Якось навчимося разом розпізнавати гарасимів.— Через хвилину додав задумливо: — А може, таки спробуєш пригадати, як пахне в дуплі мед диких бджіл?"

І чекав відповіді, чекав тривожно, сподівано.

Ведмідь форкав носом, він пригадував і вгадував, чим пахне дикий мед: хлібом, м'ясом, молоком? Аж піт на носі крапелився.

"Ні,— врешті зітхнув,— застрель, не пам'ятаю". "Ну то скуштуй цукерок від діда Конопельки",— невесело сміявся Михасько.

Ген аж через дві ночі, коли Михасько спав під оборогом, коли похропував на прохідній недремний вартівник Залізної Пастки дідо Конопелька, поклавши під бік рушницю, дивився сни й Рудий Опришок.

Снилась Рудому мама, і чогось його мама скидалася на Маму Михаськову, бо була вона в білій хустині і в білій сорочці; мама варила в горщику цілюще зілля, а зваривши його, мастила рубцювату від батогів Опришкову спину; Опришок плакав під маминою долонею, коли били —

не плакав, а тепер ось розрюмсався, казав, що Гарасимові батоги ятряться лютим болем, мама витирала хустиною синові сльози й розраювала, що нема чим журитися, біль мине, пруги позни-кають, він молодий і сильний, справжньому ведмедеві до всього треба звикати.

А поки що: "Люляй, мій сину, а-а-а... А поки що я тобі заспіваю, а ти спи, у сні ведмеді ростуть й уві сні гояться рани".

Мамина співанка м'яко вистелювала лежанку, заганяла для нього черідкою сни, а він сни розполошував, бо брав його страх, що досить склепити повіки, й западеться, зникне, як видиво, його мама. Він навіть питав її:

"Тебе так довго не було. Тепер уже не втечеш, не здимиш, будеш зі мною?"

її губи ясніли теплим усміхом.

"Буду, пестунчику мій, буду. Не журися".

"І розкажеш мені, чим пахне мед од диких бджіл?"

"І розкажу..."

Брала з кутка поливаний горщик, повен-повнісінький меду, мед іскрився золотим відливом, і був мед на смак солодший, ніж цукерки діда Конопельки, а на запах... Диво дивнеє, мед од диких бджіл пахтів чомусь скошеним сіном, звичайним рунком, що його Опришок підстелив собі під боки.

Він на радощах тицьнувся мордою у гладущик, хлептав мед, аж язик затерпав, а мама припрошувала: "їж, мій пестунчику, їж і рости великий". Дикий мед ярими пахощами свербів у носі, Рудий Опришок

чхнув, і відразу зникла мама в білій хустині, і кудись закотився полив'яний горщик з медом, віявся у повітрі тільки його запах.

Сон пропав, ні пірця від нього не лишилося.

Опришок протер очі. Ще ніколи, відколи живе, не почувався таким самотнім, як у цю хвилину, ліпше б уже не марилися солодкі сни, ліпше б його не тривожили солодкі меди, що духмяно пахнуть скошеним рунком.

Опришок викульгав надвір. Густа чорнота по вінця залила Залізну Пастку, тиша навкруг скапувала росою, високо в небі студено й байдуже поблискували зорі. Ведмідь уявляв себе загубленим на довгій дорозі, нікому не потрібним й стиха скавулів, як сліпе цуценя, проклинав долю і чорний світ; не світилося у тому світі ні соломинки ясної, скрізь пітьма та й пітьма, хіба тільки один Михасько був промінчиком тоненьким. У росяній тиші зринали і ятрили душу Михаськові запитання про те, чи причувається йому пошум Ведмежої Пущі, чи пригадується йому гавра під кореневищем поваленої буревієм смереки, чи знає він, відмідь-ведмедище, який на смак мед од диких бджіл?

А коли про це питав Михасько, то воно, певно, дуже важливе, воно означає, що десь на світі існують Пуща, гавра й мед, колись, мабуть, усім цим Рудий Опришок був багатий, був... але багатство розтринькав, порозгублював, позабував про нього.

І став старцем, обірванцем.

"Але ж бо почекайте, якщо я забув, то можна пригадати. Якщо загубив, то, напевно, можна віднайти, і таки конче треба знайти, я в цю хвилину піду шукати, у Залізній Пастці ніщо мене не тримає, я вольний козак. Бувайте здорові, люди, що незримо ділитеся на добрих і злих, тримайте для себе оце тепле кубельце в повітці, смачне м'ясо й кусючі батоги. Я йду..."

Без довгих надумів рішуче погойдався геть від повітки. Тюпав між шедами впевнено й гордовито, у темряві у клітках засвічувались очі пробуджених звірків, вартові песці при його наближенні скрикували, попереджували приятелів про обачність, ведмідь мовчки, презирливо шкірив зуби з песцевої перестороги, жодної душі в Залізній Пастці не збирався чіпати, тим паче смердючих песців. Щоправда, через прохідну простувати не осмілився, бо дідько його знає, чи Конопельчина рушниця направду не стріляє, людям не довіряйся ні на півнігтя, і Рудий Опришок, як акробат, хоч удався зроду незграбним, перемахнув через задню дротяну огорожу й опинився у Лісі.

"У-ухх!" — зітхнув полегшено на повні груди.

Чувся тут ведмедем, справжнім опришком, а не дармовим годованцем Залізної Пастки.

Ліс у цю глибоку нічну пору не спав.

Шепталися трави.

Про що?

Горбатилися й перепиняли мотуззям його ходу густі моховища. Кущі перешіптувалися по-змовницькому і при нагоді боляче штрикали попід ребра, а інколи й в очі сухим ломаччям. Ведмедя шпигав болем кожний їхній дотик, він лютував і молотив лапами ліщину... ліщина гнулася й тріскотливо насміхалася.

З кого?

З нього?

"А щляк би то ясний витрафив!" — ревів грізно. Рев його, однак, поступово стихав, опришок починав доглупуватися: "Коли б я був

справжнім ведмедем, то мусив би знати, що корчі завжди б'ють віттям по морді, що мохи стеляться по землі мотуззям, що нічого мудрого трави не вишіптують, мабуть, переповідають лісові побрехеньки.

Вся моя біда в тому, що я не справжній ведмідь, я такий собі пестун-перевертень, яничар...

То, може...

То, може, варто облишити затію і повернутися до Залізної Пастки, га? Адже що не говоріть, а там таки легше, там нічого цього пам'ятати не треба, лежи собі на сіні, чоловіче, догори пупцем, гризи кістку, яку дали..."

Аж зупинився.

Можна, звичайно, й повернутися, але... але таки десь існує його гавра, і десь шумлять карпатські бори, і десь його мама в білій хустці виціджує з дупла мед, що пахне скошеним рунком.

Відмовитися від цього раз і назавжди, га?

Рудий Опришок заклопотано чухав потилицю.

"Ні,— притупнув лапою,— мушу стати справжнім ведмедем, нині або ж ніколи. В Залізній Пастці можна дочекатися до того, що тебе візьмуть на припон, наче якогось там Бриська, і звелять сторожувати на прохідній замість діда Конопельки. Н-не дозволю".

Знову рушив.

Ступав сторожко, обачливо, мовби під ногами хиталася драговина, ніздрі сопіли від натуги, вуха аж в'янули. Ловив усі запахи й звуки,

пробував їх розпізнавати; ось це шелеснула крилом сонна птаха, а оце пискнула під пнем лісова миша.

А оце?

А...

"Падоньку мій, як мало я розпізнаю звуків і запахів, їх у нічному лісі ціла повінь, спробуй розгадати їх, спробуй тут не наразитися на якусь небезпеку.

А кого б я мав, до речі, боятися у Лісі?

Ага, треба остерігатися гадюки, якось чув від жінок у Залізній Пастці, що її трутизна смертельна, наступиш лапою і прощайся з життям, якщо нема поблизу дохтора, а де ти тут ветеринара відкопаєш? Чув я також, що в лісі плодяться вовки. Які вони? Більші, ніж я, гостріші в них зуби? А мабуть, що так, бо й люди потерпають, щоб не здибатися з ними на дорозі, на вовків в основному й виклепують люди рушниці. А є ще підступні лиси, звірі хитрі й сміливі, бо не бояться навіть закрастися до людських осель і по-злодійськи грабувати курники.

Ліс повен небезпек, що чигають на тебе на кожному кроці. Ліс, виходить, страшний своєю незвіданістю. Як же я маю мандрувати в незвіданості до карпатських пущ, як у постійному страху розшукаю маму в білій хустині?

А якби... якби таки вернутися, поки не пізно, до Залізної Пастки. Там чатує на тебе одна небезпека — ремінний батіг... зрештою, ремінного батога можна й не куштувати, якщо навчишся розпізнавати серед людей гарасимів. Не соромно й на прохідній постояти, якщо звелять, дідо Конопелька — людина, а диви — вартує. А що? Бий собі в калатало і тільки...

То що ж чинити?

Сів утомлено під деревом і думав, думав і бадьорився, що, врешті-решт, він Рудий Опришок, а не паршивий страхопуд, просто він не звик до лісового життя, призвичаївся до іншого, і не його вина в тому, що це "інше" начебто й чуже, бо людина припала йому до душі... змалку ж обертався не справжнім ведмедем. Але що було — те минулося, він візьме себе в лапи, має узяти.

Отже — йти. Хай буде що буде.

З місця, однак, не рушився, мовби приріс до землі.

Прислухався до себе й чув, як шашель страху точив його, гриз, випивав сміливість, наливав у кров дрижаків.

Фе, аж бридко. Боявся ступити бодай один крок, щоб припадком не придавити хвіст гадюці або ненароком не розбудити вовка. Ха, а крім вовків, тут водяться вепри і рисі. Балакали ж між собою жінки, що рись, притаївшись між гілляками, годинами вистежує жертву, а потім, вибравши зручний момент, плигає їй на спину. Очі в рисі при тому світяться — обпектися можна... Мамо рідна!

Наганяв на себе страху, мов каправий заєць. Шашель уже виточив сто борозен... борознами розпливається по ньому жах. Опришок ледве стримувався, щоб не схопитися на рівні ноги й чкурнути назад — до Залізної Пастки. Голова, правда, ще якось трималася на карку, тому обзивав себе, як останнього ворога, картав і ненавидів.

І таки зборов страх. Мусив збороти, адже ведмедем уродився. Так, принаймні, Рудому Опришкові здавалося.

Гоноровисто труснув кожухом і поволеньки почвалав уперед; тепер ним керувало не так жадання повернутися у рідні ведмежі краї, як власний егоїзм. Повинен же він кінець кінцем мати характер чи ні?

Ліс густішав.

Стежка, яку "було намацав у траві, вислизнула з-під лап, і Рудий Опришок побрів у темряві навмання. Ох, тяжко бути справжнім ведмедем.

"Та це, мабуть, тяжко лише спочатку, потім звикну,— потішав себе. — Ось незабаром розвидниться, сонце розжене пітьму, тоді настане полегшення, заснуть у норах гадюки, принишкнуть у лігвах вовки.

Коли ж дійду до ведмежого краю — матиму потім про що оповідати. Аякже, щоб знали родичі: нелегкий шлях пройшов Рудий Опришок".

І, певно, так би й сталося, був би Рудий Опришок визнаний у ведмежому краї героєм, коли б поміж гіллям щось не заблимало.

Завмер.

Припав черевом до землі, знову ожив у ньому шашіль, Опришок порпав під собою землю, щоб притаїтися, сховатися, зменшитися. А очі-свічки наближаються... Скіць — усе ближче... Скіць...

Якась сила, розтривожена шашелем, вибухла в ньому, струсонула, перелилася в лапи; Рудий Опришок в миг ока обернувся і, мов пущена з гори колода, рвонув навпростець до Залізної Пастки. Інколи на всяк випадок озирався, очі-свічки наближалися, він прискорював біг, а очі-свічки, здавалося, й собі бігли за ним і реготалися; реготалися вони глумливо, глухо, від цього реготу бралася льодом у жилах кров.

"А ха-ха-ха!"

-А ху-ху-ху-пугу!"

"А ха-ха-ха-га!"

Опам'ятався аж по той бік дротяної загорожі Залізної Пастки. Тут уже почувався безпечно, висока сітка боронила його від лісових страшилищ, та й дідо Конопелька при потребі допоможе своєю рушницею. Упав з розгону під дубом, під тим самим дубом, де вполудне сидів з Михаськом, віддихувався, обтріпував кожушину, а краєм ока пасся на Ліс. Свічок не запримітив, страх випарувався, тепер буз страху міг навіть думати. Власне, Рудому ні про що було думати, хіба про той жахливий регіт, який котився за ним; був цей регіт, якщо мислити холодною головою, до того ще й дивний, бо Рудий знав від жінок: рисі під час нападу не сміються.

"Що ж це, яка нечиста сила за мною гналася?

Почекай, почекай, але ж так само регочуть у нічну годину сови. А оті очі-свічки? Може, це блимав кіт-заблуда?.. Отже я, ведмідь-ведмедище, злякався підсліпуватої птахи, котра ночами полює мишей?"

Схопився за голову. Оце тобі сором! Оце тобі ганьба! Товк головою від розпуки об дубовий стовбур, і ревів, і лютував, і казився.

Якби міг — роздер би себе на шматки...

І сварив себе останніми словами, які тільки підслухав у баби Богданихи, котру недавно за сварку вигнали із Залізної Пастки; був тут і псяюха безхвостий, і дурень квадратовий, і макогін необли-заний...

Але Богданишині ганебні слова не помагали, бо не били й не різали.

Ніколи не пам'ятав себе таким скаженим.

Біг підтюпцем до крана з водою на майдані, гамував спрагу і гасив сором, але вода також не допомагала. Рудий Опришок, здурівши остаточно, моцувався з краном, толочив воду своїми ступаками, гнув трубу, вириваючи її з землі. Щось там тріщало, ламалося — все це марниця, і навіть марними здавалися Гарасимові батоги супроти того, що скоїлося, бо світ, добрі люди, ще не бачив, щоб ведмеді лякалися присліпкуватої птахи.

Злість витисла сльози, сльози, на диво, полегшили душу, навіяли сонливість. Брала Рудого Опришка в обійми байдужість, давала про себе знати втома, і він, не зважившись, що вода з крана бризкає фонтаном, подибав до лігва в повітці. Крихти здорового глузду, як вуглики, пекли, нагадуючи про Гарасимів батіг. Ведмежа гордість намагалася розраджувати, що, мовляв, нічого не втрачено, сором можна змити одним: повернутися у ліс і топтати дорогу до рідної пущі. Однак Рудий Опришок ні до здорового глузду, ні до власної гордості не прислухався, мріяв лише в цю хвилину, щоб чимдуж допастися до постелі з м'якого сіна; спати... спати... А ранок мудріший од вечора, може, він-таки спробує повторити втечу із Залізної Пастки при сонці, здалось би перед тим, правда, роздобути рушницю діда Конопельки, аби відстрашувати нею вовків й усяку іншу погань; це, мабуть, легко зробити, дідова рушниця удень висить на гвіздку під стріхою прохідної, досить тільки на Конопельку вишкірити зуби — і вона твоя.

Та це станеться потім, а поки що спати... спати...

І Рудий Опришок захропів, як натруджений косар.

Уже співають треті півні, і вже досвіток сідлає білого коня, і вже Михаськова Мама будить сина, аби квапився гнати з дідом Онопрієм колгоспну череду на вранішні роси, а я ніяк не зважусь продовжити казку. Ліпше б, щоб казка сьогодні проспала свою чергу, хай би її краще вхопив лихий Блуд та поводив би сутищами і вертепами, бо Рудий Опришок, ніякої біди не передчуваючи, спить на сіні в повітці солодко і

смачно, як викупана дитина. Але казка від мене не залежить. Вона продовжується.

Завгосп Гарасим встає з постелі щоднини разом з курми, він устиг уже надивитися на вічне Опришкове ґаздування, і встиг чоловік наплескатися долонями та настогнатися над цілим озерцем води, що наточилося за ніч з понівеченої труби.

Потім Гарасим люто закляв, схопив з воза батіг і стиснув пужално, аж посиніли пальці.

Правцював до повітки.

Якщо сказати правду, то Гарасим не очікував сьогоднішнього ранку застати на лежанці Рудого, адже будь-який шибеник, якщо він має у голові трохи олії, а в душі — краплину поваги до себе, не очікуватиме кари за скоєну шкоду. Якби щось подібне сталося з Гара-симом, міркував завгосп на ходу, то в Залізній Пастці й духом його не пахло б.

Але це так міркував про себе Гарасим.

Наш же Опришок, згорнувшись у клубок і засунувши в рот замість цукерка передню лапу, спокійнісінько додивлявся світанкові сни. А Гарасим уже на порозі... А Гарасим уже поплював у долоні...

Вуйко Гарасим міг би заприсягтися, що не мав великої охоти злоститися на ведмедя, однак він був не нинішній, чоловік давно втовкмачив собі в голову, що всяка провина повинна бути покарана, біда тільки Опришкова, що іншої кари, окрім батогів, Гарасим не визнавав. Завгосп Залізної Пастки увірував лише в силу батога, до того ж здавна, маючи солідний стаж фірманської роботи, полюбив пужално як знаряддя праці, батіг у руці немовби його возвеличував, примножував міць і доточував пихи.

І ще батіг чарівним чином хмелив Гарасима. Досить йому було доторкнутися до пужална, гнучкого, плетеного з висушеного грабча-ка, як у голові відразу злегка туманилося, кров жвавіше струмувала в жилах, а в грудях розливалося гордовите тепло.

Після цього не треба дивуватися, що досить було Гарасимові поплювати в долоні, як хміль замакітрив чоловікові глузд. Гарасим як стій позабув, що не баглося йому спозаранку псувати з ведмедем нерви, він якось зримо і не без затаєної втіхи уявив прийдешній мент, коли

Опришок, скуштувавши першого удару, підскочить на сіні, як паяц, підскочить і, витріщивши свої більмаки, закричить на всю повітку.

Гарасим наперед втішався Опришковою мукою.

І справді, сталося так, як малював собі в уяві завгосп, хоч перший удар більше перелякав ведмедя, аніж завдав йому болю, Рудий Опришок замотеличено трусив головою, ясний досвіток гейби навмисне поїв сивого коня з черленої цеберки на порозі повітки... черлена цеберка горіла в досвіткових руках, бо була вона сонцем, сонце палало й сліпило Опришкові вид, ведмідь спершу й не помітив Гарасима, що стояв, розчепіривши ноги, у чотирьох кроках від нього, ведмідь поки що від-пирхувався від сонячних зблисків, котрі випалювали до чцрноти очі. Аж другий удар вилив йому на голову стуленої води, власне, не так удар, як крик Гарасимів. В один мент, в один спалах стрепенулася в Опришковій свідомості минула ніч, махнула ніч крилами, і він уздрів у тій ночі свої добрі наміри і кепський їх кінець.

Що ж тепер мав чинити?

"Кажуть, що люди люблять покорених і зігнутих, тоді вони почувають себе мало не богами. Біс з ними, хай стають ким хочуть, у мене виходу нема, хай мене Гарасим катрупить, хай батогом здирає шкуру, хай збиткується, як сам жадає, я це збиткування заслужив, бо,

прецінь, наперед мав би здогадатися, яка кара мені відміряється, мав би здогадатися, але таки стежку до заповітних карпатських нетрів вдруге протоптати не зважився, полакомився на тепле леговище в повітці і на смердючу кістку.

Тьфу!

Бий мене, Гарасиме, як останнього дурня, бо я не ведмідь, на мені тільки шкура ведмежа; видиш, Гарасиме-вуєчку, я навіть проситися навчився, і чуєш, Гарасиме — мій боженьку, зарікаюся із Залізної Пастки носа на вольную волю показувати, на це діло, видно, підбив мене чорт пархатий, а я сам зроду сумирний, боязливий, віднині й повік до крана з водою й пазурцем не торкнуся..."

Отак наш Рудий Опришок просився.

Це було гидке видовище: ведмідь скавулів, метався по леговищі, бив себе покаянно лапами в груди, підповзав до Гарасима на колінах. Якби в цю хвилину завгосп не обернувся в бога, що панує над природою, і вмів би звичайними людськими очима сприймати світ, то він напевно помітив би, що в молодого ведмедя виростає справжнісінький собачий хвіст, і був цей хвіст задрипаний, напханий реп'яхами. Опришок догідливо, мов якийсь там Рябко або Брисько, лупив хвостом по долівці, мовляв, видиш, чоловіче, який я покірливий і сумирний. Мушу, однак, додати, що Опришок хвостові дивувався, звідки бідолаха, міг знати, що хвіст цей росте у нього не тому, що подія у казці діється, а тому, що з ведмедя вилуплювався раб.

Гарасим обернувся у бога над природою, ніякого хвоста не зоба-чив, батіг дорешти сп'янив чоловіка, ніби він цілу ніч згаяв у шинку, мав тепер батіг більшу владу над людиною, ніж людина над батогом.

Дійшло врешті до того, що завгосп якимось, може, десятим ударом відчикрижив собачого хвоста, звірина, певно, в розпуці доглупалася, що

покорою прощення не виблагає, і замість хвоста в Опришка прорізалися заячі вуха. А в кого прорізаються заячі вуха, то це певний знак, що в того нема за пазухою іншого жадання, окрім одного: утекти, щезнути, принишкнути в борозні.

Ведмідь так і чинив. Він схопився на всі чотири ноги, розігнався до правої стіни, потім до лівої, обдирав пазурі до крові, хапався за найменшу шпарину. Стіни повітки майстри витесали гладко, Опришок зривався і падав, знову пробував дертися вгору по стіні на горище, це йому не вдавалося, батіг наздоганяв скрізь, батіг і згірдливий Гарасимів сміх. Гарасимові робилося смішно з ведмежої паніки, почував себе Гарасим сильним і великим, він уже не пам'ятав, що прийшов у повітку карати ведмедя за скоєну шкоду, йому просто було приємно бавитися силою, зачарованою у батозі, він дотепер не полював на зайців і не мав найменшої гадки, що інколи доведений до відчаю заєць стає тигром.

Мусило подібне статися і з Рудим Опришком... мусило, бо витекла з нього сила, не мав уже охоти ні впокорюватися, ні втікати. Лежав посеред повітки, як надірваний у плузі віл, постогнував і мимоволі рахував батоги; рахував і гриз лапу, лютуючи на самого себе.

На самого себе?

А якби... якби цю злість, що здавлювала обручем голову, повернути на Гарасима? На Гарасима?

На бога, що панує над природою? На людину?

А може, таки спробувати, га?

Та й чому б не показати панові над природою, що Рудий Опришок має надщерблені зуби й гострі цупкі пазурі? Кому від цього станеться шкода? Невелика біда, якщо Рудий Опришок переступить закон, успадкований від предків і вкраплений у кров, який перестерігає: не

заходь собі, ведмедю, з людиною, краще обійди її десятою дорогою, не дивися, що вона мала і квола, людина сильніша від усякого звіра, а в хитрощах ніхто її не переборе.

Іншого разу, може, Рудий Опришок прислухався б до голосу крові, але сьогодні відчай перекреслював усі закони, ведмідь звівся на задні лапи, заревів і ступив крок до Гарасима.

Лише крок...

Цього вистачило, щоб спали з Гарасима божеські ризи, батіг диль-котів у тремтливій долоні, нижня губа Гарасимова відвисла й оголила зуби, що дрібно цокотіли; найгірше, що панові над природою відмовили в послусі ноги, вони гнулися, підкошувалися, і Гарасим ледве примусив їх задкувати до дверей, навіть якось зумів пересадити через поріг один чобіт. На більше, на втечу завгосп не спромігся.

Оце тобі й пан...

Опришок підступав до нього поволі, з помстою він не квапився, та, власне, думка про помсту зниділа в ту ж мить, коли уздрів людину без батога. Щоправда, пащеку Рудий не стулив і не приховав нагострені пазурі, та це не був вираз наступу, була це заціненіла маска подиву. Бо як не говоріть, а Опришок уперше в житті розгадав припадком таємницю, до цих пір для нього недоступну, що людина теж начинена по горло страхом, кволою безпорадністю; людина, виходить, сильна лише супроти боягузів. І ще одну загадку, як горіх, розколов сьогодні Рудий Опришок. У добутому ядрі найсмачнішим було розуміння, що він, Рудий Опришок, теж може наганяти на когось жах, що він-таки ведмідь, а не віхоть соломи. "Не має значення, через які біди прямував я до цього пізнання, головне, що прийшов",— тішився Рудий Опришок.

І ведмедеві в цю ж хвилину закортіло випробувати власне відкриття: нагода ж бо є... людина очікувала приречено, досить тільки мацнути

лапою по її виду. Гарасим ждав помсти, припертий до одвірка. Ні живий ні мертвий завгосп пробував помазати губи посмішкою, мовляв, ведмедику, не будь дурний, ми з тобою ніби якісь приятелі, а мій батіг — це лише жарт і трохи пострaху. В мене, ведмедику, така служба, мушу всюди оком кинути, наді мною теж директор сидить і порядку вимагає. А ти як думав, га? Гадаєш, мені солодко? Коли-м тебе вперезав раз-другий, то це тобі на хосен, а в мене, бігме, серце краялося на кавалки, але мус — великий чоловік. Отже, Рудий, не скали на мене око і не гостри зуб, ти ліпше мого директора з'їж, він бездітний, а в мене дітей повна піч.

Я не стверджую, що Рудому Опришкові вдалося вичитати з Гарасимового позеленілого обличчя якраз таку балаканину, скоріше, мабуть, ні, зате Опришок побачив Гарасимову ницість, і це, видно, потішило ведмедя. Він сказав собі: помста сьогодні таки звершилася. Рудий вихопив з рук завгоспа батіг, понюхав пужално й спробував на зуб ремінні гудзи; пужално в лапах не трималося, падало на долівку, ведмідь піднімав його довго й незграбно, цим скористався Гарасим, який тим часом оклигав; у миг ока він опинився за порогом, тепер повеселів і нахоробрився — за плечима стелилися тисячі доріг до втечі. Він п'ятірнею стер з чола піт, розправив плечі і заверещав на всю Залізну Пастку:

— Йой, люди, ведмідь мене ріже!!!

Ох...

Ведмідь на крик не зважав, він нарешті приловчився тримати пужално в обох лапах і вихитався надвір. На його пащі гніву не карбувалося ні рисочки, зник і подив відкриття, Опришок увесь світився ясною привітністю, в очах таїлися збитошні смішинки. Мовляв, якого дідька лисого, вуєчку, писок дерете, ніхто вас різати не збирається, бо доторкнутися до вас бридко: смердите, ніби вас з гною витягли. Та для науки, бігме, варто вишмагати вас оцим пужалном, аби пам'ятали, як воно болить. Ану, вуєчку, міх-мах, спускайте штани.

Гарасим пирснув з місця, як молодий лошак. І волав на допомогу безперестанно.

Волання, видно, розбудило діда Конопельку, старий кинув на рамено дубельтівку й поспішив на поміч. Гарасим одним оком пасся із-за шеда на Опришка, а другим зорив на Конопельку.

— Видите, діду, який трафунок. Ану пальніть драбузі межи очі. Ану...

Дідо Конопелька тупцював на місці, рушницю з плеча не знімав, пильно вивчав бойову ситуацію, очі жмурилися у брижах зморщок, стежачи, як Опришок підкрадається до шеда. І, певно, смішно виглядав Рудий з трофейним батогом у лапах, і, певно, розпізнав дідо ведмежу гру, бо по-півнячому замахав руками й беззубо захихикав:

— Аби тебе, Опришку, качка копнула. Га, таки направду заповзявся вибатожити нашого завгоспа? — аж підстрибував з утіхи.— А чо не зашкодить. Тільки ти, Гарасиме,— крикнув завгоспові,— райтки* скинь, бо матеріал ще, певно, довоєнний, тепер такого не купиш.

Гарасимові було, однак, не до сміху, ведмідь не припиняв погоні, мусив завгосп перебігати від шеда до шеда, у перервах між перебіжками покрикував на діда:

— Мой, діду, замкніть писок і стріляйте, бо шляк вас ясний трафить!

Дідо його наказів не слухав, Рудому Опришкові навіть здалося, що Конопелька підморгує йому і заохочує досипати ляку в Гара-симову пазуху; ведмідь обертав усю вранішню історію у дитячу забаву; хотів обернути, бо ось-ось дідо Конопелька лусне металевим буком по голосній гільзі, що означатиме початок сніданку. Снідати ж Опришкові треба доконче, бо перебув важку ніч, вибігався й нато-мився, як хорт, тепер коня з копитами з'їв би. А того коня, ну, не цілого, а бодай добрий кусень принесе цей же таки Гарасим, отже, пора забувати про біль,

ненависть, дивні відкриття і веселу біганину поміж шедами, хай, вуйку Гарасиме, усе зостанеться між нами, як було до вчорашнього дня...

Не так міркував завгосп Гарасим, пан над природою не міг подарувати ведмедеві свого переляку, а лапанку поміж шедами розцінював як замах на його життя. Короткими перебіжками, а попід шедами — пластунським плазом він допався до діда Конопельки, бистрим рухом здер з його плеча дубельтівку.

І враз переродився завгосп Гарасим, уже він не горбився, і вже більмаки не шмигали, як миші, винюхуючи шдлину. Зброя повернула йому панську впевненість.

* Штани

Опришок кліпав спантеличено очима, переміну вловив відразу, якусь хвилину по-дитинячому очікував усміху Гарасимового, який означав би: "Я, Опришку, теж умію жартувати". Та усміху ведмідь не дочекався, людина притисла загрозливо до плеча кований залізом приклад... а око людина скалила на мушку.

Маленька чорна цятка на цівці рушниці підповзла до Опришко-вого горла, цівка свердлила його чорними, дірками, й він аж тепер зрозумів: гра програна, людина забави не прийняла, предковічний закон, що шумує у крові, мав слушність: небезпечна людина й до помсти охоча. І промелькнув в Опришковій голові жаль, що в повітці не скористався доброю нагодою та не всипав Гарасимові бобу, тепер це каяття ні до чого, тепер шкуру треба рятувати, поки ціла.

Опришок задкував боком-боком, косячи очима на рушницю, з рушницею жарти погані, хоч і божився Михасько, що вона завжди порожня, як потріскана бузинова пукавка. Гарасим, однак, додолу її не хилив, тримав напоготові і раз у раз зводив курки, хотів-таки Гарасим звести з світу Опришка, аж губу від старання прикусив, а курки залізно

дзьобали порожні цівки, дідо Конопелька хапався руками за живіт і кепкував:

— Мой, Гарасиме, дивися-но, аби-с ведмедеві у хвоста не вцілив, бо завстидаєш 'го на всю околицю.

Дідова звичка тримати рушницю ненабитою нині порятувала Опришка, він дозадкував до сітки, а потім — гульк у Ліс. Далеко не відбігав, дотрусився до чагарників і знесилено впав на траву.

Довго Рудий Опришок відлежувався у чагарниках, лісове зело спивало з нього страх... лісове зело мало цілющу силу, воно також гоїло напухлі батогові пруги і шепітливо заколисувало до сну. Ведмідь гладив лапою прим'яте зілля, мовби воно розуміло його вдячність. Найкращі косиці, що поблимували, мов вогники поміж травою, він зривав і пхав у ніздрі — нюхав. Червоні вінчики мовби пахли медом од диких бджіл, приємна згадка про мед настроювала на мінорний лад, він прижмурював повіки, кличучи в гості сни — повні-повнісінькі маминою білою хусткою і гладущиками меду; сонце припікало в загривок, лісовий легіт повивав ведмедя спокоєм і клав у зелену колиску; над Опришком різьбилося тремтливе листя дерев, вище дерев пливли кудись білі хмарки, а над ними дзвеніло синім куполом небо.

Опришок упізнавав і не впізнавав Ліс; нічний Ліс лякав його страшидлищами і штрикав попід ребра патиччям, а цей, вранішній, ріс лагідний і пестливий. Опришок думав, що вранішній Ліс має нічного брата, патлатого, чорного, непривітного, нічний брат тепер спить, а вранішній при сонці панує. Так воно було чи не так, але в цьому Лісі жило щось і від діда Конопельки, і від Михаська; он на дубі кора репана й потріскана, як Конопельчині руки, а тут косиці з-поміж трави повитикались і синьо виблискують росою, наче Михаськові очі. А берези в білі сорочки повбиралися... у Михаськової мами сорочка теж біла.

Фантазував Опришок.

Було йому в Лісі добре, тому й фантазував, олюднюючи його. Коли ж зрідка напливали спомини про Гарасима... він обертав злого Гарасима в білу кульбабку; вітер подув, закинув кульбабку на хмару: сиди, чоловіче, там і не паскудь красну землю.

Так собі жадав Опришок.

Біла хмарка з білою кульбабкою попливла-полетіла. "Може, хмара струсила кульбабку на бескеття... на бескетті згине лютий Гарасим... і хай собі гине, а я ще погойдаюся у колисці, потім щось з'їм і поволі почвалаю до країв заповітних... ті краї геть чисто забудовані ведмежими таврами... Кличуть мене ведмежі краї".

Опришок присів, веселим поглядом обмацав навколо себе поляну і, форкаючи ніздрями, несподівано зажурився: "А що ж їдять ведмеді в цьому райському лісочку?" Ще вчора їдою не сушив собі голови, у Залізній Пастці про нього турбувалися люди. "Та цур і пек Залізній Пастці, я вольний козак, що схочу, те і з'їм, ну, приміром..."

На всіх чотирьох викотився на поляну і... не знав, що вхопити на зуб. Нічим їстівним тут і не пахло. Ведмідь не на жарт стривожився, бігав по галявині, обнюхуючи дерева і розкопуючи пазурами струхлявілі пеньки. Пробував скубнути сині косиці — терпкий сік не смакував, обнишпорив він також сусідні поляни — нічого ніде — ні лика м'ясного, ні шматка кістки.

Розгубився від несподіванки і зажурено чухав загривок. Ліричний настрій розвіявся, у череві гарчало, мовби там пси гарцювали, а виходу не знаходив, бо міг напхати черево хіба що пашею. Але ж бо він не коза директора Залізної Пастки, яку щодня припинали в кутку і вона щодня викошувала бородою шматок муравi. Найганебнішим було в його становищі те, що, правду кажучи, Рудий Опришок зовсім не знав, чим годуються ведмеді на вольній волі.

"Хоч би на цьому безлюдді трапилася добра душа, вона б порадила", — роззирався Рудий на всі боки.

Подія, як самі знаєте, відбувалася у казці, тому нічого дивного нема, що не встиг ведмідь і подумати про добру душу, як на його щастя вигулькнула з корчів Стара Лисиця. Якусь хвилину Лисиця стояла закам'яніла, бо досі у своєму Лісі ведмедів не здибала, лише згодом опам'яталася:

"Мара то цвинтарна, а чи таки направду ведмідь — не втямиш,— подумала.— Але ліпше буде, коли на всяк випадок дам ногам знати".

Та тільки-но про це подумала, як Рудий Опришок гаркнув на Лисицю, аж у тої підкосилися ноги:

"Мой, ану не рушся з місця. Кажи, що ти за звір?"

Припала на передні лапки, уклонилася чемно.

"Лисиця я..." — пропищала.

"Ну-ну, кумо, не брешіть,— тупнув Рудий лапою,— і не майте мене за дурня. Я, слава Богу, не нинішній і добре знаю, що лисиці носять сріблясті кожухи. А в тебе, бачу, червоний".

"Я, бігме-Божечку, пане ведмедю, чи то пак, пане-товаришу, не брешу. Щоправда, нічим підтвердити не можу, бо наш Ліс ще не паспортизований. Корів тепер паспортизують, псів, свиней також, а я поки що без документів",— відпрошувалася лисиця. А сама метикувала: "Звідки цей бурмило взявся? Мабуть, чи не із Залізної Пастки". Колись вона цілу годину стовбичила біля дротяної огорожі, заздрісно розглядаючи сріблясту одіж своїх родичок. Якщо признатися чесно, то сріблясту одежина взимку її дуже придалася б, вона менш примітна, ніж оця червона, яка здалеку впадає собацюрам у вічі. "Ті срібні лисиці,

добродію, про які ласкаво зволите говорити, не справжні, вони в клітці вилупилися і в клітці здохнуть",— пояснила.

"Може, й так, може, ви таки справжня Лисиця,— лагідніше почав ведмідь.— Знайомство з вами мені приємне й корисне, бо хочу від вас дізнатися, чи їдять ведмеді, приміром, лисиць".

Лисиця й вухом не кивнула, хвостом не дриґнула, щоб не показати свого страху. На мордочку приклеїла усмішку, а ногами, непомітно на череві посуваючись, відштовхнулася від землі і задкувала в малинник. Блуд його лихий знає, жартує чи правду мовить ведмедище. У Лісі дотепер не траплялося випадку, щоб ведмідь роздер лисицю, але від цього вайла, якщо він уже появився, усього очікуй. Ади, як у нього голодно поблискують очі.

І, раптово вдаривши лапами об землю, плигнула в кущі. Аж тут почувалася у безпеці, тому дозволила собі розгорнути гілля і поглузувати з ведмедя:

"А ти, хло певно, з неба впав? Або, може, клепки тобі бракує?"

"Ну-ну,— добродушно мовив Опришок,— я до тебе по-людському, а ти пащекуєш, як баба Богданиха із Залізної Пастки".

"О, то ти, хло', таки направду із Залізної Пастки? На всьому готовому жив-поживав?"

"На готовому",— зітхнув ведмідь.

"То знай: чесні ведмеді їдять курей".

"Курей? — витріщився Опришок.— Ти що?"

"А нічого,— попискувала, стримуючи сміх, Лисиця.— Кожний порядний звір харчується білим м'ясом".

Курей Опришок бачив, їхнього проводиря Півня навіть побоювався, бо той напастливо стрибав із своїми шпорами до очей, тому здогадався, що Лисиця з нього глузує.

"Ти мені, кумо, баки не забивай. Ведмеді курей не їдять, на них багато пір'я, а м'яса — жменя".

"Бо дурні,— уже не стримувала сміху Лисиця.— А котрий ведмідь дурний, то хай скубе траву".

Цього Опришкові було забагато, й він притьмом кинувся у корчі. Але де там, лише закурилося за Лисицею. "Маєш щастя, що-с втекла, а то роздер би на кавалки. Бачиш, яка мудра: пасися, каже. А щоб тобі горц на сторч. Та почекай: прийде коза до воза".

Коза до воза не прийшла, а Заєць нагодився. Заєць стриг вухами здалека і на ведмедеве вмовляння підступити ближче не піддавався.

"Я вухатий,— казав,— звідси почую. Кажіть, що треба".

"Нічого мені від тебе не треба, окрім поради: що їдять чесні ведмеді в Лісі?"

І що, гадаєте, відповів куцохвостий? Мовляв, столуються ведмеді переважно морквою та капустою. Видите, навіть "воно" дозволяє собі кпити. Ще й зуби вишкірив, лобуряка.

Уже десь під полуденок, коли кишки заповзято грали марша, Рудий Опришок ніс у ніс здибався з Вовком. Сірий, мабуть, наївся страху, але з перших Опришкових слів чомусь зробив висновок, що ведмідь вирвався із шпиталю для хворих на голову. Бо хто тепер про це в Лісі питає? У Лісі

один одного їсть, один одного підстерігає, хто сильніший — той не голоден. Приміром, навіть Вовка можеш кинути на зуб.

Так і відповів Опришкові.

Той моргав кліпаками, бо пригадав нічні страхи перед уявними вовками, а виходить... виходить, що в Лісі він найсильніший, у Лісі всі перед ним тремтять. Аж у голові — чи від радощів, чи від голоду — закрутилося. "Ну, коли так, то я Вовком поснідаю, грець з ним, що смердить псиною. Голод — не рідний вуйко".

Та ба, спробуй догнати сірого. Чкурнув у кущі — і пропав.

Це, щоправда, Опришка не дуже засмутило, головне, що вивідав: нема в Лісі звіра, сильнішого від нього, він тут пан, з'їсть кого схоче, і то першого-ліпшого.

Тупав гордовито полянами, чекав жертви... чекав довго, ніяка живність під лапу не потрапляла; чув — у кущах щось шаруділо; чув — десь поряд хтось прошмигнув квапливо. Напролом метнувся на шерех — тільки вітер. •

Тоді напав на нього сум. "Хоч я й наймоцніший звір у цьому Лісі і всі мене бояться, а з голоду мушу здихати. І таки здохну. Навіщо мені потрібне голодне життя, га? Я гадав, що в Лісі життя влаштовано заможно, що мешканці його чесні і порядні, а то якісь, вибачте, страхополохи, жмикрути, та ще й до того жартуни. Та ну вас усіх..."

Ліг під липою горіпущем, розкинув лапи, навіть язика висолопив.

Умирав ніби...

Подумки кликав до себе Михаська, хай би Михасько поплакав над ним, хай би його гризло сумління за первородний гріх того чоловіка,

який видобув мале ведмежа з правічних нетрів і кинув у людський вир, не подумавши, що ведмеді у людському вирі йдуть на дно, як камені.

Сонце тим часом плигало з гілки на гілку, лізло вперто вгору на вершечок липи, а коли там опинилося, то припекло Опришка до сьомого поту. Ведмідь, однак, не рухався: видно, очманів від спеки, з недалекої купини вервечкою бігли до нього мурахи-ковалики... ковалики вдалися войовничими, не один з них вколов Опришка, аж тому крикнути хотілося, і хотілося мацнути насмерть котрогось там із ковалів. "Але пощо даремно нервуватися, коли й так уже вмираю..."

Сорока, що давно приглядалася до Опришка, сіла на найнижчу галузку і заскреготала:

"Ти вже, чоловічку, здох чи лише вдаєш?"

Він розплющив одне око.

"Ще ні, Сороко, але вже скоро, моє життя висить на волоску,— зітхнув.— А пощо питаєш?"

Сорока відразу відкрила карти: "Бо хитрую".

"І ти хитруєш? — здивувався.— Ой, світе лісовий... таке мале, а вже хитрує",— забідкався.

"А ти, чоловічку, як гадав? Без хитрощів нині довго не потягнеш: усі крутять, перекручують, докручують. Це ті, що слабші. Сильніші, такі, як ти, наприклад, то вони здебільшого лапою орудують — бац і є".

Ведмідь слухав балакучу птаху зацікавлено, навіть друге око розплющив.

"Диви-но,— казав,— у тебе є олія в голові. Тільки поясни, який тобі хосен зі мною хитрувати".

"А такий,— хитнулась на гілці Сорока.— Ти ось лежиш собі, ніби вмираєш, а я, коли б уродилася наївною, порахувала б тебе за мертвого і зопалу сіла б тобі на ніс. Ти, звичайно, не стерпів би глуму й луснув би мене лапищею по крижах. Що б з мене вийшло? Котлета, якою б ти поживився".

"А здалося б щось перекусити,— сказав Ведмідь.— Тому й вмираю, що голодний".

"Най сі преч скаже,— ударила Сорока крильми,— такий великий і голодний. Та погостри, чоловіче, ножаку, та піди розбоєм по Лісу. Сам поживишся, і я коло тебе щось матиму".

"Я хоч й Опришком зовуся, але я — чесний ведмідь. Поміж людьми виростав".

"Ось воно що,— збайдужіла до нього Сорока.— Ну, коли хочеш чесно, то манджай, чоловічку, в малинник. Видиш, оті ягідки червоні поміж листям. Це малина — харч для чесних ведмедів".

Пурхнула сердито з гілки й полетіла.

Навіть не попрощалася.

Він ще полежав з півгодини, а оскільки смерть чомусь не приходила, то мусив кривуляти в малинник. Перша ягода потрапила на язик, певно, недозріла, кисла, бо Опришок скривився, як середа на п'ятницю.

"Тьфу, яке паскудство,— спльовував.— Невже й Сорока взяла мене на глузи".

Однак друга ягода, і третя, і четверта йому посмакували, були солодкі й пахучі, Опришок лише шкодував, що виросли вони завбільшки, як муха, клацнеш зубом — і нема. Тут треба, мабуть, до вечора стирчати, поки замориш черв'яка.

І, певно, стирчав би до вечора, і, певно, насилював би на склянку по ягоді, якби звідкись здалека, з найглибшого дна Лісу не зродився зов:

— Гей-гей, Опришку!!!

Ведмідь націлився вухом на далекий зов. — Гей-гей!!!

Клич котився по Лісу, як колесо, приминав під себе дерева й кущі, глушив їх шум і співи птахів; клич за кожною хвилиною набирав сили і виразності, Опришок врешті пізнав Михаськів голос Притупнув від радості лапою і заревів на все горло:

"Гоп, Михаську, я тут!!!"

Тепер одного боявся: аби Михасько не обминув його в цих хащах, щоб, не дай Боже, не заблукав, на Михаська покладав усі надії. Лише він один позагоює ведмежі болі, зарадить у біді, скаже, як жити далі, до того ж, напевно, чимось нагодує і напоїть, бо він добра людина. Що не кажіть, а таки чудово, коли є на світі добрі люди.

Михасько, видно, теж поспішав до Опришка, бо вилетів на поляну розчервонілий і захеканий; Рудий Опришок обіймав його, як брата, тицяв мордою в обличчя, кілька разів навіть лизнув по щоці.

"Ну-ну, досить,— відмахувався жартома Михасько.— Цілуєшся і слиниш, як Оленка. Сідай-но ліпше в холодку і повідай, чому ти втік із Залізної Пастки?"

"Ніби не знаєш? Гарасим нині знову мене батожив. Ну... і урвався у мене терпець... Полякав я трохи Гарасима..."

"Мало полякав, більше б треба... Є ще серед людей гарасими. Та ти, певно, голодний",— спохватися Михасько.

"Го-го, ще й який голодний,— облизався Опришок.— Малиною тут снідав, але що то за їжа..."

Михасько розв'язав вузлика і дав Опришкові добрий кусень м'яса.

"їж. Це дідо Конопелька потайно від Гарасима пайку твою передав".

Рудий Опришок повторного запрошення не чекав, їв, аж за вухами лящало. Михасько з похапливої ведмежої трапези добродушно посміхався. Думав: звір є звіром, йому аби кишку натовкти — і вже задоволений. Все інше його не обходить.

На десерт Михасько добув із дзьобеньки пляшку молока; було це молоко на сніданок призначено, та він потерпить до полудня, хай Рудий Опришок нап'ється, він здавна любить молоко.

А після сніданку вони обидва лежали в затінку крислатої липи. Ведмедя хилило на сон, Ліс знову тішив його зеленою колискою.

"Як далі жити збираєшся, Опришку?" — згодом спитав Михасько.

"Сам об тім клопочуся",— признався ведмідь.

"Залишишся тут, а чи в Пастку повернешся?"

"Але де! У Лісі з голоду здохнеш. Та й до Гарасимових батогів вороття нема. Хай вони пропадуть. Думаю, що треба повертатися у Ведмежі Нетрі, де я народився. Там моя вітцівщина, родичі..."

Михасько не зразу відповів, довго гладив ведмедя і пестив.

"Ти розумно надумав, Опришку, хоч і шкода мені тебе... Але якщо кличе рідна сторона, то йди. Коли вирушаєш?"

"Та сьогодні... як спека спаде".

Вони прощалися зворушливо, обидва пошморгували носами й змахували з вій скупі сльози, ніхто з них не знав, чи ще колись здибаються. Врешті Михасько сказав:

"Ну бувай, Рудий Опришку, мені час. Недалеко звідси, під Лісом, пасу колгоспну худобу. Щасливої дороги".

І побіг.

Може, не хотів, щоб ведмідь бачив його сльози?

Хлопця супроводжував жалібний ведмежий рев.

Врешті Опришок затих, протер лапою очі, бо сходила, мов яре жито, стелилася Опришкові далека доріженька, і не знав Опришко — на північ, на схід, на південь чи на захід пускатися йому в дорогу, але вітцівщина жила в його серці, кликала, мучила й просила:

— Йди!

Комарики поміж ситняком у борознах понатягували незримі струни й б'ють по них молоточками: бринь-бринь... Монотонна їхня нута заколисує Михаська.

Михасько лежить на краю пасовища, підпер долонями голову і сонно мружить очі на корів, що пощипують поруділу траву. Спека ще не вгамувалася, корови розмахують хвостами, рятуючись від ґедзів.

У Михаська злипаються вії, хлопець і не помічає, як занурюється у сон, маряться йому три верби над плесом Чорної Бистриці, він начебто вхопився за вербовий конар, розгойдався, як дзвін, і шубовснув У воду.

— Хороше-е-е!..

— Мой, хло',— відразу будить Михаська дідо Онопрій. Він високий, гейби на ходильниці звівшись, побілілий, випраний дощами й висушений вітрами, стоїть, обпершись на герлигу, в найближчому від пастівника рядку колгоспної картопельки: цей рядок, правда, давно спасений, штурпаки із землі, як пеньки на верболозному зрубі.— Ану, не спати!

Михасько миттю вигулькує з сонної води і виправдовується:

— Ніби я сплю... Я собі читаю.

Книжка перед ним справді розкрита, але замість Михаська читає її сонце... читає і скручує папір у трубку.

— Ая-я, бреши,— бубнить дідо Онопрій.— Ще-м, слава Богу, не осліп.

Після цього дідо береться за собаку Рекса:

— І ти, лінюху, більмаки заводиш? А встидав би ся. Ліпше-но встань та пробіжися до Міньки, он від гурту відбилася. Видиш? — показує герлигою на кодову, що наближається до картопляного лану.

Рекс позіхає, поволі вишолоплюється з-під картопляного бадилля, що кидає сяку-таку тінь, і підтюпцем біжить до корови. У Рекса тільки кличка гучна, царська, а пастух з нього кепський, бо постарів

Рекс, уже й не пригадує, котре літо пастушить з дідом Онопрієм. Якось Михасько на свою біду пожартував, що, мовляв, здалось би Рексові піти на пенсію, нелегко йому за товаром бігати, а дідо Оно-прій, певно, із свого городчика камінь підняв, образився:

— Дивися-но, який мудрий знайшовся. Най недужі та каліки пенсію побирають, а ми з Рексом ще потолочимо рясту. Сила в нас грає...

Сила в Рекса не грала, бо лишилося її жменька, мов попелу з вівсяного снопа, але служив пес справно, дарма що й око в нього виштрикане коров'ячим рогом, і ноги, коли біг, дилькотіли, як прироблені; мабуть, через це давно перестали снитися Рексові переможні бійки з ведмедями та вовками, а колись... бувало, вояцькі сни гостювали в його буді зчаста, він гарчав спросоння, бив лапами в дошки, аж буда тріщала. І ведмеді падали ниць, просячи пощади...

Чому ведмеді? Та, мабуть, тому, що чувся у силі, отже, вибирав собі ворогів рівних.

А якщо правду... правду сказати, то Рекс за ціле життя ведмежого хвоста не понюхав, ведмеді жили й полювали на краю світа, ген-ген у далеких горах, що синіми бовваками підпирають небо: з вовками зрідка мав до діла, це траплялося у зимову голодну пору, коли сіроманці підступали до села. Бували випадки, що Рекс устрявав з ними в бійку, та частіше Рекс воював із бичками та теличками.

І, певно, Рекс пішов би до прадідів без зустрічі з ведмедем, якби не продовжувалася наша казка. Сталося це здибання, як і належиться у казці, раптово, нечекано, у першу мить Рекс навіть подумав: "Ой, видно, що на ходу я сплю, ведмідь мені приснився або, може, привидівся, ану, вкушу себе за хвіст". І він, забувши, що повинен завернути корову із шкоди, зупинився і вщипнув себе боляче за хвоста. Це ні крапельки не помогло, бо ведмідь, живий, справжній, вишкутильгавши з недалеких кущів, на задніх лапах похитався навпростець до Михаська.

Михасько не мав очей на плечах, Рекс застиг від ведмежого нахабства, язик присох йому в писку, ноги підкосилися, пес не міг ані з місця рушитися, ані бодай гавкнути, щоб попередити Михаська. Рекс подумки проклинав долю, що запізно посилала йому бій з ведмедем, бо пазурі його вже пощербилися, і зуби всі розхитані, мов кілки на розсохлих граблях. Ех, коли б повернулася до нього молодість, він показав би Рудому, де раки зимують, тепер... тепер хіба зважитися на певну смерть, і таки треба зважитися, бо не випадає старому псові нишкнути в борозні. Що дідо Онопрій про нього подумає....

І Рекс, мов старий бувалий вояка, якому однаково коли й де вмирати — на соломі, а чи в чистому полі — побіг підтюпцем навперейми ворогові; страху Рекс не відчував, цим навіть пишався, гордість мовби влила в жили молодої крові й додала бойової злості. Він на ходу гавкав, гейби з коліна стріляв, ведмідь із собачої лайки нічого собі не робив, зате Онопрія пес подивував, бо давно старий не чув його голосу. Дідо оглянувся, охнув і присів у картоплиння... присів та ще й брилем накрився, і з-під бриля хрипів на Михаська:

— Рятуйся, хло'!

Михасько аж тепер оглянувся. Рекс був ще далеко, ведмідь добіжить до Михаська скоріше, й дідо склепив повіки, очікуючи, що зараз станеться кровопролиття; хвилини повзли слимаками, тиша калатала у вухах дзвоном. Дідо уявляв, як катуватиме звірюга Михаська, він не міг

витерпіти дзвінкої тиші і червоної прозорості заплющених повік, стиснув рішуче в кулаці герлигу й поволі виростав над картопляним полем.

А коли Онопрій виріс — побіг рятувати Михаська.

Та не добіг, зупинився також Рекс; ні дідо, ні його пес не могли зрозуміти, що в цю хвилину між хлопцем і ведмедем діється, одне було ясно: вони обнімалися.

Михасько сміявся:

— Що, поналякувалися? Та це ж мій приятель. Дідо подолом сорочки витер з лиця піт.

— Щоб ти скис, шибенику, з своїм приятелем. Скільки я страху наївся. Тьфу!

Образився? А може, зрадів?

Пішов геть горі пасовищем, даремно Михасько кликав його познайомитися з Рудим Опришком.

— Цілуйся з ним сам,— відмахувався дідо.— Я обійдуся.

Зате Рекс підступив до Михаськового гостя сміливо. Опришок косив на нього недовірливим оком. Михасько, жартуючи, обом крутив вуха й приговорював:

— Ну-ну, обнюхайтесь і подайте собі лапи.

Рекс придивлявся до Опришка, зважував на око силу його лапи і тішився, що битва не відбулася, бо лежати б йому в борозні з переламаним хребтом. Опришок же пхав носа в Михаськову торбину,

хлібний дух забив пароки, нагадуючи, що сьогодні він не обідав. Михасько годував ведмедя з рук і розпитував, чи Рудий Опришок дороги до карпатських нетрів не розшукав, чи якась біда причинилася, бо ж уранці вони попрощалися назавжди, а тут Рудий Опришок лише сопів і чавкав, не мав часу не розповіді, але коли трохи заморив хробака, відповів:

"То, Михаську, багато говорити, а мало слухати. Вийшов я на край Лісу, а там чисте поле, а в полі доріг і доріг: на котру ступити, якою піти? На дорогах люди, коні, машини — і поміж ними ні крихти безпеки..."

"Твоя вітцівщина там, Опришку,— показав Михасько на сині далекі гори.— Доріг до неї справді багато, однак треба обирати одну, найпевнішу".

Рудий лупив очима на сині гори: були вони мовби й близько, і водночас були дуже далеко, гори скидалися на сон — і є він, і нема... Аж засльозилися йому очі.

"Коби я знав, Михаську, як обирати дороги на вітцівщину,— журився Опришок.— Люди все в мене пограбували".

Стояв Опришок змучено, понуро, боки позападалися, в очах розхлюпався сум. Навіть Рекса пройняло ведмедеве лихо, бо сів на хвіст і заговорив:

"Хіба нема в тебе чуття доріг, що біжать на вітцівщину? Мене колись малим цигани вкрали й за Дністер завезли. А я втік... тиждень винюхував дорогу додому й таки знайшов її".

"Бо ти, хоч і пес, але маєш свій дім, запахи рідної хати жили в тобі і вказували дорогу. Я ж не пам'ятаю, як пахне гавра моєї мами".

"Ов, то вже біда",— погоджувався Рекс.

Опришковою бідою гризся і Михасько: то планував відвезти ведмедя у Карпати поїздом, то думав відпровадити пішки. Однак тут же мусив плани перекреслювати, бо Карпати великі, хіба знайдеш посеред гір гавру Опришкової мами. Мабуть, тільки тепер хлопець осягнув дно Опришкового лиха, уявив себе на його місці і жахнувся уявної чужої чужениці, з якої нема стежки до мами і тата.

"Що тепер робити будеш, Опришку?"

"Гадаєш, знаю? Хоч бери та втопися",— відповів ведмідь.

"То, може, повернешся у Залізну Пастку?"

"Туди нема вороття",— Рудий крутнув головою.

"Що ж тоді?.."

"Порадь... І таки повинен порадити, Михаську, бо ти людський син, отже, й на тобі лежить вина, що мене колись забрано людьми з маминої гаври".

"Залишайся зі мною,— запропонував Опришкові.— Будеш пасти з нами колгоспну череду. Рекс постарів, дідо Онопрій ослаб на ноги. Помічник якраз нам потрібний. Правда, Рекс?"

Рекс спершу й не второпав, про що Михасько говорить. Що, що, Михасько вербує ведмедя у підпасичі? Смішно... і гірко, бо це означає, що Рексова служба доходить до кінця. А ще гіркіше, що Рекс не здасть посаду побратимові-псові, а якомусь рудому приблуді.

"Мене це не обходить, Михаську. У мене окраєць часу лишився, не вистачить його й на нашийник",— відповів байдуже Рекс. Байдужістю пес маскувався, а насправді він тільки тепер зрозумів, яка люба й потрібна була йому робота на пастівнику. Тоскно зробилося від думки, що скоро настане пора, коли його залишать у селі, й він уже ніколи не побачить пасовища... тепер ця пора наблизиться скоріше, нагодився-бо ведмідь.

"А що означає "пасти череду"? — поцікавився Рудий Опришок.— Чи втямлю?"

"Втямиш,— сказав Михасько.— Робота наша не складна. Рекс трохи підучить, та й я поможу. Іншого виходу, Опришку, нема. Якщо хочеш їсти, мусиш щось робити. Такий закон серед людей".

"Най буде,— зітхнув Опришок.— Спробую".

"Ось і гаразд,— повеселів Михасько.— Зараз я з дідом Онопрієм поговорю, він на пасовищі старший".

Мушу тут признатися, що дід Онопрій Михаськову затію не схвалив, бо де це бачено, в якому колгоспі практиковано тримати ведмедя біля громадської худоби. На дідовому боці була правда, однак Михасько затявся і доводив, що ведмедів і на мотоциклах учать їздити, і під гармонію танцювати, отже, й на пастуха невелика штука Опришка вивчити, тим більше що ведмідь чесний і тямкуватий.

Пополудні почалася наука. Давалася вона Опришкові легко: корови, зобачивши нового пастуха, трималися купно, на шкоду навіть оком не кидали. Михасько хвалив Опришка.

Рекса мучила заздрість.

"Нема на світі справедливості,— думав він.— Не встиг ведмедю-га два-три рази корівчину завернути, а вже його по хребту попліскують. А я, бувало, тижнями не чув доброго слова. Скоро, мабуть, зовсім мене не будуть брати до уваги. Куди ж... ведмідь сильний, ведмідь тямкуватий, ведмідь дисципліну на пасовищі заводить... нібито дисципліна на страху тримається".

Рекс недаремно прожив свій вік між людьми, дещо від них перейняв. Надвечір'ям, вибравши принагідну хвилину, почав з Опришком бесіду:

"Виджу, припала тобі до вподоби служба на пасовищі".

"Мус великий чоловік. Так любив говорити дідо Конопелька із Залізної Пастки",— відповів Опришок.

"Може, твій Конопелька і розумний чоловік, але... не випадає, гадаю, ведмедеві переходити на собачий харч".

"Ти ж бо цей харч 'си".

"Я — це зовсім інша річ. Я пес, мені в метриці записано слугувати людині,— хитрував собака. Ніколи перед ніким не хитрував, а сьогодні спробував.— Ти ж бо ведмідь, можна сказати — цар над звіриною, не пасує цареві бігати за коров'ячим хвостом. Ще маєш щастя, пане Опришку, що родичі твої не бачать свого кревняка на пасовищі. Сміху було б — у мішок не забрав би",— кував Рекс залізо, поки гаряче.

"Але ж Михасько казав... Михасько добрий. Пощо б йому мене принижувати? Хто хоче їсти — той мусить працювати",— несміливо відбивався Опришок.

Рексові починала подобатися бесіда: ведмідь наївний, мов цуценя, світ для нього — комора таємниць. Хто знає, може, ця бесіда не тільки

порятує Рексів престиж на пастівнику, а й допоможе в чомусь ведмедеві.

"Робота, добродію Опришку, буває різна: одна приносить задоволення, інша — огиду. А худобу завертати — це собачий обов'язок, наш... Так заведено справіку. Повір, навіть деякі пси на пастівнику не витримують".

Рекс помічав: його слова сіються на м'який грунт, збуджують у ведмедя думку, непокоять, бунтують проти собачого задоволення життям.

А хіба він, Рекс, колись не бунтував? Ех... І вже скаржився, жалів самого себе:

"Влітку на пастівнику — півбіди, якщо не зважати на спеку, комарів та біганину за коровами від ранку до ночі. Коли ж наступить осінь — тоді ціла біда: студінь, дощі, мокляки... зуб на зуб не втрапить. Брр..."

"Лякаєш мене? — посміхався стривожений Опришок.— Михасько не може жадати для мене такого життя".

"Михасько, може, і не жадає, але так воно виходить. Я теж не скаржуся на діда Онопрія, але поглянь-но, на кого я схожий. Опудало, а не пес. Таке й тебе чекає. Ось згадаєш колись Рекса".

"Чого ж тоді Михасько приставив мене до корів?"

"Бо ти, добродію, на ніщо інше не здатний,— сухо відповів Рекс.— Йому що... Він, певно, гадає, що чинить для тебе добро, як гадали й ті, котрі винесли тебе, малого, із карпатських нетрів. Люди своє добро приміряють до нас, часом їхнє добро обертається для нас лихом".

"Звідки ти про це знаєш, Рекс?"

"Я багато бачив... довго живу".

Рекс здавався Опришкові мудрецем, змученим дідом, на якому шерсть висіла клаптями... вуха його зів'яли, як скошені лопухи, вибите око сльозилося сукровицею.

Фе! Млість розбирала Опришка. Відвернувся.

"Ну-ну, добродію Опришку, не крути носом, надивляйся на мене, бо я люстерко, в якому видно й твою старість. І поволеньки звикай".

Казав ці слова гнівно й трохи навіть урочисто.

Опришок думав, що варто б на собацюру крикнути або ж топнути лапою, щоб забрався звідси під три чорти, та чомусь не зважився, а може, Рекс заворожив його отим віщим словом "звикай". А хіба можна звикнути, погодитися з днем завтрашнім, котрий не обіцяє радості. День завтрашній обіцяє пильнування корів на пасовищі, і післязавтра — пильнування, і через рік — пильнування. Жах... Ні тобі просвітку, ні втіхи. І так до скону, до того часу, поки ребра твої не здаватимуться обручами, на які напнули шкіру. Ні, ні. Ще вчора Опришок про це не мав і гадки, жив якимись дрібницями, жив, як жилось, а сьогодні...

"Слухайте, Рекс,— Опришок пройнявся до старого пса пошаною.— Ви не пробували бунтувати, ну... якось переінакшити свою долю?"

"Ні,— хитнув вухами собака.— Я тобі вже казав, що нам слугування людині записано на роду. Про ведмедів цього не скажеш: вони вольнії. Люди, правда, навіть мудріші з них, цього не розуміють, вони хотіли б, щоб лані годували молоком їхніх дитинчат, щоб ворони несли курячі яйця, щоб ведмеді стерегли на пасовищах бичків. Люди у своєму хотінні не відають меж".

Рексове казання прибило ведмедя до землі, він лежав ще більш розгубленим і замотеличеним, ніж тоді, коли періщив його батогом завгосп Гарасим.

Ледве вичавив з себе: "Що ж мені робити?"

Рекс думав. Врешті заговорив:

"Як звір звірові скажу: перед тобою стеляться три дороги. Перша дорога — це та, яка повела б тебе на вітцівщину, де б ти жив, як усі ведмеді. Другий путівець поведе тебе до людей. Серед них нічого не знайдеш, більше втратиш, бо ти єси ведмідь — звір дикий. А третя... На третю, коли б я був молодим і вільним, з радістю ступив би. Ще й дотепер каюся, що не послухав свого приятеля Сірка. Був такий... Він підбивав мене: "Утечемо, брате, у ліс і станемо розбійниками. Не будемо знати ланцюгів, людських штурханів, будемо жити, як нам заманеться". А я, дурний, злякався. Сірко згуртував навколо себе ще двох-трьох волоцюг, довго вони промишляли розбійницьким ремеслом, поки єгері їх не вбили",

"Я, мабуть, не зміг би стати розбійником,— приміряв Опришок свою долю до чужої.— Та й якого біса вполюєш у цьому Лісі?"

"Полювати є що, тільки злість треба мати".

"А коли єгері... теє... тебе вполюють? Піх-пах... Га?"

"Ліпше смерть на волі, ніж полінкування у неволі,— випалив Рекс. Пробудився у ньому дух диких предків.— Втім, я тебе, добродію Опришку, не намовляю. Як собі хочеш... Коли кістку боїшся втратити, то бігай на здоров'я за Михаськом".

Опришка Ліс не вабив, він уже встиг вкусити від його щедрот, але й Михаськова кістка не віщувала добра. Ведмідь стояв на перепутті...

ведмідь шукав виходу з кута... шукав і не знаходив. Три дороги лежали перед ним: підеш направо — до мети не дійдеш, наліво звернеш — залишать тобі люди лише ведмежу шкіру, просто підеш... підеш... підеш...

"Піду таки в Ліс",— вирішив остаточно.

Михасько про його рішення ще не знав і здалека покрикував на нього:

— Гей, Опришку, чому корів не стережеш?!

"Бо не хочу! — заревів ведмідь.— Я тобі, Михаську, не Рекс". І почвалав до Лісу, не оглядаючись.

Вранішнє сонце встромило золоту соломинку в Опришкову ніздрю, лоскотало: "Вставай, мовляв, сплюху". Він смачно чхнув, протер лапою праве око, потім ліве й скрушно зітхнув. Він сів по-заячому на хвіст і, ще сонно лупаючи очиськами, озирався навкруг. "Власне, я нічого не маю супроти чергової казки, біс з нею, якщо її конче треба, то хай буде,— міркував Рудий Опришок, позіхаючи й ліниво подри-гуючи ногами, що мало би означати вранішню зарядку.— Лихо в іншому... лихо моє в тому, що разом із казкою починається новий день, а я голодний, як вовк. О-о, чуєте, як кишки марша грають".

Важко сказати, до кого саме звертався ведмідь із своїми жаля-ми цієї вранішньої пори, бо навколо нікого не було, хто б міг його вислухати. Птаство, що досі дрімало на пагіллі дерев, раптом, скоряючись помахові сонячного смичка, почало виспівувати свої октави і хорали; усяка дрібна звірина шугонула в нірки й розщелини пнів, щоб виспатися після нічного полювання; дерева... О Господи, хіба оці дерев'яні боввани, що звуться дубами, липами, знають, що то значить, коли в череві ведмедя кишки грають марша? "Найліпше було б,— міркував Опришок,— коли б заснути знову... проспати день... ніч... знову

день... бо коли спиш — їсти не хочеш". Він навіть пробував згорнутися у калач, заплющив очі, якусь хвилину-другу лежав нерухомо, очікуючи сну... але сном поблизу й не пахло, сон ходив собі десь поза кущами, як сторожкий олень. Опришок подумки кликав його, просив вернутися, це була марна робота, бо сон боявся галасливого птаства і ясного дня. Боявся, мабуть, росяних краплин, що дзвінко, начебто їх вилили із скла, падали з густого листя і розбивалися поміж травами. Крапельний дзвін дратував ведмедя, у ньому ярився гнів, врешті-решт схопився на ноги й почав ламати із злості корчі, трусити деревами. Він готов був викорчувати, сплюндрувати увесь Ліс, аби тільки втишити росяний передзвін.

Утомився. Фу-у.

Беркицьнувся горічеревом на леговище і, відсапуючись, ловив очима поміж гіллям проталини чистого неба. Безмірна їхня синява глибина заспокоювала. Він подумав, що небо, сонячні промені, дерева, кущі, птаство і навіть передзвін роси — усе це називається волею. І все це твоє... і нічиє... хочеш — досягни собі окраєць неба... хочеш — побався сонячним промінням... хочеш — витолоч на січку трави лісові або ж розсівай на бризки росу — ніхто тобі не заборонить. Тут нема вуйка Гарасима з його батогом, нема корів, яких треба пасти разом із спарши-вілим Рексом... нема взагалі ніяких обов'язків і відповідальності, тут нема навіть страху. Щоправда, тієї першої ночі, коли вирвався із Залізної Пастки, він нахапався дрижаків, ще й нині соромно, що боявся першого-ліпшого спорохнявілого пня. Сьогодні Рудий Опришок розуміє, що в Лісі нема кого боятися, він пан над панами, волостелин над Волею, біда тільки, що ніхто не здогадався порозкидувати на Волі попід кущами шматки м'яса.

При згадці про їжу пащека вмить наповнилася слиною, і Воля без їжі втратила свою звабу, здрібніла, тепер вона важила вдвоє менше, ніж якась недогризена в Залізній Пастці костомаха. Це було для Рудого Опришка трохи дивним і... ганебним, іншого разу, може, він не повірив би, що здатний проміняти Волю на недогризену кістку, тепер же про

ніщо інше, окрім кістки, думати не міг. Можна б, звичайно, піти в малинник і кинути на зуб якусь там ягоду... але кисла ягода не їжа, лише оскому наб'єш.

Тьфу!

Опришок сердито сплюнув. Новий день, як бачимо, починався не вельми весело. Найгірше, що ведмідь не знав, як біді зарадити. Якби тут був Михасько... Михасько порадив би. Або бодай Гарасим... Люди порадили б, як рятуватися від голоду... люди на всяку хворобу мають лік. Ось хоч би взяти, приміром, того ж ненависного вуйка Гарасима. Той, будучи інколи в доброму гуморі, любив поварнякати з ведмедем:

— Хоч ти, Опришку, й німа звірина, але я тебе якраз за це люблю: що б я тобі не говорив, а ти слухаєш і мовчиш. Я тобі навіть не боюся признатися, що поряд із сріблястими лисичками та всякою іншою державною живністю набирають сальця також мої кабанчики. Це ніби і не злочин, держава від цього не збіднє... і водночас — це злочин. Деколи аж свербить язик похвалитися кумові Юркові чи там Іванові, що я теж не ликом шитий і теж "умію жити". Це, щоб знав, Опришку, така вже людська слабість не втримати язика за зубами. А я таки язика прикушую, бо нині скажеш кумові, а завтра тебе покличуть до прокурора. Тобі одному признаюся... і маю від цього задоволення: і сверблячку втолюю, і певний, що далі не рознесеться. Це одне. А друге... Ти, мабуть, помітив, що я завше мугикаю собі під ніс якусь співанку. Люди думають, що вуйко Гарасим співає від веселого життя, а я тобі, мов на сповіді, признаюся, що співанка допомагає чоловікові забути всілякі страхи... ну, приміром, несподівану ревізію або якусь іншу халепу. Е, Опришку, не дурний вигадав співанку.

"То, може, й собі спробувати заспівати, га? — роздумував Опришок. — Може, співанка й від голоду помагає?"

Скоро казка мовиться, та не скоро діло робиться, бо як напружував Опришок пам'ять, як не мурликав, а жодної ведмежої співанки пригадати не міг. Він узагалі не був певний, чи існують ведмежі співанки. Можливо, що десь там у Карпатах, де блукають його родичі, вони і є... співанки про бої між ведмедями-самітниками, співанки про пахучий мед диких бджіл, співанки материнські, колискові... Ця остання, колискова, довго жила в Опришковому серці, поки врешті не забув її,

"То, може, замурликати людських співанок, перейнятих від вуйка Гарасима? Спробую:

У горах Карпатах ой там би я жив, З гори на долину усе би-м ся дивив. Там пташки співають...

Ні, ця, що про пташки, не допоможе, треба веселішої:

Ой кувала зозуленька, сіла на кошару, Подаруй ми персте ни ну, молодий вівчарю..."

Рудий Опришок ще й притупнув лапою, бо так любив притупувати вуйко Гарасим, і тепер ведмідь набув упевненості, що голод від нього відступить.

Чи ти, Йванку, з коня впав, чи ти, Йванку, впився. Чи ти, Йванку, в миленької чарів наживився... Рудий Опришок замовк, надслуховуючи, як буде з нього виходити, мов злий дух, пан-голод. Йому навіть причулося, що десь тріснула гілка... десь зашелестіло в кущах... десь протупотіли кроки, і він на радощах аж підскочив... підскочив і упав, підкошений судомою у животі, "їссст-и-и-и-и!!!" — заревів.

Ні, не допомагали Гарасимові співанки, недобрі, видно, ці співанки, треба б інакших співати, тих, котрі знає Михасько. "Михаську-у-у-у-у", Опришок сидів і плакав.

Михасько, щоправда, першого дня бігав по Лісі і волав Опришка, просив вернутися, але той, притаївшись у рівчаку, не відзивався. Ведмідь мав на хлопця жаль, що той прирівняв його до паршивого Рекса. Сьогодні, коли жаль минувся, сплив сльозами, Опришок почав леліяти думку, що, мовляв, знехтую, потолочу ведмежу гордість, піду до Михаська й перепрошу його: так і так, Михаську, вибач, голод жартів не любить, буду пасти не те що корів, а й бородатих кіз, лише дай їсти.

Ведмідь скочив на задні лапи. Він уже був готовий бігти на пастівник... і таки почвалав би, коли б у цю хвилину ранковий легіт не доніс до нього знайомого людського запаху, змішаного з ароматом хліба, молока і сала. Опришок аж очі заплющив, уявляючи, як би то він смачно поснідав куснем хліба... а коли б той хлібець та ще запити молоком!..

Облизувався Опришок.

Смачні запахи мотеличили голову, збурювали кров, він уже й не пам'ятав, як навпростець, мов жива торпеда, метнувся через корчі, пні й рови на стежку, якою ходили люди. Сподівався, щоправда, що то Михасько навмисне дразнить його їстівним... а якщо не Михасько, то мусить це бути якась з жінок, що працює у Залізній Пастці, а вона теж не поскупиться, як раніше не скупилася ні одна з них.

Та стежкою тим часом прямувала незнайома жінка. Була присадкувата, дебела, в одній руці тримала сапу, в другій — несла кошик, звідки якраз і випахчувались смачні зваби.

Правду кажучи, Опришок, помітивши сапу, трішки протверезів, бо всяка палиця, а до того ще й окована залізом, може спричинити біль, та вибору не мав. Він вишугнув із кущів і перехильцем почвалав назустріч жінці. Ні, він зовсім не мав грізного вигляду, бо й не гадав робити жінці зло, свої добрі наміри виказував через привітну усмішку, очі його блимали по-жебрацьки запопадливо. Мовляв, жіночко-зозулько, бігме, я тебе й пазурцем не зачеплю, я не якийсь там Гарасим з батогом, я

тільки хочу попросити в тебе скибку хліба... таку ма-лесеньку-малесеньку скибочку.

А жінка, здибавшись на стежці з ведмедем, скрикнула, сплеснула долонями і впала у траву, обхопивши голову руками.

Про сапу і кошик, звісно, забула. Вони лежали сиротливо на обочині, й Опришок довго не зважувався підступати до них.

"Оце тобі ситуація,— бурмотів.— Злякалася... мене злякалася, ніби я розбишака дикий чи що? — Він тицяв їй носом у потилицю і пробував обережно перевернути жінку горілиць; вона трималася землі міцно, мовби примерзла.— Бач, удає, що вмерла. Десь, певно, чула, що ведмеді мерців не рушають. Смішна... я ж бо бачу, що хитруєш. Ну-ну, вставай, не грай дурня. Не такі ведмеді страшні, як їх малюють. Я ось, наприклад, лише хотів попросити в тебе скибку хліба",— і він кинув оком на звабливий кошик.

Жінка не обзивалася.

Що говорити, поснідав наш Опришок не гірше, ніж зробив би це в районному ресторані: з,#ів кусень хліба, схрупав два яйця і шматок с5ала, на десерт випив склянку молока. Смакота ж... Снідав він, не кваплячись, статечно, мовби аж розкошував кожним ковтком. Йому й на гадку не спадало, що чинить злодійство... гріха за душею не відчував і докору сумління теж. Воно, звичайно, теє... здалось би залишити якусь там крихту й жінці, але... жінка з голоду не вмре, у неї вдома повна комора сала, інакше б не лежала мовчки. Ну й лежи на здоров'ячко.

Опришок після трапези витер морду, кинув у кошик порожню пляшку й почвалав у кущі. Тут мусив озирнутися, бо жінка вже стояла на ногах, розмахувала грізно сапою і пащекувала на чім світ стоїть: "Ах ти, сякий-такий злодюго, вороже рудий, чорте кривоногий, я буду не я, якщо не знайду на тебе управи". Йому ж би огризнутись, й жінка

напевно замовкла б, але не посмів, бо вона таки мала рацію. Цур їй, покричить та й перестане.

Так, зрештою, і сталося. Жіночий язик притупився, і вона пішла своєю дорогою. А ведмідь, прислонившись спиною до дуба, мурликав, що Воля, людоньки добрі, коли в тебе напханий живіт, просто-таки мальована красуня, і коли б він зопалу подався до Михаська, то до кінця ніколи не осягнув би краси своєї Волі, не сидів би, як оце тепер, у холодку під дубом, а з висолопленим язиком бігав би по пастівни-ку, завертаючи із шкоди колгоспну худобу. Фе-е... Рудий крутнув головою, уявляючи себе пастухом, і хвалив свою ведмежу розсудливість: "Ось що то значить сім разів відміряти, а один раз відрізати. Цією стежкою завжди ходять люди... отже, буде в мене завжди свіжий харч. Просто й розумно".

Він весело поглипував на Стежку, хотів було вголос назвати її годувальницею або ж мамою рідною, слово, однак, не злетіло з язика, бо... бо на стежці появився вуйко Гарасим. Ведмідь сторопів від несподіванки. Він міг сподіватися тут будь-кого, лише не Завгоспа із Залізної Пастки. Опришок ледве стримався, щоб не чкурнути в гу-щавник, мовляв, цьому батіжникові ліпше на очі не потрапляти... а ще ліпше принишкнути й перечекати, поки він пройде.

Гарасим дибав Стежкою поважно, мугикаючи під ніс співанку, на боки не озирався; і здавалося, що єдиною його турботою було не випустити з-під руки витертий портфель. Опришок не від сьогодні знав цю торбину, в кращі часи вуйко Гарасим частував з неї цукром, це, правда, діялося давно, дуже давно, тепер у це й не віриться. І таки не повірив би Опришок у те далеке частування, якби не запам'ятав солодкий, майже медовий смак цукру.

Так, було колись...

Ой було...

А якби... якби й сьогодні спробувати, чи припадком цукор не став гірким, га? Свят-свят, ти що, Опришку, здурів, вуйко Гарасим — не жінка страхопудна, дивися-но; у нього плечі, як двері, а кулаки, як довбні. Поцупить за загривок — не вирвешся. А потім — батогом, батогом.

Брр...

Недавній пекучий біль кольнув у серце, й Опришок поник, знітився, відчуваючи, як страх, немов мотуззям, спутує лапи. Вуйко Гарасим, мабуть, ніколи не дізнався б про ведмеже чатування, коли б Опришок, подзвонюючи зубами й знову переживаючи Вуйкові побої, мимоволі не пригадав той мент, прояснілу ту хвилину пам'ятного ранку, коли доведений до відчаю болем, забувши про покору, виховану в нього змалку, звівся на задні лапи й показав напасникові зуби. Опришок тоді вперше побачив, що й він здатний наганяти страх.

А якщо здатний, то чому б і сьогодні трохи не полякати Завгоспа Залізної Пастки... полякати, попом'яти за давній біль боки й показати, що Рудий Опришок живе на Волі, як пан... живе і обходиться без смердючої конятини.

Ех, будь що буде...

"Почекай, поче... А якщо Гарасим на цей раз не злякається, а якщо тримає напоготові ніж або якусь іншу залізяку, то що тоді? Від Завгоспа всього сподівайся, підступний він, хитрий. То хай тюпає собі на роботу, Бог з ним, з Гарасимом? Ліпше його не чіпати. Але знов же — що значить, не чіпати? В його торбі є цукор, це точно. Ну й до цукру теж. Та й, чуєте, люди добрі, ведмідь я, а чи помело, повинен я колись сміливість гартувати".

Це справді видався для Опришка неабиякий екзамен. Найлегше б було махнути на Гарасима лапою і вдати, що не помітив його на стежці. Але Опришок підсвідомо зметикував, що коли сьогодні махне лапою, то

завтра перестане себе поважати. "Це означатиме, що боюся Гарасима... що я не знайшов у собі сили довести батіжникові: видиш, я не облізлий Рекс, який скапцанів на людській роботі, я, Вуйку, ведмідь, і мусиш з цим рахуватися".

Підбадьорившись, ведмідь схопився з місця. Ноги, щоправда, мліли й підгиналися, у колінах тремтів задавнений страх... Опришок ще не знав, що страх такий живучий. За давній страх перед батогом він лютився на себе; злість додала ногам пружності, ведмідь коротко, по-бойовому рикнув і прискорив крок. Наш Гарасим іще не розкинув умом, як йому повестися — бо ж можна взяти ноги на плечі, але й можна розіграти, як по писаному, радісну зустріч: мовляв, здоров був, Опришку, сто літ тебе не видів-єм, коли ж ведмідь уже був тут як тут. Мав сьогодні Гарасим дрібку щастя, Опришок не відразу почав зводити порахунки, кілька хвилин тупцював нерішуче, роздумуючи, що, власне, повинен учинити із Завгоспом: а чи обняти його, чи за комір узяти, а чи вихопити з-під руки торбу й чкурнути в Ліс. Тугодум був Рудий Опришок. Цих лічених хвилин Гарасимові якраз вистачило, щоб вичитати з Опришкових очей свою долю... вичитав і жахнувся... і змалів, змиршавів, безброве квадратне обличчя пополотніло. Ще щастя, що скористався з Опришкової заминки й непомітно почав задкувати.

— Ти що... ти що, Опришку? — ледве ворухнув задерев'янілим язиком.— Та я тобі... пам'ятаєш... за тата рідного був... хіба не впізнаєш Гарасима?

Аж тепер, зблизька дивлячись у вічі людському страхові, Опришко відчув, що переступив незриму межу, яка стояла між ним, звіром, і людиною. Від цього було трохи жахно, лякала ведмедя несподівана розкованість, в якій начебто все дозволено. В нього мовби виросли крила, він мовби випив відро ясної ясності, яка дала йому горду силу й незалежність від людини. Бо хіба, чуєте, годиться ведмедеві коритися цьому боягузові, котрий навіть не спроможний втікати, а не те що боронитися. Опришкові кортіло сплюнути, зникла охота мститися за колишні кривди... хіба що варто поглузувати з Гарасима.

"Ліпше-но, чоловіче, давай сюди торбу й чимдуж біжи прати свої штани, бо, бачу, мокрі",— поблискував ведмідь білими зубами. Білі зуби заворожували Гарасима, він не розумів ведмежих жартів.

— Ґвалт, рятуйте! — вереснув пронизливо Завгосп. Крутнувся на одній нозі й стрілою шугнув у кущі.

"Покричи, покричи трошки,— посміхався Опришок, кинувшись за Гарасимом у погоню.— Це тобі не зашкодить... та й мені не завадить побігати. Михасько якось говорив, що біг зміцнює здоров'я".

Опришок, якщо чесно признатися, не дуже дбав, щоб конче впіймати Завгоспа, хоч міг це зробити в два-три скоки. Думав: "Побігаю за тобою про людське око, вимуштрую, як єфрейтор рекрута, напущу страху. Ну, а якщо твій казанок на плечах варить, то ніби ненароком загуби свій портфель. Чуєш-но, я мовлю, щоб ти "загубив" портфель... коли б загубив, то й зовсім дам тобі спокій".

Гарасим на біду чи не пам'ятав про свою торбу, чи в скруту давалася взнаки скупота, але торби своєї не кидав.

Навіть коли здогадавсь рятуватися від ведмедя на дереві, то й тоді потяг угору портфель. Вхопив ручку в зуби й гайда.

— Ну, слава тобі, Господи,— Гарасим зручно осідлав грубезну гілляку, почувався в безпеці.

"Єй мой, Вуйку,— казав весело ведмідь, сідаючи під дубом на Гарасимів капелюх,— заскоро правиш службу Божу за врятування.

Вистава ще не скінчилася". Ведмедя розбирав сміх. Та й як тут не луснеш від реготу, коли сидиш собі, як у гнізді, у Завгосповому капелюсі й тобі перед очима миготять щойно бачені картини: як вуйко Гарасим лізе на дуба... як пагілля смикає його за чуприну... як тріщать на

товстому заді штани... як приземлялися, мов підстрелені ворони, слідом за капелюхом Вуйкові сандалії. Ну, чистий тобі цирк.

— А-а, ревеш, бо не дістанеш? — подав зверху голос вуйко Гарасим. — На, волоцюго, викуси, на,— тицяв з-поміж гілля кручені дулі.

"Мой, хло',— огнівався ведмідь,— ти мені фіги не сучи, бо руку відкушу. Хіба-с забув, що я нівроку гаразд умію вилізти на дуба. Ліпше-но жбурни звідти торбу — і будемо квити".

— Ха, не до шмиги мої дулі? — вуйко Гарасим баламкав на гілляці ногами.— Почекай, ще й кулі скуштуєш. Сам виллю... сам з тебе шкуру зніму й буду об неї чоботи витирати.

"Гарасимцю, стули писок, бо буде тобі зле!"

Гарасим ведмежого ультиматуму не розумів, але коли б і зрозумів, то однаково не сповнив би. Замість портфеля жбурнув в Опришка сухою ломакою.

"То ти такий?! — гаркнув Опришок.— Я до тебе по-людському, а ти..." — І, довго не роздумуючи, кинувся й собі на дуба.

— Гей, рятуйте!!! — зарепетував Гарасим.

"Кричи, вуйку Гарасиме, не кричи, це тобі не поможе,— казав ведмідь, вхопившись за першу гілляку.— Сказано, що відніму торбу".

Якби Гарасим ухитрився уникнути ведмежої лапи поміж гіллям і прудко спуститися вниз, то, може, наша казка мала б інший кінець. А він, утративши глузд, перся вгору і вгору, ведмідь — за ним. Обидва небораки сопіли, кряхтіли, згадували чорта і Бога, обидва кожної хвилини ризикували зірватися вниз. Лише на самій вершині, яка гнулася

в каблук і потріскувала, Гарасим зрозумів, що настала його смертна година.

— Ну, ведмедику, ну, доста,— дзвонив зубами.— Бігме, каюся, що бив тебе. Зарікаюся, чуєш, поки жити буду: не торкнуся ні батога, ні істика, ні палиці. Коли ж торкнуся — хай мені рука всохне по лікоть.

"Ага, почав, Вуйку, проситися? — Опришок задоволено покліпував очицями, зиркаючи на Завгоспа знизу.— Думаєш, так я тобі й повірив. Знаю тебе, не вчорашній. Ось сидиш на вершку, який гнеться і може ось-ось зламатися, а торбини своєї не кидаєш. Скупердюга".

Важко стверджувати, знаючи Гарасимів характер, що він із власної ініціативи розпрощався з портфелем. Але досить того, що портфель пофуркотів додолу, видно, Гарасим випустив його ненароком. Рудий Опришок тільки цього й чекав. Він спокійно спустився на землю, обнюхав портфель з усіх боків і, підчепивши його зубами за ручку, неквапом пішов у гущавину. Через півгодини, поласувавши цукром, смачно похропував, уткнувшись носом у картку з шкільного зошита, на якій Гарасимовими кривульками було виведено: "Проханія до райспоживспілки.

Оцим звідомляю Вас, товаришу голова, що при невиясненних обстоятельствах утік із звіроферми, званої серед людей "Залізною Пасткою", ведмідь на ймення Рудий Опришок. Звір це сильний і страшний, а через те небезпечний для нашої кооперації. Прошу прийняти заходи вплоть аж до розстрілу втікача..."

Одного ясного-ясного дня Рудий Опришок лежав у малиннику, нагинав галузки і зривав ягоди. Робив це він абияк, бо голодним не був. Малиною він заїдав черговий сніданок, добутий грабунком на Лісовій Стежці. Цього тижня Опришок залишався у малиннику ночувати й днювати, бо ліньки було дибати до леговища, до того ж поряд жебонів

потічок: наковтаєшся малини, зап'єш її водичкою, перекинешся на бік і спиш. Що можна кращого жадати?

Безжурне життя починало карбувати свої сліди: на загривку в Рудого відклався жирок, у лапах — лінива статечність, а в погляді — пиха. Тепер, коли перестрівав на Стежці жінку або ж чоловіка з клунком чи кошиком, то вже не мучився докорами сумління, а на його морді ніхто б і в окулярах не вичитав зніяковілої доброї усмішки, як це було в перші дні. Навпаки, ведмідь витоптував на Стежку гордо й самовпевнено, а коли ж знаходив у вузлику не дуже смачний сніданок, то шматував хустину на китайку, топтав і грізно ревів. Про те, щоб покласти назад у кошик пляшку з-під молока, й мови не могло бути.

Словом, псувався у Рудого Опришка характер.

Годі виворожити, чим скінчилося б Опришкове розбишацтво на Лісовій Стежці, якби не знайшов його Михасько. Хлопець на цей раз не нипав корчами, не горланив на увесь Ліс, на Опришків слід натрапив відразу, та ведмідь і не пробував його маскувати. Щоправда, він здалеку почув людську ходу, нагострив було пильно вухо, потім пригадав, що нема йому кого і чого тут боятися — тут усі повинні перед ним тремтіти — і далі ласував малиною. Поява Михаська його втішила, і він заледве не схопився на ноги, щоб привітати хлопця і потертися боком об нього, як це любив робити колись. Однак в останню хвилину схаменувся, оте давнє "колись" минулося, як учорашня роса, тепер він не потребує хлоп'ячих пестощів, гостинців і навіть доброго слова. Обійдеться, Лісова Стежка дарує йому харч, Струмок — чисту воду, моху для м'якого леговища теж навколо вистачає... а без доброго слова, хе-хе-хе, у Лісі якось проживемо.

Михасько присів на пеньок, простягнув Опришкові руку.

"Здоров, приятелю",— сказав. У голосі співала радісна струна.

"Здоров, здоров",— пробурмотів Опришок, ліниво подаючи лапу.

"Погано, бачу, маєшся,— мовив Михасько.— Скоро очі смальцем затягне".

"Ха, а ти як гадав. Живу — не бідую, хліба не купую".

"О, певно, нащо купувати. Ти хлібець грабуєш".

"Хіба не ти казав: усякий промишляє, як може".

"Казав, але з чого ти взяв, що я намовляв до розбишацтва".

"Обставини змусили,— пробував вигородитися ведмідь.— Голод..."

"Поміж людьми, Опришку, панує закон: хто не працює, той не їсть",— пригадав Михасько почуту в школі фразу.

"Можливо, для людей цей суворий закон справедливий... але для ведмедів — сумніваюся. У ведмедів свій закон. І має бути закон, як повинні жити ведмеді серед людей".— То була бородата проблема, яку Опришок пробував розкусити ще тоді, коли був відгороджений від світу дротяною сіткою Залізної Пастки. В останні тижні, щоправда, давня заковика потроху почала забуватися, бо жив одним днем, і це його задовольняло. Він навіть занехаяв свою мрію про Карпати... Карпати віддалилися, розпливлися у синій імлі, як нереальне видиво. Михасько-ва ж бесіда роз'ятрювала присохлу рану, безжурне життя одним днем блідло на очах, втрачало райдужні кольори і нагадувало лет метелика... метеликові відміряно літати з ранку до вечора; його, Опришкове, гараздування теж коротке: рано чи пізно, а треба було починати життя інакше. Та тільки як починати, де... Ведмідь крутив головою, мовби відмахувався від надокучливих думок... найкраще було б взагалі нічим не морочити голову й жити собі, й підскакувати, як дотепер підскакував... а потім буде видно. Тепер Опришок був схожий на

сплюха, що, визирнувши з-під ковдри й ковтнувши морозяного духу, чимдуж накрився з головою, ніби таким способом можна продовжити ніч. Коли б не Михасько, то Опришкові, може, і вдалося б повернутись у безтурботне існування, та хлопець безжально здирав з нього ковдру.

"Я теж не уявляю, Опришку, що повинні робити ведмеді між людьми. Зате переконаний: те, що ти чиниш, похвали не заслуговує".

"Я до нічого лапою не торкнувся... нікому крапельки крові не пустив",— виправдовувався Опришок. Про гру з вуйком Гарасимом, звичайно, промовчав.

"Усе одно твої наскоки на Лісову Стежку нагнали на людей страху. Села довкола переполошені. Матері лякають тобою дітлахів. І може статися, що якоїсь днини тебе обступлять люди з рушницями... а мисливські рушниці не рівня пукавці діда Конопельки: у кожному дулі сидить смерть".

Ведмідь моргав очима, язик йому затерп. Він мимоволі пригадав розповідь Рекса про того Сірка, що вільно гуляв по навкружних лісах, поки... поки люди не зробили на нього облаву.

"А коли я втечу?" — ведмідь сподівався на рятунок.

"Куди? Втечеш нині, не минеш кулі завтра або ж післязавтра",— Михасько осудив ведмедя суворо, і тому Опришок не впізнав приятеля, він мимохіть запідозрив, чи не підіслав Михаська з погрозами вуйко Гарасим.

"Я сам прийшов,— розвіяв ведмедеве підозріння Михасько.— Коли ж говорю неприємні речі... коли ж я жорстокий... то це від жадання допомогти тобі".

"Що ж я маю діяти, Михаську? — журився ведмідь.— І так кепсько, і так зле".— Йому було шкода лісової Волі, але й не міг не рахуватися з навислою небезпекою.

Михасько по довгій задумі сказав:

"Вертайся".

"Куди? Пасти корів?" — жалібно простогнав ведмідь. "Ні, вертайся до Залізної Пастки". Ведмідь запротестував: "Нізащо". "Вуйка Гарасима боїшся?" "І його..."

"Він давно забув про ту... пригоду".

"Коби лише та одна. Недавно я бігав за ним поміж кущами, поки Вуйко не видряпався на дуба".

"І ти за ним?" — блиснули весело Михаськові очі

"І я за ним,— сумно підтакнув ведмідь.— Дуже вже солодким цукром пахла його торбина. Торба, отже, винна..."

"А щоб тобі горц на сторч,— згадав Михасько Мамину примовку й при цьому кусав губи, щоб не розреготатися.— Красна це була для вуйка Гарасима наука, ой красна. Але він про вашу зустріч ні пари з уст. Я учора з ним балакав. Каже: "Хай Опришок вертається, доста йому по Лісі блукати. Якось порозуміємось".

"Так і сказав?" — сумнівався ведмідь.

"Слово честі".

"Ая, повір лишень Гарасимові".

"Людям треба вірити,— відповів Михасько.— Людина, щоб пам'ятав, друг звірині. Так написано на зеленому плакаті, що його прибили на закопаних недалеко звідси стовпах, під Лісом, працівники лісництва".

"Гарні мені друзі... Пересадили ведмедя з-поміж ведмедів до людей... як вербу... рости, мовляв. А я не верба. Чому ж люди набивають рушниці?"

"Знову за рибу гроші. Так ми до згоди не дійдемо. Отож слухай мою вимогу: або повертаєшся зі мною у Залізну Пастку, або... нарікай потім на себе".

Опришко замислився.

"Гм, а коли я покину розбійницьке ремесло... не буду людей рушати... навіть не покажуся на Лісовій Стежці... хіба й тоді обступлять мене люди з рушницями?" — Ведмідь ніяк не міг зважитися на повернення до Залізної Пастки, тому шукав дороги легшої і безпечнішої. Та Михасько закопував на дорозі рогатку:

"Говорила-їхала. Голод тебе викине на Стежку".

"До зими якось перебуду, а вдарять морози — засну. Всі порядні ведмеді взимку сплять і лапу ссуть",— боронився Опришок.

"Голодний ведмідь у гавру спати не ляже,— відрубав Михасько.— Так у книжках написано".

"А що воно таке "книжка"?" — допитувався Рудий, мовби це зараз мало важливе значення. Хитрував. Тягнув час, потаємно сподіваючись, що Михасько придумає іншу раду.

"Ет, не мороч, Опришку, голови,— хлопець розгадав його зволікання.— Востаннє питаю: повертаєшся до Залізної Пастки чи залишаєшся тут?"

"Так не галь-паль...— бідкався ведмідь.— Поки що не припікає. Якби порозмислити... зважити... га?"

"Ади, який філософ об'явився. Він, бачите, порозмислити хоче,— гнівався хлопець.— Про мене Семене... як собі хочеш".— І, не озираючись, рушив геть із малинника.

Опришок лежав, мов приголомшений колодою. Клапті спогадів про Залізну Пастку, про щоденну ситу їжу перемішувалися з ваганням і острахом перед Гарасимом; з цього загудзованого і засмиканого кужіля годі було випрясти наймудрішу нитку, клубок якої докотився б до правильного рішення. Найкраще, коли б взагалі не прясти цієї нитки... Надворі, як і до появи Михаська, ясний день... з неба підморгує сонечко... під ногами пливуть-стеляться і ваблять полежати м'які й глибокі плеса мохів. Як і до приходу Михаська, недалеко кривульками підскакує, наче коза, Лісова Стежка, на якій ведмідь випив не одну пляшку молока і з'їв не один окраєць хліба. Все ніби залишилося по-давньому, Михасько був і не був... зараз стихнуть його кроки. Коли б тільки стихли й забулися його слова, що в навколишніх селах чоловіки заряджають на ведмедя стрільби. "Від стрільби-рушниці, від кулі, від людини в ніяку шпаринку не сховаєшся, даремно мені колись здавалося, що я тут пан над панами, людина — ось хто тут господар, під її владою і птах, і .вода, і дерево в Лісі, і Рекс на пастівнику. І я теж... А якщо я теж, то мушу скоритися або нескореним умерти, як той здичавілий Сірко, бо рушниці стріляють прицільно".

Опришок ще не набувся на світі, ще було йому боязко уявляти свій кожух розстеленим біля людського порога, і він кинувся навздогін за Михаськом.

"Та почекай-но, Михаську,— терся Рудий об його штани, мов якийсь Бровко або ж Рекс.— Хіба я заперечую проти Залізної Пастки чи нарікаю на неї? Боже спаси... Вона навіть трохи мені подобається, і якщо ти радиш — то вертаюся. Була не була. Лише, чуєш, гарантуй, що вуйко Гарасим не пом'яне старого".

Михасько помовчував. У в очах світилася, як краплі роси, лагідна усмішка... і цієї усмішки було ведмедеві досить, вона більше важила, ніж копа слів.

Хлопець, вочевидь, наперед відбув з вуйком Гарасимом переговори й підписав з ним від імені Опришка вічний мир, бо зустрічали ведмедя, як весільного гостя. Тільки музики бракувало. Дідо Конопелька салютував Опришкові на прохідній, узявши хвацько дубельтівку "на караул". Вуйко Гарасим — о ніжності телячі! — обняв вештанця, примовляючи: "Де ж тебе, шибенику, носило? Ми тут без тебе почорніли від туги. Чогось мовби бракувало нам у Залізній Пастці. І ніби Директор наш Влас Тимофійович урядують, і Головбух із Зоотехніком на місці, і дідо Конопелька добре вартує. А бракувало, виходить, тебе". Тільки Михасько та Опришок второпали, що означає Гарасимів палець, яким він приплюснув відтопирені губи. Мовляв, ти мене, Гарасима, слухай і на вус мотай. Хай у тебе язик не свербить прохопитися бодай словом або ж півсловом про нашу зустріч на Лісовій Стежці. Людей тут цілий гурт працює... у гурті начальникові потрібен авторитет і так далі. Дійшло?

"Камінь-могила",— заприсягся Опришок й підморгнув Гарасимові, хоч і не був цілком упевнений у його щирості. Йому навіть здавалося, що на дні Вуйкових очей помахують хвостиками чорти. "Ну гаразд, не будемо допитуватися... але й остороги не послаблю, бо таке діло... людську душу не розкусиш, як яблуко, щоб зазирнути, який сидить у ній хробак. Та цур з підозрою і страхом, жіноцтво он збіглося з-поміж шедів... розчервонілі всі, язикаті. Ох, те миле серцю жіноцтво... воно й попліскує тебе по загривку, і жартує солоно, аж від сорому червонієш, і гладить тебе; у жіночок долоні, як сонячні зайчики. Як тут не розімлієш від утіхи, що вже не потребуєш боятися рушниць із навколишніх сіл... а рушниці віднині чигали б на тебе за кожним кущем... як тут не просльозишся, коли вуйко Гарасим пригощає куснем м'яса. Рідні ж ви мої людоньки!"

"їж, їж,— розпалює апетит вуйко Гарасим.— їж і закарбуй собі, Опришку, на носі: покірливе телятко двох маток ссе".

"Хіба я що? — Опришок підняв голову.— Я покірливий... я навіть корови колгоспні пас..."

"Ну, корови у нас пасти не будеш, але якусь роботу дамо. Ти виріс... і такому силачеві гріх без роботи сидіти. Без роботи джмелі в голові плодяться".

"Вуйку Гарасиме,— втрутився у розмову Михасько,— хай Опришок спершу пополуднує. Він, сердега, цілий місяць м'яса не нюхав".

Після обіду добрий і милосердний Михасько змайстрував Опришкові із старої шлеї упряж і причепив посторонки до візка, яким жіноцтво возило лисицям і норкам їдло.

"Ти що, Михаську, з глузду з'їхав? — пробував відпекатися упряжі Опришок.— Я ведмідь, а не якась кляча".

"Хіба я кажу, що ти кляча? Ведмідь ти, і ніхто тебе до кінського роду не записує. Це раз. По-друге,— вдався Михасько до дипломатії,— тягати візок — це не лише кінський обов'язок, сам бачив, що при потребі котили візок і жінки. Це для тебе, вважай, честь".

"Ну, якщо честь, то про що мова,— врешті погодився Опришок. Він завжди охоче підкорявся лагідному слову. Биття його дратувало, доводило до сказу, а лагідне слово, мов жіноча долоня.— Хай буде по-твоєму",— скорився.

"Розумник ти в мене,— підстрибував Михасько,— З цієї хвилини ти повноправний член колективу, ніхто тобі не дорікне куснем м'яса й не торкнеться пальцем. Ну, а робота... та хіба це для тебе робота? Забавка. Будеш з підскоками тягати поміж шедами візок з їдлом: соб, цабе, тпру! Добре я придумав, правда?"

Ведмідь бачив його розпашіле обличчя, веселі зблиски очей, хлоп'ячий настрій передавався і йому, він гріб передніми лапами, нетерпеливився в упряжці. Мовляв, рушай же, фірмане, спробуємо, що то значить бути повноправним членом колективу.

Михасько сплеснув у долоні.

— Вйо!

Візок скрипнув і покотився.

Хтось там із подиву вдарив об поли руками, хтось там хихикнув, а хтось і хвалив Опришка; уся, мабуть, Залізна Пастка пасла ведмедя очима. Рудий чув на собі людські погляди, йому сподобалося бути в центрі уваги, до того ж шлея загривок не гризла, візок легкий, як пірце.

— Аби тебе качка копнула,— дивувався дідо Конопелька. Опришок збунтувався...

Це трапилося на другий день, у понеділок, після осіннього ярмарку, але нікому в Залізній Пастці — ні Михаськовій мамі, ні завгоспові Гарасиму — не спадало на гадку, що ярмарок і спричинився до Опришкового бунту. Власне, бунту як такого не було: ведмідь не розщибав візком, не шматував також на паси шлею і не пробував підняти на когось лапу або бодай вишкірити зуби. Це був, якщо можна так сказати, мирний бунт. Він розпочався якраз у хвилину, коли Михаськова Мама втерла масні руки об волохатий Опришків кожух і сказала:

— Ось ми й впоралися, Опришку. Поїдемо поволеньки.

Вона завжди любила витирати масні від перемеленого м'яса, яким годували звірків, руки об його кожушину, і завжди лебеділа одні й ті слова після того, коли закінчувала роздавати норкам сніданок та обід. Він звик до її голосу і до того, що об нього, гейби об якусь ганчірку,

витирають долоні, дотепер просто не звертав на це уваги. За кілька місяців, відколи Михасько доброчинно повернув його з непевної Лісової Стежки й запряг у шлею, жодна людина не могла поскаржитися на ведмедя. Тричі на день, ледь зачувши калатання діда Конопельки, він покірливо давався запрягати і, не очікуючи спонукань, натягував посторонки: возив поміж шедами всім отим невільникам—песцям, сріблястим лисицям і норкам — сніданки, полуденки* і вечері. Де веліла котрась із жінок зупинитися — ставав, як укопаний, а треба було поспішити — біг підтюпцем. Його за це хвалили, що, мовляв, такого робітника, як наш Опришок, треба на світі пошукати і, на додаток до хвальби, підсували до рота відро з пригорщею розмеленого м'яса. Він попервах бридився гостинцем, вважаючи безчестям ликати їдло, розмелене і розтовчене, призначене для смертників у шедах. Рудий волів по-простому похрупати костомаху з м'ясом. Але згодом фарш йому посмакував, не треба мучитися коло кістки й натруджувати марно зуби. Якоїсь днини він навіть упіймав себе на думці, що з нетерпінням вичікує Конопельчиного дзвону.

Михаськова мама, знаючи ведмедів характер, немало здивувалася, що Рудий сьогодні мовби й не почув її слів і не рушився з місця, а стояв в упряжі, понуро звісивши голову.

— Ну вйо, Опришку, вйо! — повторила вона, гадаючи, що ведмідь недочув.

Опришок, однак, чипів далі, не підводячи голови.

— Що сталося, ведмедику? — Михаськова Мама зайшла наперед і пробувала зазирнути йому в вічі.— Нечемно поводишся. Кажу тобі: їдь-но,— докоряла й спонукала.

Він і оком не кліпнув.

— Але ми з тобою, Опришку, ніби якісь приятелі, га? Ти завжди мене слухав... аж нині... Якось воно не пасує,— просила Михаськова Мама й злегка погрожувала.

Могла бігати навколо нього і примовляти хоч до смерку: нічого не помагало.

— Якась тебе муха вкусила чи що? А може, ти заслаб? — допитувалася, проймаючись тривогою.

Рудий Опришок не поворухнувся й тоді, коли його оточило майже чи не все жіноцтво із Залізної Пастки на чолі із завгоспом Гарасимом: жіноцтво заходилося то подейкувати на нього, то вмовляти, щоб не викидав коників, та радити вуйкові Гарасиму, щоб приніс із стій-ні батога, бо чуєте, людоньки, звір лісовий залишається звіром і між людьми, з ним без батога ні на крок.

Іншого разу одне тільки нагадування про батіг шпичкувало на Опришкові шерсть, ляк у ньому каламутився з люттю, сьогодні ж погроза й не зачепила, ведмідь був певен, що коли б вуйко Гарасим послухався злої поради та заходився його батожити, то він ані не розізлився б, ані не просив би ласки.

Ведмідь сам не міг второпати, що з ним сталося. Якась байдужість упала на нього, оповила й нашпигувала собою усе єство; він ніби й жив, бо дихав, бачив осінній день, чув гулюкання жінок, попискування норок у шедах, і водночас мовби й не жив; оцей світ Залізної Пастки з його жіночими голосами, передзвоном стужавілого на осінніх вітрах листя на старому дубі, що ріс біля дротяної огорожі, запахом м'яса, гною... цей світ існував поза Опришком. Він став несподівано далеким і чужим, барви його почорніли, звуки пригасли. Це не був світ Опришків, він тимчасовий...

Який, який?

Опришок через хвилину уже не міг пригадати дуже точного, як на його погляд, слова-визначення чужого світу; воно блиснуло, мов лезо ножа, і згасло, потонуло в сірих драглях, слизьких і студених, що клубочилися навколо; він напружував пам'ять, намагаючись його пригадати, а потім занехаяв думання, відчув себе важким і зледащілим. Тепер ніщо в його очах не мало вартості, до нічого він не прагнув, ні перед ким не почувався зобов'язаним. Коли б зараз дідо Конопелька зарядив свою рушницю жаканом і стрілив би йому під лопатку, то він, Опришок, тільки б йому подякував, бо жити в цьому тимчасовому світі, в якому все непевне і хитке, не хотілося. Тимчасовому?

Він повторив собі це слово кілька разів, втішившись, що воно до нього вернулося, тепер Опришок бодай самому собі, якщо не жіноцтву, міг пояснити, чому не наструнив посторонки своєї шлеї і чому згіркло йому розмелене й розтовчене м'ясо. Ні, не подумайте, люди, що гордую вашими харчами, що, може, остогидли мені шлея, візок і взагалі робота в Залізній Пастці. Лихо моє не в цьому... лихо моє у тимчасовому, розумієте?

Рудий Опришок раніше ловив це слово вухом... ловив і відразу забував про нього, мов про того горобця, якого випадково сполошу-вав на гноярці. Раніше воно нічого не говорило, було порожнім звуком, як багато з того, що мовили люди. Аж учора на ярмарку, видобувшись із вусатих уст діда Конопельки, воно виповнилося змістом і вцілило Опришка в саме серце.

А ярмарок навколо вирував, гудів, верещав, співав, вивівкував, витанцьовував; ярмарок торгував, лопотів полотнищами, блеяв, іржав, видзвонював келишками й пательнями; ярмарок вимірював, зважував, прицмокував, прицінювався. Опришок шарварком вавилонським упивався, маленькі його очиці бігали вправо-вліво, жадаючи все побачити, запам'ятати, увібрати людські веселощі, яскраві барви одеж, мальовані стіни яток, свіжострyгані площини довгих столів, столи аж угиналися; на столах кудкудакали кури, ґелґотали гуси й покрикували зрідка перелякані індики; на столах вигравали проти сонця веселі

килими, писані верети, галунилися пузаті жбани, куманці; на столах вилаштувалися рядами, гейби зготувавшись до маршу, важкі чоботиська і тендітні жіночі черевички...

Для Опришка все це було новим, дотепер не баченим. Але юрмиська людські, добрі і веселі, що продавали і купували, хрумтіли яблуками, пиріжками і смаженим на пательнях м'ясом, облягали хмарами бочки з пивом і вином... Юрмиська, що співали до ладу гуртом он на підвищенні з дощок і вивівкували окремішньо... оті музики... оті штукарі, що дерлися по гладкому стовпі до чобіт, повішених на самому вершечку,— всі вони, розсміяні й розтанцьовані, припали ведмедеві до вподоби, він теж вважав себе часткою ярмарковою; людські співанки заохочували його до співу, людська музика підсипала жару і під його лапи, і він, смішний та незграбний, пробував пуститися у танок. Його кривляння забавляло людей, гурт біля клітки більшав, люди тицяли на нього пальцями, хихикали стримано або ж реготали на все горло, волаючи при цьому, щоб спритніше хитав задом, щоб частіше показував зуби, це ж бо — думали — ведмежий сміх.

І він, як міг, догоджав ярмарчанам.

Хапав передніми лапами залізне пруття клітки, в якій сидів, термосив ним і скавулів, жаліючись, що завгосп Гарасим відгородив його від людського натовпу, бозна-чого остерігаючись; отам у юрмиську поміж столами і ятками він показав би, на що Опришок здатний; люди брались би за животи від його штук; о, він утяв би не гірше тих ведмежат у цяцькованих бляшками намордниках, що їздили на дощаному підвищенні на велосипедах, дарма що не вчений і не має намордника. Він...

Клітка, однак, не пускала поміж люди. Та ну з нею, із кліткою, та й нема чого бурчати на Гарасима й на Залізну Пастку взагалі, добре, що й так про нього не забули; учора викупали, розчесали кожушину, а сьогодні спозаранку привезли, мов панича, на автомашині й виставили

на людному місці. Ех, шкода, що нема тут Михаська, хай би подивився, якого гонору й почестей діждався Рудий Опришок.

І ведмідь лукаво зиркав на діда Конопельку, який, приставлений Завгоспом вартувати клітку, сидів неподалік під парканом, поклавши на коліна^рушницю. Опришкові зирки мовби говорили: "А дивися-но, дідУг-н^мою ярмаркову удачу пильно, матимеш про що оповідати жіноцтву в Залізній Пастці, хай одна з другою не гадають, що Опришок /якийсь телепень, котрий тільки вміє тягати скрипучий візок. Мене тут люди шанують".

Конопельчин вусатий рот усміхався, ліва брова підморгувала. Мовляв: "Хочу тебе, Опришку, зрозуміти, може, й направду, сьогодні твій Великдень. Тільки-но завчасно не закопилюй губу, бо осінній ярмарок буває один раз на рік. Ось про що пам'ятай".

"Що ярмарок... що пам'ятати... хіба маю кінську голову, щоб про все пам'ятати? — фиркав звисока Рудий Опришок.— Ні на чому, діду, не розумієшся, тому й капариш із рушницею на прохідній. Не став ти ані Директором, ані бодай Завгоспом, бо не вмієш з людьми ладити. Інша річ я... я з людьми запанібрата".

Опришок ще довго посмішковувався б з діда Конопельки, бо не до смаку йому були всякі пересторогі і моралі — які можуть бути пересторогі, коли навколо клітки натовп не зменшувався, коли десятки рук тягнулися до ведмедя, рук щирих і розкритих; на розкритих долонях пахли цукерки, грудки цукру, окрайці хліба, недогризки ковбаси, хтось навіть здогадався дати йому в бляшанці з-під консерви трохи меду. Взамін люди вимагали одного:

— Танцюй, Опришку! Співай, Олришку!

Він танцював: то вихилясом дибав по колу, то тупотів лапами на місці, злегка порикуючи, то корчив кумедно морду. Йому вдарив у

голову хміль; хміль хмелився від смачних цукерків, від меду, ковбаси, від сплесків долонь, від веселих, добрих облич. Він конче хотів догодити людям, і бачив, що догоджував, бо інакше б вони не реготали. Опришок зовсім забув про діда Конопельку, про ведмежат, що їздили на велосипедах, і навіть забув про ярмарок; якоїсь хвилини він подумав, чи не для нього спеціально влаштували цей ярмарок. "А таки, мабуть, для мене, матері його ковінька, бо що це за ярмарок без ведмедя,— остаточно впевнювався, хлепчучи із пляшки солодку воду.— Бо будь-кому, якомусь партачеві не дали б солодкої води, я ніколи солодкої води не пив і не бачив, щоб її пив Михасько. Про діда Конопельку й балакати шкода. Йому солодка вода й не снилася".

І ти гуцул, і я гуцул...

Оба-смо гуцули...

Розпашілий, розвеселілий Опришок не знав ні стриму, ні втоми, йому, запамороченому ярмарковою популярністю, уже видавалося, що міг би без науки їздити на велосипеді, і міг би грати на трубі, і міг би стріляти з дідової рушниці, і міг би бути Директором Залізної Пастки.

Ех!..

Котилася торба з горба, А в тій торбі...

Серед дарунків, які сипалися на нього, він запримітив простягнуту пляшку, таку ж, як і першу з солодкою водою, тільки ця була заткана кукурудзяним качаном. Відкорковувати пляшки Рудий навчився на Лісовій Стежці, сьогодні він також із качаном довго не вовтузився, била його нетерплячка ликнути солодкої води; аж жмурив очі, уявляючи, як зараз потече в горло прохолодна приємна струя.

Звично перехилив голову, звично всунув в зуби пляшку, ковтнув і...

І від несподіванки заревів. Вода з пляшки обпекла язик і піднебіння, сперла дух. Він злякався й здивовано блимав очицями по людях, котрі, мовби змовившись, відхлинули від клітки і, постогнуючи і попискуючи, лягали від реготу, бо, мовляв, усякі чудиська бачив чоловік у житті, але щоб ведмеді пили самогон — такого бачити не доводилось.

Ведмідь теж пробував звести придибенцію на жарт, бо ніби нічого страшного не сталося, подумаєш, хтось підсунув йому замість води пляшку пекучого розсолу. Але бодай би попередили: так і так, Опришку, вода ця вогненна, стережися.

"Ая, вони попередять, їм аби пореготати. Але ж хіба їм мало сміху, га? Та такого ж сміху граблями греби й поза себе кидай. Хотіли поглузувати з мене? Пощо ж глузувати так люто? В мене язик пече, уся пащека палає. Отакі ви, люди, га? Я до вас із щирим серцем, а ви... Чому не знайдете поміж собою розумника, який поглумився наді мною, чому не виведете його за вушко на сонечко, щоб на другий раз був мудріший? І не гадаєте? Змовилися? Регочетесь? З чого смієтесь? З моєї ведмежої наївності? А колька би вас вхопила!"

Рудий Опришок стовбичив посеред клітки, притискаючи обома лапами пляшку до грудей, ображений і знічений. Він, може, заплакав би, якби не побоявся, що ярмарок підніме також на сміх його сльози. Пляшка студенила йому лапи... у пляшці таїлася його біда... пляшкою хтось з-поміж людей його зганьбив. "Зрештою, грець з нею, з пляшкою, суть не в ній, я зараз жбурну нею у роззявлені людські пащеки, суть, мабуть, у тому, що я, лісовий звір, опинився серед людей".

Ох, як у цю хвилину він ненавидів розчервонілі лиця, заслъозені очі, конвульсійні рухи, утробні стогони. Відколи себе пам'ятає — не був ще таким лютим, як тепер. Злість вирівалася з горла ричанням. Він гриз залізне пруття, бив по ньому пазурами, розгойдував клітку, й вона хиталася, як човен. Рудий Опришок не зауважив, що боязливіші з людей чкурнули поміж ятки й столи, зате бачив, що хоробрішим його злість доточує веселощів. Вони кричали, щоб сильніше розгойдував клітку,

щоб бився об решітку головою, щоб хвостом своїм заячим, ха-ха, розламав замок.

Дідо Конопелька гнав їх геть, просив очуматися і не дразнити намарне ведмедя, хтось його слухав, а хтось кепкував з ведмежого оборонця, аж поки Конопелька не вистрелив угору.

Міг уже не стріляти...

І могли люди ярмаркові скубти з нього, ведмедя, шерсть, могли штуркати патиками, лити воду або жбурляти в нього камінням чи цукерками, це Опришка тепер не обходило, його ніщо не обходило: злість змінилася млявістю і жалем.

Жалів самого себе.

Лежав у клітці, по-собачому поклавши морду на передні лапи, і плакав... плакав наперекір цілому ярмаркові. Власне, ярмарку для нього вже не існувало. Усе, що сьогодні тут пережив — і добре, і погане,— кудись зникло, здиміло, мовби пережите вкрали люди, які нарешті відступилися від нього всі до одного.

Був сам-один серед людей, як у чужому лісі.

СИН ЧЕРВОНОЇ ЛАНІ

Дощ припустився десь серед глухої ночі, коли Сухоребра привела стадо олениць і малят на Весняне пасовище. Олениці не паслися тут з минулої яр-пори, але на полонині нічого не змінилося: так само нав-круж стерегли пасовище смереки — вічні вартові в чорно-зелених шоломах, так само по-торішньому поза спинами смерек підстрибував розпатланий білогривий Потік, що скидався на домашнього песика.

Довгий перехід дався взнаки, олениці поголодніли і тепер ласували некошеним басарунком, а їх сини й доні тикалися мордочками у материні вим'я. Молоко крапельками перлилось на губах, дітвора смачно облизувалась, розпалюючи апетити. Матері терпляче зносили їх заповзяті гуцкання, лише зрідка котрась з олениць лускала пустунця поза вуха, щоб не задуже жадібно прикушував дійки.

Першим відполуднував син Червоної Лані і Рогатого Короля Зелений Оленець. Він обтер об мамин кожушок мордочку і трохи зверхньо поглипував на пажерливих ровесників. "Час би й наїстися",— думав про них. Мав бажання побуцкатись з котримсь із шибеників, але його ніби й не запримічали. Це Оленця сердило, і він форкнув ніздрями, як робила, коли гнівалась, мама. В носі заскоботало, на очі набігли сльози: форкати, видно, теж треба вчитись. Щоб мама не запримітила сліз, узявся й собі невміло і смішно посмикувати траву. Зелений рунок пахтів сонцем, землею і мав терпкуватий смак. Ні, як не кажіть, а мамине молоко таки краще. Виплюнув заслинену билинку, ще й притопнув копитцем: — Бе, яка погань!

Червона Лань скосила на сина очі і хитнула головою, мовляв:

"Ти забув, що вуйна Сухоребра веліла, аби в першу ніч на Весняному пасовищі не здіймати галасу?"

"Або я що? — боронився Оленець.— Це так, нехотячи вирвалось".

"Ой, дивися мені... Бо може бути, що тут Вовк-Сіроманець або рись Плямиста Блискавка замешкали. Треба постерегтися".

Він крутив хвостом, на якому і оводові ніде сісти.

"Я більше не буду".

"Ти хороший у мене, чемний..."

Червона Лань любила свого первістка, який, мов дві краплі води, був схожий на Рогатого Короля: такий же, як у батька, має на спині рудуватий пас, що відливає позеленілою бронзою, і таку ж на лобику пляму... Виросте й з нього Рогатий Король, це нічого, що під ним ніжки тоненькі, як чотири очеретяні стеблини, і це нічого, що сили має жменьку. До пори до часу...

Вона підступила до сина і шепнула йому щось у сторожке вушко. Може, казала, аби приліг відпочити? Оленець неохоче згорнувся клубочком перед материними ногами, і це означало: "Якщо ти хочеш, ма-мо, то я полежу, але від мене ні на крок".

Сухоребра зміряла Червону Лань недобрим оком. "Дурні оті первісточки,— подумала.— Якби могли, синів би на коркошах носили. А пестощі, всякі цьомці-люлі оленю ні до чого, йому треба ноги гартувати, бо у справжнього оленя ноги цілого скарбу варті, вони його годують і боронять".

Біля Сухореброї теж терся веснянок, якого вона називала Принцом, а ровесники з легких маминих язиків охрестили Недоноском. Він й справді був каправий, у скуйовдженому кожушку. На переходах Принц-Недоносок завжди плентався у хвості, і Сухоребра раз по раз підганяла його штовханцями. Принц навіть не ображався, сприймав світ апатично.

"Не жилець наш Принц на білому світі,— міркували про себе олениці. — При першій нагоді потрапить вовкові на зуб".

Зелений Оленець якраз засинав, коли почав накрапати дощ. Скочив, немов ужалений бескидною кропивою, на рівні ноги, понюхав дощову краплину. "Що означає ця велика рома?" — дивувався.

Дощ спочатку накрапував рідко, краплини гулко лопотіли по зелених наметах дерев: кап-кап-кап... Потім дерева зіщулились, аж ніби поменшали, і з чорного неба упав грім — десь близько так луснуло,

немов люди пальнули з тисячі своїх залізних палиць. Поперед грому в чорності сяйнув яскравий ніж. Здавалось, він розпоров небові черево, і звідти коновками вперіщила вода. Зелений Оленець від страху і студені шмигнув матері під шию.

З глибоких ізворів прискакали свистуни — лісові вихори, які завжди ласі на зливи — п'ють, аж їм за обшивки тече. А потім, захмелілі й сліпі, б'ються навкулачки з деревами і з скелями. Сказано — свистуни. Вивівкують у хмільному шалі, ціпують мокрими хвостами, вертяться, мов покусані блохами пси. А найгірше, що каламутять запахи і звуки, роблять оленів безпорадними, як дітей. Лісові розбійники Сіроманці і Плямисті Блискавки мають це на оці і здавна виклепують про запас ножі.

Під густим дощем, що краяв землю батогами, Сухоребра повела стадо у смерекові гущаки: тут було безпечніше і затишніше. Олениці, взявши в середину переполошених малят, поставали в коло. Ніхто з веснянків не купався в громовому дощі, жодний з них не бачив червоних ножів на чорному небі. По шкірі телят пробігали дрижаки. Зелений Оленець ледве зборював підступне жадання стрімголов збицька-тись з цього гуркітливого пекла і помчати кудись, де панує тиша і теплінь.

Червона Лань лизала стривожену мордочку сина, цілувала і заспокоювала:

"Ну, ну, мій пестунчику, не бійся, я. з тобою. А дощ, щоб знав,— це добре, рости будеш..."

Оленята, збившись в купу, дрімали. Матері чипіли на варті, пильно стрижучи вухами. Адже .біда могла впасти кожної хвилини. Ліс навколо стогнав. Старі зчервивлені велети не витримували грозового бою з п'яними вихорами і падали з тріскотом на коліна. Молодняк благав у пияків пощади і стелився в поклоні аж до землі. Потік, що звечора підстрибував білим пуделем, обернувся в скаженого гривастого лева,

який з ревом котив униз жолобищем уламки скель. Хіба завчасно вловиш серед цього содома і гоморри ходу небезпеки? Ой леле...

Ранок не приніс у бесагах жаданого миру і тепла. Над Весняним пасовищем ліниво, мов гурти тлустих гусей, пропливали сірі хмари. Гуси, мабуть, перепились водою, бо крила їх ослабли і зачіпали кінцями об смерекові шоломи. Вітри-пастухи батожили сірих гусей, скубли їх, пір'я густо спадало на ліс, гойдалось поміж корчами. Дощ здрібнів, наче ранок провівав його крізь густе цідилко, а далі зовсім перестав.

Сухоребра подала знак: "Будемо виходити з туману на ясні левади. Бо мряка, молодиці,— нам пагубна..."

Веснянки сторцували ніжки неохоче: позіхали і потягувались. Матері вилизували їм мокрі спинки, гріли, потім допускали до дійок. Почулося поцмокування і завзяте притоптування копитцями. Один лише хирлявий синок старої Сухореброї не квапився до сніданку. Вона роздратовано плигнула на нього, буцнула лобом: вставай, лінтюху! Але син і не поворухнувся. В матері похололо серце, вона злякано відсахнулась від Принца, зрозуміла: мертвий. Чи вночі придушили ровесники, чи просто вичерпав свою силоньку до дна: криничку даровано йому жабі по коліна. Олениці похнюплено споглядали на старшу, вони завжди її побоювалися і трохи недолюблювали, але тепер по-жіночому жаліли. Веснянки горнулися до материнських ніг: дух смерті наїжачував їм кожушки.

Сухоребра двічі продибала навколо Принца, немов прощалася із ним і перепрошувала, що цуралася його миршавості, що не пестила і не вилизувала... Потім підвела голову і крізь зажуру побачила, що стадо чекає на неї. "Оцим загонистим молодичкам,— думала стара,— мабуть, теж шкода мого Принца, але що означає одна смерть, коли біля кожної лані підростає малюк? Для них треба жити, поки живеться".

І стара олениця ще вище задерла голову, вдаючи з себе горду і спокійну. Видно, це її дорого коштувало, бо на хрящуватій шиї

випнулося мотуззя жил. Вона підкреслено рівно і прямо пішла геть від сина і, навіть не оглянувшись, стала на стежку. Під копитом хрябуснуло розчавлене зело.

Рушили...

Сухоребра вела стадо повагом, статечно, як і належить старшій, здавалось, що її тепер цікавлять лише запахи і дорога, але олениці здогадувались, що стара хотіла б на самоті виплакатися, як і кожна з них, над трупиком останнього сина, останнього, бо весен їй, мабуть, за двадцять, і хто може гарантувати, що нової яр-пори вона спроможеться народити ще одного? Та й чи треба? І цього он кволого принесла, недоноска...

Стежка кривульками вилась понад Потоком, що бився внизу із скелями. Зелений Оленець тюпав попереду матері, і в неї щохвилево поколювало в серці, коли з-під його копитця виприскував камінь. Але син дріботів ніжками впевнено і сторожко. Червона Лань думала, що при здибанні з Рогатим Королем похвалиться Оленцем: най і батько натішиться сином.

Стежка врешті урвалася, сірі гуси лишилися попасати в горах за стрімкими скелями. Перед оленями розстелилася долина-зруб. Тут і там, мов здерев'янілі Лісовики, стирчали поміж корчами чорні пні: колись тут не по-людськи ґаздувала людина. Діялося це ще за тих часів, коли Сухоребра була молодою і своєю красою зваблювала рогатих королів. Ох, минулося, лише пні спогадів зосталися, лише пні...

Зітхнула.

Раптом Сухоребра насторожилась. Це була команда: замри. Зовсім близько, може, за сотню стрибків попереду, стояла над Потоком Людина. Людина тримала в руках палицю, що погримує громом, з рота Людини курився синій дим. Сухоребра впізнала Людину, бо це був

Добрий Єгер, який ніколи не важив на оленяче життя. Безліч разів зустрічала його на стежках: часом уступався з дороги Єгер, а часом — вона. І ще бачила Сухоребра Людину у Білу пору біля годівниць, коли та напихала за драбину пласти пахучого, як літо, сіна. Вона тоді й дізналась, що це Добрий Єгер.

Ніколи близько не підходила до нього, а тепер мала охоту приблизитись і сказати йому щось красне і вдячне, і хотіла поскаржитись на свою старість і синову смерть. Але боялася... Боялася не так Людини, як тієї залізної палиці і синього струмка диму з рота.

Єгер стояв на камені і показував на мигах... показував втікати? Чого б це? Адже навколо ані телень...

Озирнулась.

Ах... В ніздрі ударив сморід Плямистої Блискавки. Єгерю, Добрий Єгерю, чому ж бо ти раніше не попередив про біду? А тепер...

З-поміж кущів злетіла, мов виросли у неї крила, Плямиста Блискавка. Олениці закам'яніли. "Що, вам страх розум відібрав? Та втікайте ж! Зараз тут проллється чиясь кров, може, кров Червоної Лані, може, її синка Зеленого Оленця? І в цьому буду винна я, стара Сухоребра? Як я могла забути, що рись здатна чинити у цих хащах засідки?"

Не мала ні крихітки часу ні на каяття, ні на роздуми, ні навіть на страх. Рішення блиснуло раптово — і вже здибилась Сухоребра навстріч Плямистій Блискавці, викинувши вперед копита.

Хто бачив її нечувану самопожертву, хто оцінив? Ліс? її молоді подруги? її ошелешені онуки? Але де... Всі пирснули врозтіч. Один, мабуть, Єгер й помітив її відчай, бо вдарив з його палиці грім, ударив, видно, прицільно, бо зойкнула рись на весь зруб, бо недолетіла Плямиста до старої оленицi, впала каменем під ноги.

"Дякую тобі, Людино, хоч моє життя вже не варте й билинки сухого гірчака, віджила-м своє..."

Чи почув Єгер дяку старої Сухореброї? Мабуть, почув, бо вміє він слухати лісову мову.

Тиша чалапкала зрубом: чап-чап... А може, це дощові краплини цяпотіли з листя? Та ще чутно було, як тріщали далекі кущі — там втікали олениці, інколи на полянах вигулькували малята, що здалеку у своєму леті були схожі на сполоханих чудернацьких птиць.

"Тепер можете й перепочити, легконогі",— думав про оленів Єгер, неквапно переставляючи шварбуни у тому напрямі, де впала скошена пострілом рись. Був впевнений, що таки скошена. Йому минав сороковий і половину з цих років розгубив на лісових стежках. Щось розгубив, а щось і придбав. Ось, наприклад, ліс вигострив його зір, як з коси брич.

Єгер шерхнув долонею по коліщатку запальнички, занурюючи полум'ям в прокурену люльку. Полум'я обсмалювало чорний з твердим нігтем палець, але він уже забув й про людську люльку, і про палець, і про впольовану рись.

Слухав.

Десь там, де трубить Потік, обізвалося в жаху оленя: — Бе-е-е!!!

І відразу, нехтуючи небезпекою, скрикнула олениця.

Єгер схопився і побіг. Летів, ніби у тій пінистій бурлині захлиналося його щастя; летів і не зважав, що пагіння синцювало йому лице, шматувало плащ; летів, бо у Потоці кричало оленя, бо воно ще мало сили кричати.

Мусив його наздогнати. Бачив лише голівку, що стирчала з білої піни, і більше нічого не бачив, навіть Червоної Лані не запримітив, що тирлувала вздовж берега: якби могла, то подала б синові руку. Але рук не мала, голосом добувала маля з пінистого крутежу. Та хіба голосом порятуєш?

Зелений Оленець недаремно був сином Рогатого Короля. Інший на його місці давно булькнув би на дно, а він борсався з прудким плавом, один раз навіть ухитрився якось зачепитися за камінь. Але вода напирала вперто і люто, він ніколи й не сподівався, що водиця, яку любила пити мама, буває такою злою, бо і зубами рве, і товче об гостре каміння, і кров пускає...

"Ой нене, як болить мене шия... Ой нене, яка вода студена... Ой мамцю, судомить мої ніженьки..."

Плакав.

Вода несла його, як легку тріску, і тільки останніми зусиллями держав над бурунами голівку, держав не для того, щоб жити, а для того, щоб видіти Червону Лань, яка бігла берегом, бігла й не помічала, що майже поруч посапує задихана Людина.

Єгер навпростець перегнав біг Потоку і, поки той робив коліно, він уже стояв по пояс у воді, широко розставивши ноги.

— Ну ось,— сказав Єгер, ловлячи Зеленого Оленця,— ми й припливли. Де ж тепер, зразу по Великодню, можна купатися, га? Ще до біди перестудишся.— Він видряпався на берег — з чобіт випорскувала вода — і посварив пальцем оленицю.

— А ти, красуле, куди дивилася, га? Прецінь маєш сина пантрувати. Йому лише чисниці бракувало до смерті, вже й очі стулив.

Зняв з плечей плащ і кутав ним Зеленого Оленця. Малюк ледве дихав. Голівка безсило падала на теплі людські долоні, сосунок ловив це тепло і, певно, гадав, що воно материне, бо пробував лизнути долоні.

— Що, хло цицьки хочеш? — засміявся Єгер. Добув із-за паска флягу з самогоном, кілька довгих ковтків влив собі у рот, потім заходився розтирати Оленця. Робив масаж старанно, здається, кожну шерстинку переминав і приговорював:

— Терпи, легіню, тобі тепло потрібне, ой потрібне... Запримітив на стегні Оленця глибоку рану. Зсунув стріпихаті

брови на перенісся:

— Оввa, легіню, то вже біда. Як будеш спацерувати з мамою, га? — зажурився. Але часу не гаяв: промив рану горілкою, забандажу-вав хустинкою. Тільки тепер згадав, що в чоботях хлюпає вода і штани прилипли до ніг.

— Треба нам, утопленику, ватру розкласти, бо обидва будемо пчихати,— сказав Єгер, збираючи ломаччя. Накидав його цілу купу. За хвилину вже гоготів полум'ям вогонь. І хто знає, чи голос людський, чи тепло горілчане, чи дух ватр я ний примусили швидше калатати Олен-цеве серце, але досить того, що син Червоної Лані раз-вдруге лупнув очиськами і просто перед собою побачив вусате обличчя. Людина дивилась на нього лагідно, спокійно ще й підморгувала кущистою бровою.

— Очуняв? Та ти, утопленику, й справді леґінь,— втішився Єгер.— Значить, будеш ще брикати в пущі.

В голосі Людини сосунок не вловив нічого ворожого і страшного. Ех, спитати б маму, що йому чинити?

— Ме-е-е! — покликав жалібно.

Вона обізвалась: я тут. Зелений Оленець спробував стати на ноги, але якась болюча сила штрикнула його з усіх боків, і він знову плюхнувся на плащ. Зиркнув на Людину благально і докірливо, немовби говорив:

"Чи я тобі щось завинив, що мене болем мучиш?"

— То не я,— зрозумів його погляд Єгер.— Це вода, а вона жалю не знає.— Він сидів на пеньку у фуфайці і білих кальсонах — сушив над полум'ям онучі і чоботи. Штани парували на вбитому у землю пальку.

— А ти, малий, таки поклич маму,— торочив далі балакучий Єгер.— Най мене не боїться, прецінь не задурно мене Добрим назвали. Мусимо порадитись, як нам з тобою бути...

Оленець кликав, Червона Лань ламала у тузі прибережні кущі, проте близько не підступала. Вона з острахом чекала, що Людина ось-ось візьме з пенька громову палицю і зведе зі світу її пустуна. Хвилинами оленицю збурювала безумна сміливість, була готова кинутись на Людину, щоб прогнати її від Оленця, але сміливість жила в ній коротко: спалахувала і гасла.

Коли б поблизу була Сухоребра, вона, кажуть, усі розуми поїла, щось би мудрого нараяла...

А Людина тим часом одягла штани, взула шкарбуни, закинула на плече рушницю і, причикнувши навпроти мордочки Зеленого Оленця, сказала:

— Я за Плямистою Блискавкою побленькаю, здає си мені, що-м подірявив їй груди. А ти, неборе, з мамою побалакай. І не спи,— жартома, зовсім не боляче покрутив Оленцеві вушко.

Коли Людина зникла в гущаку, Червона Лань метнулась до сина. Мов вихор вселився у неї, мовби розбагатіла олениця аж на чотири роки, бо всіма ногами, губами і лобом собі помагаючи, розгортала людський плащ, що пахтів потом, куривом і горілкою, випеленю-вала з нього Зеленого Оленця. Носом підштовхнула сина під черевце, просила і квапила: "Борзіше сторцуй ніжки, шибенику. Поки Людина повернеться, ми будемо далеко. У нас-бо ноги, як крила..."

Хіба син не розумів матері? Чи не хотілося йому гайнути у дику пущу? Збирав, бідака, у кулачок силу, натужувався, але біль таки валив його на людський плащ. Так тривало не раз і не два, Єгер давно розшукав підстрелену здобич, тепер він причаївся в кущі і сумовито зорив за метушнею Червоної Лані: це був оленячий танець розпуки, жалю і безсилля. Єгер заплющив очі, розпач Червоної Лані ятрив серце, викрешував сльозу. Людина теж шукала способу, який би поміг Червоній Лані повести сина на зелені плаї...

Не міг нічого придумати, і через це мучився, і через це палив чомусь сором.

Червона Лань врешті підігнула стрункі ноги і лягла біля сина. Чи змучилася, чи загадала нагодувати Оленця? Малюк зраділо витягнув шийку і потягся губами до вим'я. І враз спав з нього біль, спопелів шкарубкий людський плащ, Оленцю здавалось, що він поплив у солодкому білому молоці: Якби цій плавбі кінця-краю не було, якби...

Засинав.

Уві сні підповзла до нього Плямиста Блискавка, вишкірила Плямиста жовті зуби. Ох, які страшні... Він дав ногам знати, подібно як там на зрубі, ніколи дотепер так легко і високо не стрибав, і якби не той останній стрибок через Потік, що закінчився нещасливо, то мама, певно, його похвалила б. А так... Бррр, яка холодна вода. Ой нене, яка студена...

Червона Лань пильнувала його кошмарний сон. її напружена, піднята високо вгору голівка здалеку була схожа на водяну лілію, що похитувалась під подувом вітру.

Людина любувалась Червоною Ланню, довго любувалась, ніяк не зважувалась поруйнувати цю ідилію. Однак таки мусила. Випросталась і пішла до олениці.

— Я тебе, мамо, розумію,— виправдовувався Добрий Єгер.— Шкода тобі рідної кровинки, тужити за сином будеш, але що вдієш, га? Не лишу я тут Оленця, бо ти йому не поміч. Лис підкрадається, Сіроманець... Пропадеш і ти ні за цапову душу.

Зітхав Добрий Єгер.

Червона Лань плигнула в кущі. Оленець краяв її серце плачем.

— Не плач,— сказав Єгер.— В мене буде тобі добре: молочком напуватиму, дам каші. І рану полікую. О, я від ран великий знахар. А потім, коли виздоровієш, пущу на волю. Я прецінь знаю, що тобі воля солодка. Чи як кажеш, га? — повернув лице до Червоної Лані.

Олениця крутила головою: дурніла від розпуки.

— Крути не крути, молодице, а іншого виходу нема,— промовив Єгер.— Нема,— повторив і розвів руками.

Почав збиратися. Зв'язав передню і задню лапи рисі, прилаштував її на плечах, потім запеленав Оленця в плащ і притулив до грудей. Ще потоптався на гранчиках ватри, закинув на шию рушничний ремінь — і пішов.

Плигав з каменя на камінь легко, продирався крізь кущі нечутно, як добрий лісовий дух.

Не озирався.

Боявся тужного погляду Червоної Лані. Чув, що дибала по його слідах.

Аж на царині оглянувся.

— Ну, чого ти дурієш? — мовив до олениці, що зупинилась на узліссі. — За сина будь безпечна, а в село тобі не можна: собацюр повно.

Повернувся і рушив стежкою до села. Здавалось йому, що втікав, втікав від трембітного оленячого реву.

Що б це могло означати?

Крізь дерев'яні грати вольєри Зелений Оленець ловив кожний рух Доброго Єгеря, ловив і думав, що він сьогодні якийсь інакший, ніж учора. Навіть, здається, підрізав волосся, що завжди кукурічилось на потилиці, обчімхав також вуса, одяг білу з вишивкою сорочку. Нині, щоправда, неділя, але...

В повітрі висіло щось тривожне, щось незрозуміле, щось фатальне...

Єгер димів люлькою на порозі своєї хати. Потім виніс із стайні щітку і згребла, які смерділи потом Сумирної Кобильчини, відчинив дверцята вольєри і, закотивши рукави, сказав:

— Будемо штрамуватися, Оленцю.

Не щодня Добрий Єгер чистив Оленцеву кожушину, але Син Червоної Лані звик до щітки і згребла: стояв, як укопаний, і слухав, задоволено покліпуючи очима, як лоскотали щіткою шию.

— Тепер нам, Зелений Оленцю, не стидно і між лісовий народ показатися,— промовив Єгер по роботі. Сів на перевернутий жолобок, і Оленцю здалось, що Людина ховає од нього очі, ховає, бо в тих очах є це "щось". Він торкнувся губами Єгерового плеча.

"Може, розкажеш, що скоїлося?"

Людина німувала. І в її мовчанні теж було "щось". Єгер завжди приходив до нього веселий, з цілою торбою лагідних слів і з гостинцем на додаток — в'язочкою омели або повною кишенею жолудів. Він годував Оленця просто з долоні, і син Червоної Лані бачив на твердій долоні людську доброту і ласку.

Правда, він запримітив, що не всі люди однакові. Коли не було вдома Єгеря, до вольєри загощувала Ґаздиня, висока і суха жінка з повним ротом блискучих зубів. Вона спідлоба зиркала на Оленцеві ріжки, ніби в них бачила собі загрозу, кидала на драбину пласт сіна або зеленого рунку, а з її рота капали слова:

— На, ледацюго, тевкай. Хісна з тебе, як від цапа молока: і ножем не заколеш, і під тархівку не візьмеш. Дурно лише рунок псуєш.

Від її слів пахло студінню і неприязню. Він думав, що одні людські слова схожі на зелений рунок, а інші — на колючу кропиву. Ображений забивався в куток або ховався між смерічками, які закопував для нього Єгер, і навіть не торкався їжі. Але повертався з пралісу Єгер, він

вішав на клинок перед ґанком свою залізну палицю і відчиняв дверцята вольєри.

— Як сі, хло чуєш? Чи давала Ґаздиня їсти? — засипав Оленця питаннями. Йшов до драбини і розтрушував сіно.— Гей-гей,— бідкався,— та ти, хло', голодом себе мориш, певно, на Газдинин язик жаль маєш? — Він посміхнувся у вус, той сміх і його слова перемішувались з сіном,

здобрювали його, і сіно починало пахтіти так апетитно, що, здавалось, з'їв би його цілу остревку.

А до Єгеря вже бігли його діти...

Дітей у Доброго Єгеря малося двоє: Хлопчик, що бігав до школи, і Дівчинка, яка любила казки. Це були Оленцеві приятелі. Коли Ґаздиня йшла під гору до найближчої сусідки прясти вовну і чорні сільські побрехеньки, дітлахи приходили в гості до Оленця, і для нього починалося свято: Дівчинка гребінцем розчісувала йому шерсть, Хлопчик ножиком пошкрябував ріжки, що дуже свербіли, і копита. Потім вони порядкували у вольєрі і вчиняли веселе грище. Оленець теж прилучався до гурту. Не зносив лише тієї гри, коли Хлопчик вдавав з себе вершника і пробував усістися йому на спину. Тоді Оленець гнівався.

Хлопчик не тримав каменя за пазухою, швиденько забував про свою невдачу осідлати борзого коня, вихоплювався на гребінь штахет і звідти кукурікав:

— Дивися, Оленцю, який я великий! А коли ще більший виросту, то візьму дєдів кріс і буду боронити тебе від Сіроманців. О, ти ще, мабуть, не видів вовка. Ой, то лютий звір: у пащеці має гострі зуби-ножі, а в глипаках — свічки...

Зелений Оленець справді не мав уяви про Сіроманців і Плямистих Блискавок, ніколи не занюхував їх духу, зате знав, як пахне Корова, Сумирна Кобильчина, пес Брисько і півень Криваве Око. Це були звичні запахи, вони жили на обійсті щоденно. А Сіроманці? Гм... Може, вони опришкують лише в казках?

...Тим часом до вольєри зайшли Добрий Єгер, Ґаздиня, Хлопчик і Дівчинка, яка любила казки. Кожен з них тримав якийсь дарунок: хто скоринку хліба, хто снопик омели, хто відро води. Добрий Єгер мав у руці налигач, і це коров'яче мотуззя нагадало Оленцю, що зараз

трапиться щось страшне і незбагненне. Він косив очима на дарунки, на Єгерів налигач, на Дівчинку із заплаканим личком, косив і злякано задкував у далекий куток.

— Ну, чого ти боїшся? — спитав Добрий Єгер.— їж, що тобі принесли, і будемо, Зелений Оленцю, прощатися.

Сталося. Оце і є "щось", оце і є невідоме й страшне. Але пощо прощатися?

— Ну, виріс ти у нас здоровим і красивим, хоч і трішки на ногу налягаєш, тепер час відвести тебе в ліс Бо встидно оленеві, мов тій Корові або Сумирній Кобильчині, в загороді жити. Кожному своє...— говорив Єгер.

"У ліс? Який ліс, Добрий Єгерю? Хіба я знаю, як він виглядає?" — Зелений Оленець пробував відпроситися.

— А такий,— пояснив Єгер,— дерева там... корчі... трави... і воля: куди задумаєш — туди й скачи. Ти народився там, там твоя мама Червона Лань.

Оленець не пам'ятав ніякої Червоної Лані, ніякої волі, хотів залишитися тут. Тупнув ногою: не піду.

— Мусиш,— нахмурився Єгер. Він клепав ласкаво Оленця по шиї, гладив по спині, Оленець ловив людські дотики, як сонячні промені, і з жалем думав, що ні завтра, ні післязавтра, ні будь-коли уже не грітиметься людською ласкою. В його очах заблищали сльози.

Єгер пошкрябав потилицю.

— Мой, хло', та ти геть забув, з якого кореня походиш. Яничаром ніби ростеш чи як?

"Люблю я тебе, ось і все моє яничарство. Жаль розлучатися з тобою, дітьми, навіть з Ґаздинею жаль. Я виріс коло вас, пралісу боюся, бо загублюсь там або загину. Ворогами там, мабуть, аж кишить".

— Що правда — то правда, ворогів твій рід має до дідька. Але ти поміркуй, хіба пасує синові Рогатого Короля і Червоної Лані ворогів боятися, га? Не пасує. Та й не такі вони страшні, як їх малюють. Ходи сюди, я тобі повім, кого повинен стерегтися,— Єгер поманив Оленця гілкою омели.

"їж собі сам",— і Оленець повернувся до Єгеря хвостом.

— Ну, гаразд,— сказав Єгер,— стій там і мотай на ріг. Отже, найперший твій ворог — це Плямиста Блискавка, рись. Вилізе вона на дерево, причаїться між конарами і жде вашого брата. Має звичку і в корчах чатувати. Рятунок від неї такий — обережність і бистрі ноги. Трапляється, що деякі з Рогатих Королів відбиваються у скрутну хвилину короною, але це не завжди їм вдається.

Другий твій кровний ворог — Сіроманець. Дуже він небезпечний у Білу пору. Тоді збирається вовче плем'я у тічки, призначає з-поміж розбійників найбільшого розбійника на ватажка і йдуть опришкувата. Часом нахабніють до того, що й межи людські оселі затесу-ються: ріжуть ночами овечок. Моя тобі правда: уздриш Сіроманців — масти смальцем копита. А коли видиш, що напосідають на хвіст, обертайся задом до скелі, щоб мав безпечний тил, і гамсель передніх рогами. Двом-трьом тельбухи випустиш — іншим страшно стане. Я колись бачив, як твій дєдя Рогатий Король вийшов переможцем з подібного жорстокого бою.

Стережися також Рудої Лисиці і Дикої Кішки. Вони, щоправда, залюбки на малечу зуби гострять, але обережність не завадить. Щодо найбільшого ворога — Браконьєра, то перед ним ти безсилий, бо нема звіра хитрішого і лютішого, ніж Браконьєр. З ним порахунки я зводжу.

— А, може, дєдю, най живе Оленець у нас? — перервала Єге-реву науку Дівчинка, яка любила казки.

— Ет,— відмахнувся він,— вступися з-під ніг. Ти б у клітці жила?

— Я — ні,— відповіла Дівчинка,— а Зеленому Оленцю, може, подобається.

— Справжньому оленеві не повинна подобатись навіть золота клітка,— буркнув Єгер і пішов з налигачем до Зеленого Оленця.— Востаннє тебе питаю, хло чи сам підеш, чи вивести тебе маю?

Оленець заціпенів. Тоді Єгер загаздував на його ріжках налигач і потягнув до виходу. Оленець не впирався, думав, що в Доброго Єгеря зачерствіло серце.

Вийшли на стежку.

На стежці були люди, люди тицяли на Оленця пальцями, люди дивувалися, сонце дивувалося, і буки на горах поприкладали до лобів широкі долоні і здалека зорили на небачену процесію. Смереки-пльотарки перешіптувались:

"Чи чулассс, кумонько, щщщо син Червоної Лані і Рогатого Короля боягузом посеред людей ссстав, колиски своєї цурається?"

Праліс зустрів Оленця насуплено, дерева шуміли глухо, ніби осуджували його; трави потріскували під копитами насмішкувато; кущі боляче шмагали по ногах різками. Врешті Єгер зупинився і розпутав на рогах мотуззя.

— Оце, легіне, твоя колиска, твоя хата і твоя воля, а загинеш — то й твоє деревище. Біжи,— промовив глухо.

Оленець не рушився з місця, жалібно дивився у вічі Доброму Єгереві.

"Ось який ти добрий, га? Як без тебе буду?"

— Гадаєш, мені не сумно? — Людина задиміла люлькою.— Але для твого добра стараюся. Іди.

Оленець і вухом не повів.

— Іди, кажу тобі,— розсердився Єгер. Йому хотілося швидше закінчити сумне прощавання.

Оленець стояв, ніби його копита прикипіли до землі.

Тоді Єгер склав удвоє налигач і розмашисто вперіщив Оленця по лискучій спині. Не так пекучий біль, як сором обпалив сина Червоної Лані з ніг до голови, бо світ такого не видів, щоб оленя батожили, як Сумирну Кобильчину. Очі йому налилися червоною злістю, він форкнув, здибився на задні ноги і шугнув наосліп в гущаки.

— Давно б так, мій Оленцю,— журно посміхнувся Добрий Єгер.— А то, бач, напослідок вдарити мусив...

Болів його вимушений удар. І Оленця воривковий пруг болів. Він гасив біль шаленим летом, безглуздими стрибками. Силу чув у собі викохану, міг би летіти, здавалось, без перепочинку день і ніч. Не знав тільки, куди летіти? І пощо?

Спинив його тісний перстень білих дерев. Глипав на них зачудовано, бо розпізнавав лише смереки, смереки мали колючі лапи, а ці закосичилися в пестливе м'яке листя і вбралися у білі сорочки. За білокрилими деревами стояли велети, що стовбурами підпирали небо, а капелюхами заслоняли сонце. Оленець відчув себе маленькою козявкою, загубленим перцем у зеленому морі пущі.

Якісь звуки народжувались поміж деревами — не розумів їх.

Якісь запахи струмились звідусіль — паморочилась голова.

Мучила спрага. Згадав про відро з чистою водою у вольєрі Доброго Єгеря, про снопик омели в руках Ґаздині. Все це лишилось у минувшині, в далекій казці.

Ліг на поляні і думав, що треба, мабуть, вдаритися головою об білі стовбури дерев, бо однаково не проживе на чужій чужениці.

Хтось йшов пралісом: туп-сік, туп-сік... Йшло зло чи добро? Ет, байдуже. Склепив повіки.

Хтось поруч зупинився, хтось доторкнувся до нього.

"Ей, а ти чо' тут розлігся?"

Стояла над ним юна олениця. Відразу помітив, що гарна. Вона, мабуть, також знала про свою красу, бо трималася гордо, незалежно.

"Ти хто такий? — питали її очі.— Я тебе в пралісі раніше не здибала".

"Бо не могла здибати,— відповів неохоче.— Я у Доброго Єгеря жив. Зовусь Зеленим Оленцем". Підстрибнула на радощах.

"Ти син Червоної Лані? Той, якого людина яр-порою полонила?" "Та ніби той, але я нічого не пам'ятаю".

"Зате я про тебе багато знаю — Червона Лань розповідала. Як вона, бідна, тужила... А мене пам'ятаєш? Колись ми в стаді з тобою буцкались. Ти був такий смішний, задерикуватий".

"Ні,— Оленець хитнув ріжками,— не пам'ятаю".

"Хіба важко пригадати Білу Чічку? Так мене небіжка вуйна Сухоребра охрестили. Гарне ім'я, правда? А вуйна Сухоребра вмерли, старі дуже були,— торочила молоденька оленичка.— А ти куди тепер?"

"Не знаю",— зітхнув. І таки справді не знав.

"Шукай у пралісі свого тата Рогатого Короля, в його стаді будеш ходити. Такий у нас, оленів, порядок".

Його не цікавив оленячий порядок, але сказав:

"Пошукаю".— Зірвав губами яскраву квітку і сплюнув: була гірка, як полин.

"Чого ж непотріб пасеш смердючий?" — зауважила Чічка. "Чи відаю, що тут смачне, а що гірке?".

"То ти нічого у пралісі не знаєш, не розумієш?" — витріщилась Чічка. А таки гарні у неї очі, великі, вологі.

"Ні,— мусив признатися.— Мені лише про ворогів розповідав Добрий Єгер".

"Цього замало, Оленцю. Хочеш, я тобі все покажу?" "Хочу".

Пішли поруч. Чічка вчила його розпізнавати дерева, давала імена квітам і травам, привчала до запахів, показувала стежки. Оленець щось запам'ятовував, а щось й пропускав мимо вух, бо голова аж гуділа від повені вражень. Найбільше дивувало сина Червоної Лані лісове озерце. Раніше й гадки не мав, що існує на світі таке величезне відро, повне-повнісіньке води.

"Хто ж цю воду випиває?" — спитав наївно.

"Ми з озерця п'ємо, коли тут пасемось. А як спека і овід допече, то й купаємось. Може, спобуємо?" "Ні, я хочу пити".

Він пив пожадливо, квапливо. Чічка, здавалось, лише притулила до води красиві губи, мабуть, і крапельки не перехопила, просто видивлялась у дзеркальному плесі на свою вроду. Раптом підвела голову, в очах застрибали бісики. Спитала:

"Я гарна, Зелений Оленцю?"

Що мав їй казати? Хіба він розуміється на красі? "Кажи, кажи, не соромся. Я тобі подобаюсь?" — і черкнула боком об його бік.

Опустив голову. А таки вродлива, чортяка: тонконога, струнка. "Ех ти, а ще син славетного Рогатого Короля. Геть серед людей зледащів",— соромила.

"Мені в людей добре жилося",— насупився.

"Можливо,— не стала сперечатись.— А скажи, чи знаєш, що таке любов?"

Моргав очиськами. Любов? Ні, про любов Добрий Єгер йому не розповідав.

"Дивний ти, Оленцю, і дикий.— Чічка зробила навколо нього коло.— І повинна-м тобі сказати, що ти з вигляду гарний. А про любов восени довідаєшся, коли кров у тобі заговорить. Тоді знайдеш мене у пущі, добре?"

"Та добре",— Оленець невпевнено почухався копитцем за вухом. Вона заспішила:

"Ой, мені пора, бо й так відбилася від стада. Червона Лань у нас тепер за старшу — перепаде від неї на горішки. А ти, Оленцю, шукай свого тата. І не залишайся, чуєш, на ніч пастися над озерцем. Сюди на водопій Плямисті Блискавки ходять",— Біла Чічка крутнула хвостиком і зникла серед заростів. Лише чув: скік-скік...

Лишився сам.

Лісове озерце зайнялося червоним вогнем — заходило сонце. З чорних ізворів попід кущами плазували сутінки. А може, це не сутінки крадуться, може, вовки, може, Рудий Лис, може... Оленець блукав лісом навмання, йшов немовби у чужому краю, боявся, щоб не тріснула під копитом гілка, кожної хвилини чекав, що он із того дерева, або із того, або з цього плигне на спину Плямиста Блискавка.

А в лісі темніло. І чим густішу пряжу ткала ніч на своїх кроснах, тим страшніше робилося Оленцю.

Улігся між двома ліщиновими кущами і на всякий випадок нагострив ріжки. А ніч навколо верещала, шаруділа, стогнала, тупотіла, і кожний звук шматував Оленцеві серце. Він пробував вгамувати страх, насміхався з свого боягузтва, згадував для хоробрості і граціозну Білу Чічку, яка теж ночує у пралісі, але нічого не допомагало. Страх жив у його крові, страх був сильніший від сорому і оле-нячної гордості, страх ріс вище дерев, пускав пагілля до хмар.

І Зелений Оленець не витерпів. Зірвався з копита, як навіжений, біг через пні, перескакував кущі, немов за ним гналися і ніч, і Плямиста Блискавка, і ціле плем'я Сіроманців, всі страхи на світі.

Біг на далекий собачий гавкіт — на село, де жив Добрий Єгер. Не журився, що завтра йому скаже Людина, це буде завтра, а сьогодні треба втекти від цієї непевної і непотрібної волі.

...На світанку Добрий Єгер, помітивши у вольєрі Оленця, сплеснув у долоні.

— Аби ти скис, легіню! Вернувся?

Син Червоної Лані звівся на ноги, понурив голову. "Вернувся, Людино. Бий мене, ріж мене — страшно на волі".

— Може, з тебе витекла оленяча кров і ти став домашнім бичком, га? — питав Єгер.

"Може..."

Тоді я тебе осідлаю — покладу сідло на спину, і служитимеш мені замість Сумирної Кобильчини. "Сідлай, але не проганяй..."

— Тоді я запряжу тебе у воляче ярмо і буду тобою орати. "Ори".

— Тьфу,— сплюнув спересердя Єгер.— Ще-м не видів, аби дикий звір так приручився. А може, в цьому я винен, га? Може, це я з доброти вчинив неволю солодкою? — думав.— Кажуть, до солодкої неволі звикають.

Але був радий Оленцевому поверненню. Тішився його прив'язаністю до себе, клепав долонею по шиї.

— Ну, живи тут... живи, поки тобі забагнеться. Віднині вольєру замикати не будемо, коли захочеш, тоді й підеш у ліс.

Справді, з того ранку двері вольєри ніколи не замикались. І знову Дівчинка торочила йому казки, і знову були нарікання Ґаздині, і знову були безпечні ночі.

І ще щось нове прийшло в Оленцеве життя. Спершу він й не збагнув того нового, бо його не можна було ні лизнути, ні понюхати, ні побачити. Але воно жило, існувало і росло. Оленець відчув його у те надвечір'я, коли з царинок вітер приніс запах печеної картоплі. Але при чому тут картопля? Цю ніч простовбичив на ногах — прислухався до себе і до світу.

Ні, у першу ніч він нічого не розумів, і в другу теж, і в третю... Тому й тривожився, часом забував про їжу, перестав цікавитися казками. Аж десь на п'яту ніч в темряві привиділась йому Біла Чічка. Знав, що це омана, бо не могла Біла Чічка близько підійти до людської оселі. А все ж таки це була вона. Покликав її:

— Б-е!!! — Не впізнавав свого голосу, якийсь був грубий, дорослий.

— Бе-е-е!!!

Ніхто не відповів. Ніч пливла над селом місячна, ясна. Ніякої Чічки поблизу не видно. Гаркнув спросоння Брисько: "Якого дідька лисого той оленище серед ночі розбутівся?"

"Тихо, тихо, Бриську. Розумієш, я Чічку бачив. Таку стрункy, таку красну..."

"От спи краще, сняться тобі різні відьми".

Але це не був сон. А що? Може... може, це любов? Пригадалось, як колись говорила йому Чічка: "Восени знайди мене в пущі, добре?"

В запаху печеної картоплі — осінь. Осінь! І він знайде Чічку.

Ха-ха, знайде? А страх? А добрі людські долоні? А смачний зелений рунок? Марниця, все марниця, дріб'язок. Головне — Чічка. Сам себе не впізнавав, сам собі дивувався. Невже в цьому винна любов?

Однієї ночі він вдарив рогом у двері вольєри. Без краплини жалю покинув Оленець теплу солому лежанки, пахуче сіно, стережену Брись-ком безпеку, легко переплигнув через вориння, навіть напівгадкою не згадавши Єгеря, і пустився бігти у ніч, насупроти страхам і небезпеці. Не думав про них. Нічого у світі не боявся. Трубів, що мав сили. І це означало:

— Гей-гей, Біла моя Чічко, я йду-у-у!!!

В дебрі полуденок.

Добрий Єгер міг би розтлумачити, як у дебрі вгадують полуденок. Робиться це дуже просто. Видибує з своїх таїнних хоромів лісовий володар Чугайстер, білий дух карпатських нетрів, і нечутно підступає до кожної звірини, до кожного птаха, до риби у водах, підступає і нашіптує: "Спіть, мої діти, спіть. Ясний день призначений для відпочинку, викохуйте силу для матері-ночі, бо вона покличе вас на веселі грища, на стежки полюварські і ратні ристалища. Спіть..."

Це наказ і прохання, це ворожбитне вмовляння і щоденне чаро-дійництво. І все живе в дебрі скоряється Чугайстровому велінню — в полуденок тут господарює тиша і сон.

Добрий Єгер лежить на пласті сіна під копичкою на п'ятачковому обійсті полюварки — ошатного будиночка, складеного з обкорених смерекових свічок, і до нього теж підкрадається Чугайстер з полудневою дрімотою. Єгер стулює повіки, лісовий рунок дурманить, мов вистояне в берцівці горобине вино, і прислухається, як свердлить кістки задавнений ревматизм.

— Спи, Єгерю, спи, тобі також не зашкодить сьогодні силу при-шпарувати,— шепоче Чугайстер у зелену бороду, що стелиться по землі, зростається з мохами і травами.— Я ж, прецінь, відаю, яка потреба тебе сюди привела.

Добрий Єгер не перечить, зручніше вишолоплює у сіні гніздо, навпомацки шукає полу плаща, що зсунулась, і наперед радіє кріпко-му сну. Але пальці замість плаща намацують приклад дубельтівки. Ребро дубельтівки, обковане залізом, студене, як лід, а Єгер тріпнув пальцями, мовби вересневе сонце розпекло його до гарячого. Цього було досить, щоб дрімота, як сполохана птаха, майнула крилами: Чугайст-рове навіювання зникло, лісовий володар пошкутильгав у гущавину. Єгер лягає на живіт, підпирає обличчя розчепіреними долонищами, що схожі на висушені кореневища дубків, і кидає косяки на дубельтівку. Вона своєю спрацьованою старістю подібна на господаря: приклад потовчений і потрісканий, дуло давно втратило вороновану чорноту і тепер світиться лисинами, ложе в одному місці розкололось, і Єгер скріпив його скобою.

Добрий Єгер ворушить губами, мовби хоче щось сказати, підсуває рушницю ближче до обличчя і гладить приклад, як голівку малої онуки. Звик старий до рушниці. Давно міг би поміняти її на нову, гарну, міг би, але хто вгадає, який характер матиме куплена? Може, вдасться норовистою, затинкуватою, а стара роботяща і безвідмовна, ніколи не було випадку, щоб у найвідповідальнішу хвилину відмовилась вистрілити. А колись, бувало, він любив погримувати з неї, особливо погримував замолоду, коли хотів погонорuватись вовчою шкурою, лисячим хвостом, китичками рисі, коли смакувала йому дичина.

Відтоді, як у його вусах засіялося сиве волосся, рушниця дедалі рідше буравила пострілами дебру: з сивиною, мабуть, прийшла до Єгеря мудрість. Він думав, що може колись настати такий день, коли в пралісі заніміють птахи, коли бур'яном поростуть звірині стежки і на них навіть під побільшуючим склом не уздриш карбування ратичок і м'яких лап... Оці думки сколихували в ньому страх, був готовий розтрощити об

пеньок свою рушницю і всі рушниці на світі — тільки б праліс не обертався в цвинтарище. При нагоді він любив розповідати приїжджим мисливцям про те, що йому уже якось випадало цілий тиждень блукати дебрею і за цей час не здибав ні оленя, ні зайця, навіть сороки на конарі. Натрапляв лише на сліди, холодні і давні, вони здавались йому закам'янілими, збереженими з далеких століть.

Це діялося тієї зими, коли він розібрав нікому вже не потрібну вольєру. Довго чекав на Зеленого Оленця, двояке почуття борсалось у ньому завжди, коли ранками зазирав до вольєри: і тішився, що Оленець одомарився у лісі, і тужив за ним. Вольєра чорніла ребрами до першого снігу, а як її притрусило білизною, Єгер узяв сокиру, і з Оленцевої неволі виріс стос дров. Потім кушів у крамниці півлітрівку, стукнув денцем об дубовий стіл і сказав Ґаздині:

— Нині, стара, мусимо випити, щоб Оленцю щасливо велося.

— Зажди. Може, ще вернеться.— Ґаздиня теж сумувала за Оленцем.

— Але де... Сніг стежки позасипав,— відповів він.— Будемо пити...

— Нема чим горілку закусити,— насупилася Ґаздиня.— Якби ти вполював зайця...— Була, певно, забобонна і хотіла відстрочити поминки по живому Оленцю бодай на годину або на півдня.

Він без слова згріб рушницю і пішов толочити першу снігову стежку. Сніги навкруг лежали сині, як недобілені влітку льняні полотна; на тих полотнах птаство і звірина намережили за ніч візерунків: хто мережив хрестиком, а хто кривулькою...

Цей день запам'ятався із тисячі інших днів до найменшої рисочки, і мабуть, тому запам'ятався, що був схожий на величезне вікно, світле і чисте, в яке він зопалу вдарив пострілом. Заєць вигулькнув з-під ніг,

спіткнувся об залізні шротини, зойкнув і покотився під гору. На півдорозі зачепився об пеньок і, ніби не залишив за собою на снігу калинові краплини, сів спокійнісінько на хвостик. Єгер кинув рушницю до плеча вдруге, але мушка гойднулась, затанцювала, бо заєць притулив передні лапки до мордочки і... заплакав. Ні, він не лементував, як це уміють робити його родичі, не корчився в конвульсіях, а тільки сидів і пхинькав, як ображена дитина. А навколо нього хтось люто толочив червону калину.

Єгер примерз до снігу. Заячий плач сипнув за обшивку жменю мурашок; він не зважувався ні підступити до звірини, ні чомусь не посмів послати в неї нову порцію шроту. Це скидалося на пригоду з сумної казки, яку любила його Дівчинка. Єгер це розумів і пробував зламати оціпеніння, адже нічого страшного не сталося, хіба вперше стріляє зайців? А проте не міг себе збороти. Тихий заячий плач притоптав усі інші звуки, які жили у дебрі, пройняв наскрізь душу, викликав підсвідомий жах і незбагненне каяття.

Що це було?

Коби він знав...

Тиждень після нього, глухий і сліпий, заглиблений у себе, блукав пралісом, і не дивина, що свіжі сліди здавались йому карбами минулих століть.

Може, металася йому дебра за той постріл у ясне вікно? Може, навчився розуміти мову природи?

До цих пір сприймав дебру так, як сприймали її усі люди: бачив дерева, птицю, звіра, трави і красу бачив. Тепер відкрив у ній живий, сповнений таїн світ, в якому вміють плакати, сміятися, ворогувати, любити; це відкриття його втішило і злякало глибиною непізнаного.

Був диваком? Може, й так...

Приїжджі мисливці по-різному реагували на його оповіді: одні проймалися лісовою таїною, другі всезнаюче пояснювали інстинктами, треті брали Єгеря на кпини. Але й перші, другі і треті любили, коли він водив їх лісовими стежками, часом вони забували про свої рушниці, немовби піддавшись його ворожбитству. Навіть у розпал мисливського сезону на Єгеревих урочищах рідко падали стріли. Добрий Єгер жадав, щоб вони не падали взагалі або вмовкли назавжди, всі вмовкли: і ліцензійні, і спортивні, і, тим більше, браконьєрські. В пралісі має жити тиша, любов, краса; праліс не повинен вважати людину рабівни-ком.

Ет, мало чого Єгер жадав би. А тим часом не пізніше ніж учора ввечері...

Добрий Єгер жене геть від себе вчорашній вечір, відбивається від нього, мов від напасті, і таки випливає на плесо сьогоднішнього полуденка, в якому навіть дерева підвладні Чугайстровим чарам. Рідкі в цих краях дуби, що схожі на мальованих у книжці прадавніх лицарів, дрімають прямо в кольчугах і шоломах, що вже побронзовіли і набрали металевої лункості від перших морозенків, які забігають у пущу досвітками. Не впізнати і натовпи лісових побрехух — ялин, що завше люблять перешіптуватися. Тепер вони прикинулися побожними черницями, що поспускали чорно-зелені фалди одеж до землі і стоять сумирно, мов у церкві на великому казанні. Корені буків, кучерявих, гартованих у боях з вітровіями велетів, сплять глибоко і разом з тим чуйно: найменший подих вітру будить то одного з них, то другого, пробуджені дерева ліниво помахують гіллям, немов погрожують вітрові кулаками. Сон захопив беріз майже голими: їх сукні, зіткані з багрянцевого листя, вже встигли пообноситись, здалека видно білі дівочі стегна. Ялини вночі осудять безсоромниць, але берізкам чужий суд не страшний, цілком можливо, що вони й не сплять і з-під вій підморгують войовничим букам, ваблять їх наготою, і буки, забувши, що вони лісові запорожці, обступають любок густим колом.

До беріз не байдужий і Добрий Єгер. Завжди при здибанні з ним у пралісі берези розливають у ньому ніжність, повертають у молодість, коли він, легінем цікавим будучи, підстерігав, як купалися у Потоці дівки — білі і голі, без клаптя запасчин. Берези, щоправда, влітку ще сяк-так прикривають свою білинь косами, а з настанням вересневих приморозків просто-таки шаленіють, перед тисячами очей червоно палають любов'ю, і невтямки їм, що завтра-післязавтра вітер здере з них льолі, щоб до весни хапали голяком дрижаки. Може, у них у цей час весілля? — думав Єгер.— Як, приміром, в оленів. Але де, берези квітують весною, це лише олені грають весілля на початку осені. Вчора ввечері йому наказали, щоб одного весільного оленя...

Знову про вчорашній вечір? Тьфу, маро, згинь і пропади! Добрий Єгер сідає на ослоні, з воринного палька знімає торбину з припасом: кладе на долоню скибку хліба з котлетою, запиває з термоса кавою. Смачно. Він переконаний, що котлети і термос вигадала для нього невістка, бо небіжка Ґаздиня марципанами його не годувала.

Єгерева невістка робить на сільській пошті коло телефонів. Вчора надвечір, повернувшись із зміни додому, передала:

— З району ваш начальник телефонував. Казав, щоб ви подзвонили.

Пощо квапився на пошту? Гадав мудре слово почути, а чорна слухавка розпорядилась: .

— Треба застрелити Зеленого Короля...

Що, що? Добрий Єгер аж хитнувся, бо Зелений Король — це його Оленець. Сів на підсунутий поштаркою табурет, кліпав очима.

Трубку притискав так, що аж вухо побіліло. Не міг второпати: сміються з нього, а чи насправді?

Кашлянув. Трубка зраділа і металево зашкварчала:

— Алло! Чуєте мене? Кажу, що повинні-сте забити найстаршого в пущі Короля, нам потрібне м'ясо. Ви слухаєте? М'ясо, кажу... Рев якраз кінчається... Ліцензія виписана.

Боже мій, і звідки беруться слова: забити... ліцензія... м'ясо... Немов їх з бляхи вирізали: колючі якісь і студені.

Добрий Єгер поклав на важелі слухавку і тільки тепер за давньою звичкою виструнчився:

— Слухаюся.

Пошкрябав чоботиськами до виходу. Чоботиська в одну хвилю потягаріли, а може, це він ослаб, раптово постарів? Поштарка навіть злякалася:

— Вас щось заболіло, нанашку? Обернувся на дверях.

— Ая, заболіло, доню. Словом, як каменем, вдарено.

І пошкандибав. Поки плентався на свій груник, балакав сам до себе:

— їм що? Вбий, бо м'ясо десь там потрібне. А те, що це мій Зелений Оленець, нікого не обходить. Ех... воно звичайно, з одного боку все по правді, голос у чорній слухавці має рацію. Швидше чи пізніше, а Зеленого Оленця смерть не мине. Він уже геть постарів, весен, мабуть, з вісімнадцять має, це кінець оленячому життю. Але чому той кінець я маю робити? Най би прислали сторонського стрільця, хіба не знають, що означає для мене Зелений Оленець? Ні, не застрелю... Всі накази сповняв, а цей не буду. Най роблять, що хочуть. Коли що — запишуся на пенсію.

Вдома так і сказав: піду на пенсію, і то від завтра...

Ліг спати без вечері. Але де той сон? Ліжко під ним скрипіло, як вози на довгій дорозі. Уявляв себе на відпочинку: сонячна призьба, внуки вичовгують йому коліна, неквапні балачки з ровесниками, взимку — піч... Ніби й непогано, га? Чи не досить йому недоспаних ночей і лісових мандрів? Почекай-но, як це досить? Прецінь, ще не вмираю. А як жити без мандрів? І як буде жити праліс без мене? Новому Єгереві треба згаяти півкопи років, поки зачує заячий плач. Вже краще ще одним Королем поофірувати задля життя багатьох. Поофірувати? А ніби це легко? Пестив, годував, стежив за ним у пущі, рахував нові гілки на рогах, мов перші зубки у своєї дитини, тішився королівськими синами і донями, яких щороку більшало на осінніх гульбищах, і після цього вбити? Кажуть: це закон пущі. Люди перейняли дикий закон і користуються ним для власної вигоди.

Ох, люди, люди...

А все ж удосвіта потелепав у дебру. В пізній сніданок прибився до полюварки. Тут, щоб забутися і скоротати час, оперізував воживками копички, аби сіно вітер не патлатив, на горищі перекинув висушені віники молодого пагілля — звірині корм на зиму. Та скільки тієї роботи міг нашкрябати? Раз-два — і по всьому. Мусив таки лягти під копичку і слухати тишу лісового полуденка. Чекав вечора.

Чекав якогось рятунку для себе і для Оленця. Та який може бути рятунок? Видно, мусить одним життям пожертвувати...

Сонце припікало, як вліті, земля парувала теплом. Хмелило грибами і розтопленою живицею, пахтіло духом медвяного серпня, що жив у сухому сіні. А може, ці п'янкі запахи наслав на нього хитрун Чу-гайстер, наслав і таки заколисав Доброго Єгеря.

Люлі-люлі...

Спав.

Спав, як вояк в окопі, з рушничним паском у долоні. Розбудив його перший оленячий рев. Кліпнув очима — вечір, а може, й ніч. Визначив напрям вітру. Почовгав на вітер. Туп-туп... Туп...

Поспішав. А чого? "Бо,— думав,— хочу чимдуж впоратися з убивством, щоб потім мати час на каяття, люди завжди так чинять. І люди вміють викручуватися і вибілюватися. Ось і я; вбивство назвав жертвою, офірою, смерть маскую якимись вищими інтересами".

Туп-туп...

Нипав полянами місяць і розкладав свої ватри, що горіли без диму і вогню.

Добрий Єгер ліг за колодою на щорічному оленячому Ристалищі: тут завжди в цей час бачив Оленця. Ждав. Загнав патрони в дула дубельтівки — ждав. Ковзав поглядом по величезній витирлуваній копитами поляні, на якій бовваніли кущі ялівцю,— ждав. Проклинав себе, ненавидів себе ("Офіру якусь знайшов, тьфу!"), а все ж таки ждав.

Олені не забарились. Двигтіли напролом через хащі бики. Дріботіли копитцями відданиці-лані. Пуща, мов велика мембрана, тремтіла від чужого реву. Хтось з кимось бився, хтось у когось рабував наречену — оралось копитами Ристалище. Хтось переможно і пихато вів здобуту лань, а то й дві в кущі, хтось залишався нежонатим. Навкруг смерділо мускусом, оленячим потом, спекою великих тіл. Єгер не рахував на Ристалищі борців, вони його не цікавили, видивляв між ними Зеленого Короля, видивляв і не знаходив.

Зелений появився аж після півночі в супроводі давньої любки — Білої Чічки і молоденької лані, що полакомилася на королівську корону. Добрий Єгер припав до дубельтівки. Дуло лягло на колоду, мушка

вимацувала праву лопатку Оленця. Вже палець торкнувся собачки, вже...

І несподівано звідкись прилинув заячий плач. Чи упав з неба, чи виповз з-поміж кущів, чи видобувся з-під землі, чи вродився таки в ньому, Єгереві?

А може, то не заячий плач, може, то плакала дебра?

А Королеві й у вусі не свербіло. Задер високо голову і протрубив. Інші голоси здалися сопілками в порівнянні з його трембітою. Ристалище вмить спорожніло: піддані чкурнули в кущі, певно знали характер вожака. Лише один молодчик забарився, цілуючись з любаскою, і за це був покараний. Король з місця черкнув молодика рогом, той шеба-нув без оглядки, а Король прилучив його лань до свого гарему.

Виступав перед жіноцтвом гоноровито, думно, трусив головою, як бунчуком, і вигинав каблуком шию. Добрий Єгер міг вцілити його дуже легко, хвиля — і королівський маєстат обернувся б у купу м'яса.

Але жив воскреслий у душі Єгеря заячий плач.

Він забув про рушницю, про наказ з району, про своє виправдання вбивства офірою — любувався Оленцем. Любувався і бачив себе молодим, дужим, повернувся у ті далекі роки, коли годував Оленця з долоні, коли напував його з відра, з якого сам пив, коли частував гілкою омели.

Тільки тепер зрозумів, що Оленець — це його молодість. І не може він, дідько би то вхопив, розстрілювати власну молодість. Поки ходить цей звір у пущі, поки водить він олениць на весільні грища — доти ходять пралісом і його калинові роки.

Р озхви любавс я.

Забув, що чипить у засідці, черкнув під полою запальничкою, встромив у зуби обгризений цибух. П'янів від утіхи: а таки ходить пралісом його молодість, ціле його життя ходить, воно в Оленці, в королевих синах і онуках.

Тютюновий дим ударив Королеві в ніздрі, Зелений коротко рикнув, попередивши олениць про небезпеку. Хотів і собі накивати копитами, але... Тютюновий дим загальмував страх, породив незрозумілий щем, далекий спогад. Іншого разу, може, ця маленька затримка коштувала б йому життя, Зелений Король це відчував, однак тепер своє життя не важив. Якась невідома сила підштовхувала ззаду, спрямовувала на колоду, звідки висотувався тютюновий дим. Король переставляв ноги неквапом, був готовий до бою і до втечі.

— Це я, Оленцю, я! — вродився у тиші людський голос. О, який знайомий голос, який рідний... Не чув його давним-давно. Коли це ще було, коли? Але ж бо говори, Людино, пряди свої слова, я тим часом вловлю тонку нитку.

— Та це ж я, Оленцю,— вихопилась із-за колоди Людина,— Добрий Єгер... Забув? Я тебе в полі в плащі додому приніс...

Вони йшли один одному назустріч. Обидва один одного боялися: Олень пам'ятав, що Людина кожної миті могла плюнути вогнем із залізної палиці, Людина розуміла, що олень у відчаї пустить у рух корону.

А все ж таки зближались.

Крок. Іще крок. Іще...

Кинув Єгер свою залізну палицю в траву.

І скинув би олень, якби міг, свої роги. Бо запах Людини воскресив у пам'яті решітку вольєри, золоту солому, снопики омели, воду у відрі і добрі людські долоні — малесенькі сонця, від яких струменіло теплом і любов'ю.

Заревів радісно... Похапцем обнюхав Єгеря. Тупав ножищами. Поблимував хвостом. Перестав бути Королем, був просто Оленцем, бо Добрий Єгер попліскував його, як колись, по шиї, теребив гриву, термосив корону.

— Ади, таки — спізнав мене, Зелений Оленцю? — Єгер не помічав, що з його очей стікають на вуса сльози, і що його руки тремтять, і що голос деренчить, як обплетений дротом жбан.— Видиш, який-м уже старий? Гай-гай, скоро треба йти під мураву спати, бо й Ґаздиня вже пішла, бо Хопчик, який бігав до школи, на Господаря виріс, бо Дівчинка, що любила казки, має свою дитину... А ти як почуваєшся, Оленцю, га? Теж старієш? О, бачу, що грива посивіла, що роги пообчім-хував... А це що за шрамисько на боці? З ким бився? — Єгер бігав долонями по богатирській статурі Короля, олень стиха ревів, давно не відчував такого щастя: купався в ньому і танцював. Припадком наступив копитом на Єгереву дубельтівку, і вона хруснула, як квасолевий стручок.

"Тепер по всьому,— думав з полегкістю Єгер.— Наказ не виконано, бо не маю з чого стріляти. А Оленцю скажу, щоб пішов на бескеття, де людська нога не ступає. Тим часом виросте хтось мені на зміну, який навчиться слухати заячий плач".